

INSTYTUT GEOGRAFII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

PRACE GEOGRAFICZNE Nr 66

HALINA SZULC

TYPY WSI ŚLĄSKA OPOLSKIEGO
NA POCZĄTKU XIX WIEKU
I ICH GENEZA

WARSZAWA 1968
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

INSTYTUT GEOGRAFII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

*

PRACE GEOGRAFICZNE Nr 66

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ТРУДЫ

№ 66

ХАЛИНЫ ШУЛЬЦ

ТИПЫ СЕЛЕНИЙ ОПОЛЬСКОЙ СИЛЕЗИИ
В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА И ИХ ГЕНЕЗИС

*

GEOGRAPHICAL STUDIES

No. 66

HALINA SZULC

TYPES OF RURAL SETTLEMENTS
OF OPOLE-SILESIA AT THE BEGINNING
OF 19-th CENT. AND THEIR ORIGIN

INSTYTUT GEOGRAFII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

PRACE GEOGRAFICZNE Nr 66

HALINA SZULC

TYPY WSI ŚLĄSKA OPOLSKIEGO
NA POCZĄTKU XIX WIEKU
I ICH GENEZA

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE
WARSZAWA 1968

Komitet Redakcyjny

REDAKTOR NACZELNY: M. KIELCZEWSKA-ZALESKA
ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO: K. DZIEWOŃSKI
CZŁONKOWIE: R. GALON, L. STARKEL
SEKRETARZ: J. WŁODEK-SANOJCA

Rada Wydawnicza (Redakcyjna)

K. DZIEWOŃSKI, R. GALON, J. GRZESZCZAK, L. GÓRECKA (SEKRETARZ RADY),
M. KIELCZEWSKA-ZALESKA (PRZEWODNICZACA RADY), M. KLIMASZEWSKI,
J. KOBENDZINA, J. KOSTROWICKI, S. LESZCZYCKI

Praca habilitacyjna
wykonana w Instytucie Geografii
Polskiej Akademii Nauk

SPIS TREŚCI

Od autora	7
Kierunki badań osadnictwa wiejskiego na Śląsku	8
Materiały i metoda pracy	16
Ocena środowiska geograficznego z punktu widzenia osadnictwa	21
Regiony fizjograficzne	21
Nizina Śląska	21
Płaskowyże i krawędzie	23
Pogórze Opawskie	24
Rozwój sieci osiedli w powiązaniu ze środowiskiem geograficznym	24
Osadnictwo wczesnofeudalne (przedlokacyjne)	25
Osadnictwo feudalne (lokacyjne, od XIII do końca XV w.)	27
Osadnictwo późnofeudalne i wczesnokapitalistyczne (od XVI do początku XIX w.)	29
Charakterystyka osadnictwa na początku XIX w.	32
Gospodarczo-społeczne typy wsi według wielkości i powiązań z gospodarką trójpolową	32
Wsie kmiecie	33
Wsie folwarczne	35
Wsie zagrodnicze i chałupnicze	37
Charakterystyczne formy osadnicze	38
Wsie z okresu wczesnofeudalnego lokowane na prawie polskim	38
Wsie z okresu feudalnego lokowane na prawie niemieckim	47
Osiedla nowszego pochodzenia, powstałe między XVI a początkiem XIX w.	56
Mapa typów wsi Śląska Opolskiego dla początku XIX w.	62
Problem zachowania się dawnych układów przestrzennych wsi	68
Katalog historyczny	73
Spis najważniejszych planów i map wykorzystanych w pracy	87
Spis rycin i map	90
Wykaz źródeł i literatury	91
Резюме	99
Summary	102

OD AUTORA

Studia nad wsią opolską rozpoczęłam w 1960 r. w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Wykonanie tej pracy zawdzięczam w znacznym stopniu subwencjom Instytutu Śląskiego na kwerendy archiwalne przeprowadzone we wszystkich urzędach geodezyjnych na terenie województwa opolskiego i na badania terenowe. W uzyskaniu materiałów do tej pozycji pomogło mi również zlecenie Wojewódzkiej Rady Naukowej w Opolu na opracowanie przemian przestrzennych wsi Śląska Opolskiego w XIX i XX w., szczególnie w Polsce Ludowej, po wprowadzeniu reformy rolnej. Pragnę złożyć przy tej okazji serdeczne podziękowanie Dr Z. Czyżowskiej i Dr J. Kroszelowi, Pracownikom Archiwów Państwowych we Wrocławiu i w Opolu Mgr Mgr J. Pasławskiej, W. Turoniowej, K. Różanowskiemu oraz Pracownikom Powiatowych Urzędów Geodezyjnych.

Szczególnie serdecznie dziękuję Dr A. Skowrońskiej za pomoc przy żmudnej pracy nad sporządzeniem katalogu historycznego, Doc. dr R. Heckowi, Dr H. Piaseckiemu i Dr M. Różyckiemu za cenne uwagi recenzyjne, za pomoc przy opracowaniu mapy rozwoju osadnictwa Śląska Opolskiego od XII do XV w.

Za cenne uwagi recenzyjne i okazanie życzliwości dziękuję Prof. dr M. Dobrowolskiej, Prof. dr K. Dziewońskiemu oraz Prof. dr T. Ładogórkowskiemu.

Wiele zawdzięczam Redaktorom serii Prace Geograficzne IG PAN Dr J. Włodek-Sanojcowej i Mgr I. Stańczakowej w przygotowaniu tej pozycji do druku.

O przyjęcie gorącego podziękowania i wyrazów głębokiej wdzięczności proszę Prof. dr M. Kiełczewską-Zaleską za umożliwienie mi ukończenia tej pracy, za liczne konsultacje oraz zachętę do podejmowania prób dla pogłębiania zagadnienia i metody.

KIERUNKI BADAŃ OSADNICTWA WIEJSKIEGO NA ŚLĄSKU

Badania wsi śląskiej przechodziły różne etapy rozwoju i mają długoletnią tradycję. Za pioniera geografii osadnictwa na Śląsku przyjmuje się A. Meitzena, który przed około stu laty w swoim podstawowym dziele [101] przedstawił zagadnienia osadnicze Śląska. W dalszych studiach [102] wypracowuje on pierwszy schemat typologii morfologicznej regularnej wsi śląskiej, powstałej w okresie kolonizacji ziem słowiańskich. Wydzielił cztery typy przestrzenne wsi: blokowe (Blockflur), niwowe (Gewannflur), leśno-łanowe (Waldhufenflur) i jednoblokowe (Einödflur). Genezę występowania różnych kształtów wsi tłumaczy on różnym pochodzeniem etnicznym ludności: wieś niwową wiąże z jej ludnością germańską, jednoblokową — z ludnością celtycką, a blokową — z ludnością słowiańską. Największą uwagę poświęcił on wsi niwowej, charakterystycznej dla kolonizacji niemieckiej.

Pogląd Meitzena o związku form przestrzennych wsi z grupami etnicznymi dzisiaj nie wytrzymuje krytyki. Został definitywnie obalony, do czego przyczynili się również wybitni naukowcy polscy: F. B u j a k [11], K. D o b r o w o l s k i [22], F. P i a ś c i k [112] i inni, którzy przedstawili dowody występowania wsi niwowej i na dawnych obszarach polskich. Typy przestrzenne wsi tłumaczą nam dziś najczęściej stosunki społeczno-gospodarcze, a nie grupy etniczne. W analogicznych warunkach fizjograficznych i wśród różnych grup etnicznych stwierdza się występowanie tych samych form przestrzennych wsi. Pomijając tę słabą stronę wniosku Meitzena, należy docenić jego pionierski wkład do badań geograficzno-historycznych, głównie w jego studiach analitycznych opartych na materiałach źródłowych, oraz bogatą problematykę, która dziś jeszcze jest przedmiotem licznych dyskusji. Prace Meitzena były bazą niemal wszystkich późniejszych badaczy Śląska.

Ze śląskiej problematyki osadnictwa wiejskiego, okresu międzywojennego, na czoło wysuwa się zagadnienie klasyfikacji morfologicznej wsi. Zagadnienie to podjął m.in. H e l l m i c h [54], przyjmując układ dróg jako kryterium wiodące w rozróżnieniu typów wsi. Jego zdaniem, słowiańskie ulicówki i okolnice nie są ściśle związane z przebiegiem dróg we wsi. Zabudowa tych wsi jest bowiem zwarta w odróżnieniu do luźno

zabudowanych niemieckich rzędówek i wielodrożnic. Ponadto w rzędówkach droga komunikacyjna stanowi główną oś, wzdłuż której rozwija się osiedle. W ujęciu Hellmicha widoczny jest również wpływ Meitzena na etniczny związek osiedla z jego strukturą morfologiczną.

Podobny tok rozumowania, widoczny u Hellmicha, można stwierdzić u Martiny'ego [100]. Przy klasyfikacji osiedli nie rezygnuje on z wysunięcia czynnika etnicznego, ale zagadnienia tego nie rozbudowuje. Zasadnicza wartość jego studiów polega na wypracowaniu metody morfologicznej dla wsi środkowoeuropejskiej. Wprowadza on tzw. typ naturalny, nienormowany (Naturtyp) i normowany (Normtyp) osiedla. Za podstawę wyróżnienia wsi przyjmuje Martiny: przebieg dróg, kształt nawsia oraz układ pól. Powstanie tych dwóch typów wsi stara się on wytłumaczyć różnymi czynnikami, nie tylko etnicznym; bada również związki między poszczególnymi formami osiedli.

Z podziałem wsi na nieregularne, ewolucyjne oraz regularne, planowe można się często spotkać w klasycznej literaturze polskiej i zagranicznej. Podział ten stosuje m.in. F. Piaścik [112] w pracy o osadnictwie Puszczy Kurpiowskiej, dzieląc wsie na samorodne i zakładane. Rozróżnienie tych dwóch typów wsi spotykamy również u K. Dobrowolskiego [22, 23], K. Tymienickiego [142]; jest ono także konsekwentnie przeprowadzone w pracy Kielczewskiej-Zaleskiej o wsiach Pomorza Gdańskiego [70], w której wsie nieregularne, na prawie polskim powstałe ewolucyjnie, przeciwstawiono planowym, regularnym, zakładanym w okresie jednorazowej akcji osadniczej.

W badaniach śląskich uczeni niemieccy zajęli się przede wszystkim formami regularnymi, które przyjęto za podstawowe dla kolonizacji niemieckiej. Schemat regularnych osiedli średniowiecznych wypracowany przez R. Köttschkego [82], dla terenu Saksonii podjął W. Ebert [27], który na przykładzie wschodnich obszarów Niemiec podzielił osiedla na bezplanowe, powstałe ewolucyjnie, i na planowe, zakładane według ustalonego schematu. Do wsi bezplanowych zaliczył: jednodworcze, rozproszone, przysiółki i wielodrożnice, a do drugiej grupy: ulicowe, placowe i rzędowe. Autor ograniczył się tylko do kształtu siedlisk, nie uwzględniając układów pól.

Podobne zestawienie morfologiczne wsi przedstawił H. Knothe [79]. Jest to praca albumowa; zestawiono w niej 90 przykładów wsi z obszaru Śląska. Kształt siedlisk wsi podany jest według interpretacji W. Czajki, H. Schlengera, H. G. Kretschmera i G. Granicky'ego. Wsie zestawiono według klasyfikacji Czajki w następujących grupach: a) jednodworcze, b) samorodne, c) stojące na pograniczu wsi samorodnych i planowych, d) planowe, luźno zabudowane, e) planowe, zwarte, f) kolonie, g) o charakterze złożonym. Przegląd ten jest interesującym podsumowaniem nomenklatury morfologicznej wsi najwybitniejszych badaczy Śląska okresu międzywojennego. Zestawienie to obejmuje jednak tylko

kształt siedlisk bez uwzględnienia układu pól, chociaż autor w podsumowaniu wyników podkreśla konieczność badania całej wsi wraz z jej położeniem topograficznym, kształtem siedliska i zagrody, układem pól, przebiegiem dróg oraz nawsiem. Zapowiedziana przez autora druga część pracy, z typologią układów pól, nie została wydrukowana.

Prace K n o t h e g o [79], podobnie jak Eberta i innych są dużym krokiem naprzód w dokładnym ustaleniu terminologii kształtów wsi, jednakże cechuje je pewien formalizm i opisowe, krajobrazowe ujęcie osiedli.

Monografią jednego typu wsi, a mianowicie leśno-łanowej na Śląsku, jest praca W. B e r n a r d a [6]. Wieś łańcuchowa, podobnie jak niwowa były chętnie opracowywane przez badaczy niemieckich, głównie ze względu na ich charakter kolonizacyjny. W pracy tej Bernard zajmuje się rozmieszczeniem łańcuchówek, omówieniem charakterystycznych cech ich planu i historią ich rozwoju na Śląsku. Ponadto zestawia on dane źródłowe dla opracowanych wsi i daje mapę rozmieszczenia wsi leśno-łanowych na Śląsku. Opracowanie to, mimo przestarzałych metod badawczych, ma dużą wartość źródłową.

Oprócz prac z zakresu morfologii wsi powstają monografie geograficzno-historyczne osadnictwa o charakterze regionalnym. Do nich można zaliczyć pracę M. T r e b l i n a [139] o księstwie świdnickim, J. G o t s c h a l k a [38] o powiecie milickim, H. F r o h l o f f a [30] o powiecie prudnickim i inne. Zawierają one bogatą dokumentację historyczną wsi i omawiają stosunki gospodarczo-społeczne. Największe znaczenie dla studiów geograficzno-historycznych ma praca Frohloffa, która daje regionalne zestawienie wsi niwowych i łańcuchowych, pochodzących z późniejszej kolonizacji.

Osadnictwem przedhistorycznym i wczesnohistorycznym zajmuje się M. H e l l m i c h [56]. W pracy o osiedlach tych okresów na Śląsku przedstawia rozmieszczenie osiedli na tle warunków naturalnych: hipsometrii, zalesienia i gleb.

Podstawową pracą o osadnictwie Śląska okresu międzywojennego jest studium J. S c h l e n g e r a [121]. Autor oparł je na bogatym materiale źródłowym; rękopiśmiennych planach wsi z początku XIX w., registrach, recesach i innych. W tej pracy wprowadził pięć głównych typów kształtów wsi: rozproszone, drożne, owalnice, ulicowe, łańcuchowe. Najwięcej uwagi poświęcił trzem regularnym typom wsi kolonizacyjnych, tj. owalnicom, ulicówkom i łańcuchówkom, które według jego obliczeń występują na Śląsku w stosunku 7 : 6 : 5. Schlenger przecenia rolę procesów regulacji związanych z lokacją tych wsi w tworzeniu się sieci osadniczej na Śląsku, jak również — co stwierdza i Kiełczewska-Zaleska [70 s. 15] — przy badaniu kształtów wsi lokowanych na prawie niemieckim nie nawiązuje on do pierwotnego osadnictwa słowiańskiego. Natomiast nowym osiągnięciem tej pracy jest uchwycenie związków między 1. strukturą społeczno-gospodarczą ludności, 2. funkcją wsi a 3. układem przestrzen-

nym. Osiedle potraktowano jako jedną całość, w której elementy środowiska geograficznego i czynniki społeczno-ekonomiczne wsi ściśle ze sobą współdziałają. Wydaje się, że w innych pracach nie zwracano dostatecznej uwagi na te związki w obrębie wsi.

Problem genezy i przemian układów przestrzennych wsi wysuwa się dziś na czoło badań nad osadnictwem wiejskim. Dowodem tego są sympozja międzynarodowe: w Nancy w 1957 r. [72] w Vadstene w 1960 r. [73], w Würzburgu w 1966 r., poświęcone tylko temu zagadnieniu, i liczne prace na ten temat. Wśród tych studiów na plan pierwszy wysuwają się prace skandynawskie, angielskie, francuskie i niemieckie z uwagi na nowe metody badawcze, precyzję badań i ciekawe wyniki. Obecny krajobraz kulturowy, to wynik wielowiekowych nawarstwień i przemian osadniczych, którego wytłumaczenie wymaga bardzo wszechstronnych badań szczegółowych i współpracy ze specjalistami wielu dyscyplin naukowych: geografii fizycznej, toponomastyki, gleboznawstwa, kartografii, historii, archeologii. Metody, którymi posługują się geografowie osadnictwa historycznego, są bardzo różne [75, 135]. Poważny rozwój badań geograficzno-historycznych osadnictwa zwłaszcza w Niemczech Zachodnich rzuca pewne światło na dotychczasowe prace o osadnictwie Śląska.

Odbiciem ożywionej dyskusji na temat genezy układów pól — zainicjowanej w Niemczech przez Meitzena, G r a d m a n n a, S c h l ü t e r a — była konferencja w Getyndze [80]. W Niemczech został obalony pogląd Meitzena o genetycznej formie wielodrożnicy, z niwowym układem pól. Jako najstarszą formę genetyczną dla północno-zachodnich Niemiec przyjmuje W. M ü l l e r - W i l l e [105] tzw. drubel, tj. osadę typu przysiółkowego z długopasmowym układem pól (Langstreifenflur). We wsi występowało tylko jedno duże pole, rokrocznie uprawiane (Eschflur), pocięte na długie zagony własnościowe, przebiegające równolegle do siebie. Zdaniem Müller-Willego jest to praforma późniejszej wsi niwowej, która została przyjęta na obszarach objętych kolonizacją niemiecką, przeto i na Śląsku.

Podobnie badania H. M o r t e n s e n a [104] rzutują na problematykę genezy i przemian wsi śląskiej. Rozszerza on genezę drubla jako praformy również dla wsi leśno-łanowej. Twierdzi, że linia rozwojowa dawnego drubla szła w dwu kierunkach. Na jednych terenach ewolucja form prowadziła od drubla poprzez okolnicę, wieś wielodrożną do ulicowo-placowej z niwowym układem pól. Natomiast w innych — na terenach położonych na pograniczu obszarów płaskich i wzgórz pokrytych lasem, drubel przekształcił się w wieś leśno-łanową, po rozpadzie rodu. Wówczas wspólną własność (Allmende) podzielono, a na każdym zagonie zbudowano zagrodę. Ewolucję tę przyjmuje Mortensen nie tylko dla obszarów północno-zachodnich Niemiec, ale i dla Niemiec południowych. Natomiast — jego zdaniem — na terenach kolonizacji wschodniemieckiej wieś łańcuchowa została w „gotowej” formie zaadoptowana. Inni natomiast, jak

J. Leopold [90] przyjmują, że na obszarze całych Niemiec wieś niwowa przeszła ewolucję, w wyniku której przekształciła się ona w wieś długopasmową, a ta z kolei w leśno-łanową. Hipotezę tę odrzuca H. Nitz [107], który twierdzi, że nie można jej przyjąć, gdyż na niektórych obszarach regularne wsie niwowe powstawały jednocześnie z wsiami leśno-łanowymi. Do typologii wsi leśno-łanowych wprowadza Nitz wiele wariantów form, od regularnych, planowych do nieregularnych, które powstały ewolucyjnie. Na podstawie tych dwóch prac: Bernarda z 1931 r. o wsiach leśno-łanowych na Śląsku i Nitza z 1962 r. o wsiach leśno-łanowych w Odenwaldzie, można stwierdzić rozwój metod i problemów badawczych w geografii historycznej, ostatnich trzydziestu lat.

Ogromny postęp daje się również zauważyć w sposobie określania typów wsi ze względu na ich układ przestrzenny. Postęp ten polega na precyzowaniu pojęć, na rozszerzeniu typologii o formy pośrednie i ewolucyjne, jak również na szukaniu związków między układem przestrzennym wsi a jej genezą, formą gospodarczą, strukturą społeczną ludności, funkcją, własnością wsi i położeniem topograficznym. Wieś stanowi bowiem pewną całość w sensie przestrzennym, genetycznym i funkcjonalnym.

Interesujące przeciwstawienie dawnej opisowej i obecnej genetycznej typologii morfologicznej osiedli omawia w kilku ostatnich artykułach H. Schlenger [124, 125]. Do problemu tego nawiązuje ostatnio również W. Czajka, znany badacz Śląska okresu międzywojennego, który w artykule o badaniach kształtów osiedli [16] daje krótki przegląd dawnych i obecnych prac o Śląsku i obszarach przyległych. Zwraca on uwagę, że dziś zainteresowanie geografii osadnictwa odwróciło się od typologii formalnej, głównie ku socjalnej i funkcjonalnej.

Jednym z przykładów prac ostatniego dwudziestolecia, nawiązujących do osadnictwa śląskiego, jest studium A. Krenzlin [85]. W pracach swoich [86, 87] autorka obala dawny pogląd Meitzena i Gradmanna, którzy twierdzili, że układ niwowy jest pierwotny i powstał ze wspólnej własności chłopskiej. Na podstawie szczegółowych badań analitycznych map katastralnych z XVIII i XIX w. i różnych danych historycznych, głównie ksiąg podatkowych (Lager- und Salbücher) prowadzonych od XV w., Krenzlin stara się uchwycić dawne parcele własnościowe ujęte w łanach, dzierżawach i własnościach (Hufen, Lehen, Güter, Erben). Jest to tzw. metoda „zapisu wstecznego” (Rückschreibung) na odpowiedni okres. Krenzlin dochodzi do interesujących wniosków. Najważniejsze z nich to przyjęcie ewolucji układu niwowego pól i jego interpretacja nie na podstawie pochodzenia etnicznego ludności, lecz w oparciu o sposoby gospodarki.

Podobne typy wsi uwzględnione przez Krenzlin na obszarze między Łabą a Odrą, stwierdza Kielczewska-Zaleska na obszarze Pomorza Gdańskiego [70]. Autorka ta przeczy tezie uczonych niemieckich, że podstawą egzystencji tych wsi była gospodarka łąkowo-polna, gdyż i w tych wsiach

m. in. miara radła służyła do wymierzania świadczeń. Układ przestrzenny tych wsi jest wynikiem powolnej ewolucji, podczas gdy wsie regularne planowe są rezultatem jednorazowej regulacyjnej akcji wielkiej własności.

Zdaniem Krenzlin [87] formą genetyczną niwy był blok, z którego rozwinął się układ szerokopasmowy, a z niego następnie niwowy. Różne typy układu niwowego tłumaczy autorka różnymi warunkami środowiska naturalnego. Mianowicie na glebach gorszych regularny układ łąkowo-niwowy uległ przeobrażeniom w związku z koniecznością dostosowania się do danych sposobów gospodarki. Wnioski Krenzlin co do genezy i ewolucji układu niwowego nie są przyjęte przez wszystkich geografów, nawet w Niemczech, głównie ze względu na zbyt małą liczbę dowodów. Poza tym dopuszczają oni możliwość istnienia różnych form przekształceń układu niwowego na różnych obszarach.

Obszerną pracę z zakresu historii osadnictwa Górnego Śląska opublikował W. Kuhn [88]. Omawia on rozwój osadnictwa na tle stosunków fizjograficznych, przedstawiając w sposób interesujący, w którym okresie poszczególne obszary zostały osiedlone. Każdemu okresowi przypisuje Kuhn inny typ przestrzenny wsi. Najwięcej miejsca poświęca on osiedlom na prawie niemieckim z XIII i XIV w. Jednakże w pracy tej nie ilustruje poszczególnych typów wsi, nie bada ich genezy i przemian przestrzennych, opierając się wyłącznie na wzmiankach historycznych. O wsiach słowiańskich wnioskuje autor również na podstawie nielicznych przykładów, zachowanych na terenach, które nie sprzyjały uprawie roli, co doprowadziło do wypaczonego obrazu osadnictwa. Praca ta jest pewnego typu monografią o charakterze opisowym.

Z polskich prac nad osadnictwem Śląska na uwagę zasługują głównie studia historyczne. W opracowaniu zbiorowym wielotomowej Historii Śląska, wydanej pod redakcją K. Maleczyńskiego [98], omówiono poszczególne fazy rozwoju sieci osadnictwa. Szczególnie cenne dla badań geograficzno-historycznych są w tej pozycji studia Maleczyńskiego nad osadnictwem wczesnofeudalnym i feudalnym Śląska wraz z mapami przedstawiającymi: „Osadnictwo wczesnośredniowieczne na Śląsku”, „Osadnictwo na Śląsku Środkowym w XIII i XIV w.” oraz „Wsie śląskie lokowane na prawie niemieckim w latach 1217—1342”. Ze względu na rodzaj publikacji mapy te wydane są w małej podziałce, która pozwala jedynie na schematyczne przedstawienie obszarów głównego nasilenia osadnictwa, bez indeksu źródłowego osiedli i bez interpretacji sieci osadniczej na tle gleb, fizjografii, dróg i lasów.

W badaniach osadniczo-historycznych ośrodka wrocławskiego wiele miejsca poświęcono zagadnieniom społeczno-gospodarczym. Na uwagę zasługuje przede wszystkim studium R. Hecka [51] nad położeniem ekonomicznym ludności wiejskiej na Śląsku w XVI w. oraz T. Ładógórskiego [95] nad ludnością Śląska oraz strukturą społeczną w dru-

giej połowie XVIII w. W ramach prac nad Atlasem Historycznym Śląska z przełomu XVIII i XIX w., opracowywanym pod kierunkiem Prof. Ładogórskiego w Zakładzie Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN we Wrocławiu, prowadzi się głównie badania nad zagadnieniami dotyczącymi gęstości zaludnienia Śląska, struktury społeczno-gospodarczej ludności i własności. Jest to pierwsze tego rodzaju studium wsi śląskiej oparte o dane źródłowe z końca XVIII i początku XIX w.

Pracą metodyczną nad osiedlami z okresu wczesnośredniowiecznego Ujazdu Trzebnickiego, które były własnością jednego z najstarszych klasztorów na Śląsku, jest studium K. Dziewońskiego [24]. Autor omawia w nim zagadnienie genezy kształtów osiedli, w oparciu o dane własnościowe, funkcje wsi, toponomastykę.

Problem genezy wsi średniowiecznej na Śląsku porusza również S. G o l a c h o w s k i [37], w artykule opracowanym na podstawie planów katastralnych z początku XIX w. Stosując metodę analizy sąsiedztwa, wprowadzoną przez Niemców (H. Pröve [114], A. Krenzlin [83], K. Mittelhäusser [103], K. Rippe [119]) odtwarza układy pól dla czterech różnych typów wsi. Rezultaty są interesujące, zwłaszcza dla wsi na prawie polskim, której pierwotne „dziedziny” autor rekonstruuje.

W Zakładzie Atlasu Historycznego oraz w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Wrocławskiego wykonałam studium nad strefą podmiejską Wrocławia z początku XIX w. [134], w którym wprowadziłam typologię wsi według charakteru społeczno-rolniczego. Wyróżniłam wsie: zagrodnicze, kmiecie, kmiecie z folwarkiem i folwarczne. Okazało się, że wsie te tworzą na początku XIX w. pewne regiony osadnicze, charakterystyczne dla strefy podmiejskiej wielkiego miasta. Najbardziej charakterystyczne spośród nich okazały się wsie zagrodniczo-warzywnicze i zagrodniczo-rybackie. Kontrasty między podmiejskimi wsiami zagrodniczymi a wsiami kmiecymi są olbrzymie. W pracy tej przede wszystkim zwróciłam uwagę na regularne wsie kmiecie. Celem zbadania zasad rozplanowania tych wsi przeprowadziłam, w oparciu o metodę D. H a n n e r b e r g a [47], próbę skróconej analizy metrologicznej. Okazało się, że wsie te wykazują stale powtarzające się cechy rozplanowania, uchwytnie w wielu elementach układu przestrzennego wsi, jak: proporcje długości do szerokości boków prostokąta tworzącego siedlisko, proporcje zagród w siedlisku, rozmieszczenie siedliska w stosunku do niw i do granic wsi, położenie niw we wsi i inne.

Badania przeprowadzone dla wsi podwrocławskich i osiągnięte wyniki były dla mnie zachętą do kontynuowania pracy nad wsiami Śląska. Studia te są wyjątkowo interesujące zwłaszcza w świetle toczących się ostatnio dyskusji i nowych poglądów na kształtowanie się osadnictwa w innych krajach, np. w Niemczech Zachodnich i w Szwecji. Jak z tego krótkiego przeglądu najważniejszych prac wynika, Śląsk — pomimo długoletniej

tradycji badań, ma jeszcze wiele nierozwiązanych problemów. Na czoło zagadnień wysuwa się problem opisu i wyjaśnienia form różnych typów osiedli. Pierwsze prace z tego zakresu, zwłaszcza geograficzne, po Meitzynie, cechował pewien formalizm i opisowe ujęcie zjawiska. Na pierwszym planie stawiano typologię kształtów siedlisk jako elementu łatwiejszego do uchwycenia w terenie niż układ rozłogów. Przy czym uwaga niemieckich badaczy była skierowana przede wszystkim na badanie form regularnych, pochodzenia kolonizacyjnego. Z kolei typologię formalną wsi zastąpiono typologią socjalną i funkcjonalną, ze zwróceniem szczególnej uwagi na związki form przestrzennych z gospodarką wsi, z jej genezą, strukturą społeczną ludności i z własnością. Problem genezy i przemian układów przestrzennych wsi na Śląsku jest nierozstrzygnięty i należy do zagadnień dyskusyjnych. Szczególnie istotne jest na tym obszarze zagadnienie reliktyw osadnictwa przedlokacyjnego i jego wpływ na strukturę sieci osadniczej. Śląsk przedstawia bowiem złożony obraz osadniczy z różnymi formami nawarstwień, których wyjaśnienie wymaga jeszcze wielu szczegółowych studiów analitycznych, w oparciu o nowe metody badawcze i dotychczasowe wyniki.

MATERIAŁY I METODA PRACY

Obszar badań pokrywa się z granicami województwa opolskiego, utworzonego w 1950 r. Teren ten — z wyjątkiem powiatów brzeskiego i namysłowskiego — zajmuje część byłej rejencji opolskiej, która rozciągała się dalej na wschód i obejmowała również Dobrodzień, Gliwice i Bytom. Województwo opolskie, zwane Śląskiem Opolskim lub Opolszczyzną, stanowi więc pewną zwartą całość w sensie historycznym i gospodarczym.

Badania układów przestrzennych wsi tego terenu przeprowadziłam dla początku XIX w. Wybór tego właśnie okresu nie jest przypadkowy. Przełom XVIII i XIX w. przynosi bowiem wielkie zmiany społeczno-gospodarcze, które dokonują się głównie w związku z regulacją gruntów, po uwłaszczeniu chłopów. W związku z tym procesem sporządzane były na Śląsku rękopiśmienne plany osiedli, w dużych podziałkach; są one pierwszym zapisem kartograficznym wsi i stanowią podstawę do stosowania innych metod badawczych, począwszy od tego okresu. Plany te w studiach nad wsią opolską stanowią podstawowy materiał źródłowy. Również dla tego okresu istnieje bogata dokumentacja nie tylko kartograficzna, lecz i źródłowo-statystyczna.

Zagadnienie układów przestrzennych pól i siedlisk należy do „klasycznych” problemów badawczych właśnie dla tego okresu. Pewnym dowodem na to jest fakt, że terminologia odnośnie typologii morfologicznej wsi oparta jest na zjawiskach z początku XIX w. Typy rozłogów, które powstały po regulacji gruntów w pierwszej połowie XIX w. i które wykształciły się dziś na skutek reform rolnych, w związku ze zmianami form własności, często nie mają żadnych ustalonych terminów.

Okres ten jest również „klasyczny” w sensie względnej zgodności układu przestrzennego wsi z funkcją i strukturą społeczną ludności. Jak wynika z ogólnie znanych praw dialektyki, zmieniona funkcja wyprzedza układ przestrzenny. W okresie feudalnym dysproporcje te nie zarysowują się tak jaskrawo jak w okresie kapitalistycznym, który również — pod tym względem — stanowi wyraźną rewolucję istniejącego stanu rzeczy.

Celem studiów była rekonstrukcja sieci osiedli wiejskich Śląska Opolskiego dla początku XIX w. z uwzględnieniem ich układów przestrzen-

nych i struktury społeczno-gospodarczej, jak również wyjaśnienie występowania form i danie odpowiedzi na pytanie, jakiego okresu reliktem jest zapis kartograficzny z początku XIX w.

W pracy wykorzystałam następujące materiały źródłowe: a) rękopiśmienne plany wsi z początku XIX w., b) dane historyczne dla wsi, c) badania terenowe.

Wykonałam szczegółową kwerendę archiwalną planów wsi we wszystkich powiatowych urzędach geodezyjnych na terenie województwa opolskiego oraz w wojewódzkich archiwach Wrocławia i Opola. Kwerenda ta przeprowadzona na materiałach nie skatalogowanych, nie uporządkowanych i przechowywanych często w nieodpowiednich warunkach, przyniosła cenne materiały źródłowe, dotychczas nie wykorzystane w badaniach geograficzno-osadniczych. Są to głównie plany separacyjne wsi z początku XIX w., wykonane przez tzw. Komisję Generalną, w związku z komasacją gruntów w pierwszej połowie XIX w.

Plany wsi z powiatowych urzędów geodezyjnych zostały skatalogowane, niektóre z nich sfotografowane i przekazane do Wojewódzkiego Archiwum Wrocławia. Liczba zachowanych planów archiwalnych wsi jest różnaita dla poszczególnych powiatów. Najwięcej planów mają powiaty: nyski, prudnicki i głubczycki, natomiast stwierdzono zupełny brak lub nieliczne plany dla powiatów: kluczborskiego, oleskiego, opolskiego i raciborskiego.

Ponadto w Wojewódzkim Archiwum Państwowym we Wrocławiu natrafiono na plany z zespołu domen oraz wsi kolonizacyjnych i przemysłowych, które były zakładane w XVIII w. Plany rękopiśmienne wsi z połowy XVIII w. wykonane przez F. B. W e r n h e r a nie zachowały się dla badanych przeze mnie wsi.

Oprócz planów w podziałkach dużych, najczęściej 1 : 3000, 1 : 4000, 1 : 5000 (wyrażonych w prętach), znajdują się również plany w mniejszych podziałkach z zespołu Zarządu Regulacji Odry, przedstawiające głównie tereny nadodrzańskie. Plany te stanowią cenny materiał źródłowy dla odtworzenia krajobrazu z przełomu XVIII i XIX w. Wśród nich natrafiono na kilka planów z końca XVIII w.

Do pracy tej wykorzystałam również plany wsi w podziałce 1 : 10 000 z 1910 r., które ze względu na dobrą czytelność i jednolitość skali były bardzo przydatne dla tych studiów. Głównie są to plany południowych części powiatów: nyskiego, prudnickiego i głubczyckiego; tematycznie obejmują one grupę wsi leśno-łanowych. Ogółem, w wyniku kwerend, uzyskano około 200 planów całych wsi lub ich części, które stanowią około 20% wszystkich wsi województwa opolskiego. Plany części wsi przedstawiały np. tylko folwark, własność kmiecią lub siedlisko, bez obszaru pól. Niektóre plany były w dwóch egzemplarzach.

Ponadto korzystałam do tych badań z planów katastralnych z lat 1860—1865, które — z wyjątkiem powiatów nyskiego i raciborskiego —

prawie w całości zostały zachowane w powiatowych urzędach geodezyjnych na terenie województwa opolskiego.

Oprócz archiwalnych materiałów kartograficznych bardzo pomocne były również drukowane mapy historyczne Śląska: w podziałkach 1 : 100 000 z lat 1820—1830, w podziałkach 1 : 25 000 z lat 1880—1890, opracowania kartograficzne obszaru położonego na prawym brzegu Odry dokonane przez Schlengera [122] dla około 1800 r. oraz mapy Helmicha [53] i inne.

Dla kilku wsi podjęłam próbę wykorzystania zdjęć lotniczych do rekonstrukcji dawnego krajobrazu, ale bez rezultatu pozytywnego, ponieważ zdjęcia nie były wykonywane dla potrzeb badań osadniczo-historycznych.

W celu wyjaśnienia form osadnictwa występujących na początku XIX w. niezbędne było powiązanie ich z historią osadnictwa. Dlatego następnym etapem pracy było zebranie danych historycznych odnoszących się do okresu powstania wsi. Wykonałam katalog wsi, który daje datę pierwszej wzmianki źródłowej lub lokację wsi, w okresie od XII do XV w. Sporządzenie takiego katalogu było bardzo trudne, gdyż Śląsk nie ma jednolitych materiałów historycznych. W przypadku braku innych materiałów przyjąłam dane dla wsi według opracowania Kniego [78] lub z monografii powiatów: opolskiego (F. Stumpe [133]), głubczyckiego (R. Hofrichter [62]) i prudnickiego (K. Schinke [120]). Ponadto dla wsi lokowanych kontrolowałam dane historyczne z zestawieniem wsi opracowanym przez Schlengera [121 s. 203—238] i z mapą osiedli lokowanych według Kuhna [88]. W dokumentacji wsi oparłam się głównie na regestrach i na *Liber foundationis*, a odnośnie miast — na *Codex diplomaticus*. W tym katalogu uwzględniłam wszystkie wsie i miasta badanego terenu, które zostały wyszczególnione w źródłach do końca XV w.

Pierwszy, dokładny spis wsi śląskich, w opracowaniu Zimmerrmanna [156], pochodzi z końca XVIII w. Dla tego okresu sporządziłam drugi katalog historyczny, uwzględniając: liczbę mieszkańców, strukturę społeczną ludności, występowanie we wsi folwarku i sołectwa.

Dla opracowań monograficznych wsi wszczęłam poszukiwania materiałów źródłowych; szukałam głównie ksiąg gruntowych i podatkowych oraz danych zawierających wizytacje kościelne (Grund- Zins- Sal- und Visitationbücher) z XVII i XVIII w. Były to poszukiwania pierwszych wzmianek o aktach sprzedaży, podziału czy dzierżawy pól i zagród poszczególnych właścicieli wsi w wojewódzkich archiwach Wrocławia, Opola oraz w archiwum kapitulnym Wrocławia. Poszukiwania te nie dały pozytywnego rezultatu, ponieważ poza nielicznymi wyjątkami, materiały te prawie całkowicie zniszczyła wojna.

Ponadto korzystałam z urbarzy. W XVI i XVII w. sporządzano na Śląsku dużą liczbę urbarzy zarówno w majątkach państwowych, jak i w du-

chownych oraz magnackich, w związku ze wzmożoną gospodarką i dążeniem do podnoszenia dochodowości majątków. Urbarze wykonane były przez właścicieli dóbr w celu uregulowania obciążeń podatkowych. Poza częścią normatywną, urbarze obejmują część opisową o stanie zabudowań, obszarze lasów, łąk i pól. Dla badań historyczno-osadniczych jest to cenne źródło historyczne, głównie dla studiów nad strukturą społeczno-gospodarczą wsi i dla oceny wielkości poszczególnych gospodarstw w łąkach. Niestety tylko dla kilku opracowywanych wsi znalazłam w tych urbarzach potrzebne materiały.

Dla niektórych wsi, dla których zachowały się plany archiwalne z początku XIX w., wyszukałam akta Komisji Generalnej.

Sięgnęłam również do zestawienia wsi z 1816 r. [129], do opracowania Weigla [147], Triesta [140] i innych.

Dodatkowym materiałem źródłowym były badania terenowe. Porównywałam w terenie układy przestrzenne oraz położenie topograficzne wsi z planem historycznym i współczesnym. Dla kilku wsi po przeprowadzeniu kartowania form antropogenicznych podjęłam próbę rekonstrukcji dawnego układu przestrzennego. W badaniach trzeba było również zwrócić uwagę na tzw. osiedla lub pola opuszczone, których przebieg zagonów i dawnych dróg starałam się odtworzyć spod obecnej szaty leśnej¹.

Ostatnim wreszcie etapem pracy było śledzenie przemian przestrzennych wsi spowodowanych reformą rolną w pierwszej połowie XIX w. Starałam się wykryć rodzaje przemian we wsiach o różnym układzie przestrzennym i strukturze społeczno-gospodarczej ludności. Studia te przeprowadziłam porównując plany różnych typów wsi co najmniej w dwóch etapach rozwojowych: przed regulacją i po regulacji gruntów, oraz na podstawie akt Komisji Generalnej.

W badaniach oparłam się głównie na starych planach osiedli jako na podstawowym źródle historycznym, natomiast wzmianki historyczne, funkcja wsi, struktura społeczno-gospodarcza ludności stanowiły materiały uzupełniające

Dla niektórych wsi, dla których zachowały się plany archiwalne, przeprowadziłam analizę metrologiczną. Ponieważ tylko dla części wsi można było dysponować zarówno pełną dokumentacją historyczną w postaci ilości i rodzaju łąnu, nadaną wsi przy lokacji, jak i planem osiedla sprzed tzw. regulacji wsi, na początku XIX w., starałam się — znając zasady rozplanowania wsi lokowanych i dysponując mapami topograficznymi w podziale 1: 25 000 — drogą analogii ustalić liczbę wsi o rozplanowaniu regularnym. Za wieś regularną przyjąłm taką, której kształt siedliska jest regularny. Na licznych przykładach planów wsi stwierdziłam, że regularnym siedliskom odpowiadają zazwyczaj regularne układy pól, oraz że pewne kształty siedlisk występują zawsze z pewnymi typami

¹ Na przykład we wsi Kadłub Wolny w powiecie oleskim.

układów pól. Fakt ten pozwolił przeprowadzić pewne uogólnienie polegające na przyjęciu takich wsi za regularne, których siedlisko i układ dróg są regularne, a układy pól, na początku XIX w. — niewiadome. W ten sposób, mając wypracowany pewien wzorzec wsi regularnych rozmierzanych w średniowieczu według ładu frankońskiego lub flamandzkiego, mogłam *per analogiam* na planach i mapach topograficznych przebadać wszystkie wsie Śląska Opolskiego, na podstawie kilku zaledwie cech regularności siedliska. Pracując tą metodą, stwierdziłam zasięg wsi, które przeszły regulację średniowieczną.

Największą trudność w pracy przedstawiały materiały archiwalne, zachowane tylko fragmentarycznie oraz brak analitycznych opracowań typu monograficznego poszczególnych osiedli i powiatów. Zebrany i uporządkowany materiał źródłowy może służyć do podejmowania dalszych prac geograficzno-historycznych nad osadnictwem tego terenu, do wysuwania nowych problemów oraz stosowania nowych metod badawczych.

OCENA ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO Z PUNKTU WIDZENIA OSADNICTWA

Śląsk Opolski zajmuje zwężającą się ku południowi część Niziny Śląskiej, wciśniętej pomiędzy Masyw Sudetów na południowym zachodzie a grzbiet Chełmu i płaskowyż Rybnicki na południowym wschodzie. Nizina ta powiązana jest z niziną górnej Wisły i obniżeniem Bramy Morawskiej. W pobliżu Bramy Morawskiej wypływa Odra. Bieg jej z południowego wschodu na północny zachód przecina omawiany obszar i tworzy zasadniczy trzon fizjograficzny. U podnóża Sudetów ciągnie się wąski pas żyznych gleb lessowych dalej ku wschodowi. Te cechy położenia otwartego w trzech kierunkach (określonych biegiem Odry i jej dopływów), jak również pas żyznych gleb, oto zjawiska, które musiały odegrać rolę w zasiedlaniu Śląska i rozwoju sieci osadniczej.

REGIONY FIZJOGRAFICZNE

Na obszarze Śląska Opolskiego można wyróżnić trzy regiony naturalne [77 s. 133—182, 92, 110]: Nizinę Śląską, płaskowyże i krawędzie oraz Pogórze Opawskie (aneks do mapy 1). Małe stosunkowo różnice fizjograficzne sprawiają, że regiony te nie odcinają się ostro w terenie, z wyjątkiem progu triasowego Chełmu i niektórych partii górskich.

NIZINA ŚLĄSKA

Na Nizinie Śląskiej występują dwie zasadnicze jednostki morfologiczne: szerokie powierzchnie denne Odry, Nysy Kłodzkiej i Kotliny Raciborskiej oraz powierzchnie międzydolinne, określone nazwą wysoczyzn plejstocénskich.

Odra ma w swoim biegu odcinki dolin o charakterze pradolinny i przełomowym, o różnej genezie, co wpłynęło na bogactwo rzeźby doliny [32]. Wyraźnie przełomowy charakter ma Odra tylko w kilku miejscach, głównie tam, gdzie przebija się przez starsze utwory geologiczne, przez

triasowy próg Chelmu, opolski garb kredowy oraz głębokie rozcięcie w okolicy Brzegu. Płaskie dna doliny Odry i jej dopływów wypełnione są utworami aluwialnymi. Odra, płynąc w szerokiej dolinie, silnie meandrowała. Na planach biegu Odry z końca XVIII i początku XIX w. widoczne są liczne zakola i starorzecza, do dziś wypełnione wodą. Wzdłuż rzeki rosły liczne lasy łęgowe, zachowane głównie na południe od Raciborza, w okolicy Koźła i Opola.

Lasy łęgowe, meandry, zmiany koryta rzeki i powódzie nie stanowiły zapewne sprzyjających warunków do powstawania wzdłuż Odry osiedli dużych, o charakterze trwałym. Wyjątek stanowiły miejsca przepraw oraz ujść rzek bocznych do głównych, po stronie zewnętrznej, ze względu na mniejsze w tym miejscu zabagnienie terenu. Osiedla duże występują na krawędzi doliny i terenu wyższego, ponadzalewowego oraz wzdłuż dopływów Odry. Uprzywilejowane pod względem osadniczym były zwłaszcza lewobrzeżne dopływy Odry ze względu na urodzajność gleb gliniasto-próchnicznych. Natomiast w dolinach prawobrzeżnych dopływów Odry występują mady piaszczyste.

Wysoczyzna plejstocieńska zajmuje pozostały obszar Niziny Śląskiej. Jest to teren lekko sfalowany, o przeciętnej wysokości 150—200 m n.p.m., który podnosi się od północnego zachodu ku południowemu wschodowi, przechodząc w Wyżynę Śląską.

Wysoczyzna zbudowana jest głównie z utworów czwartorzędowych: piasków akumulacji lodowcowej i glin zwałowych. Na tle tych utworów występują wyspowo starsze formacje geologiczne: margle i wapienie kredowe w okolicach Opola (na prawym brzegu Odry od Czarnowasów do Groszowic i na lewym — od Opola po Prószków) oraz bazalty na terenie powiatu niemodlińskiego.

W obrębie wysoczyzny plejstocieńskiej wyróżnić można mniejsze jednostki morfologiczne; na lewym brzegu Odry: Wyżyna Grodkowsko-Nyska i Bory Niemodlińskie, na prawym — Bory Stobrawskie i Wysoczyzna Kluczborsko-Namysłowska.

Obszar falistej moreny dennej między Grodkowem a Brzegiem ciągnie się szerokim pasem z północnego zachodu po Nysę Kłodzką. Są to bardzo urodzajne gleby, wytwór utworów lessowatych i pyłowych pochodzenia wodnego.

Wyżyna Nyska stanowi przedłużenie Wzgórz Strzelińskich ku południowi. Jej granica północna załamuje się na południowy zachód od Grodkowa i pokrywa się mniej więcej z izohipsą 200 m. Sfalowana powierzchnia tej wierzchowiny spada stromą krawędzią w dolinę Nysy Kłodzkiej. Wierzchowina zbudowana jest ze skał krystalicznych i metamorficznych, przykrytych iłami i piaskami trzeciorzędowymi oraz glinami i piaskami plejstocieńskimi. Są to obszary stosunkowo słabych gleb.

Płaskie powierzchnie piaszczystych borów niemodlińskich znajdują się

w widłach Ścinawy i Odry. Jest to nieurodzajny obszar piasków akumulacji lodowcowej, który dziś jeszcze pokrywają duże kompleksy leśne.

Obszar piaszczysto-wydmowy borów nad Stobrawą przypomina krajobrazowo bory niemodlińskie, na lewym brzegu Odry. W miejscu zniszczonych skał górnego i środkowego triasu wytworzyło się obniżenie, w którym uformowały swoje doliny rzeki: Mała Panew i Stobrawa. Niecka ta w okresie lodowcowym została zasypana piaskami, na których powierzchni powstały wydmy. Są to tereny najsłabszych gleb Śląska Opolskiego.

Na północ od Stobrawy miejsce piasków przewianych i wydm zajmują gleby gliniaste moreny dennej, nieco urodzajniejsze od omawianych poprzednio.

W sumie, wysoczyzna przedstawia dla rolnictwa obszar słabo urodzajnych gleb, z wyjątkiem wycinka między Grodkowem a Brzegiem oraz niewielkiego pasa lepszych gleb, występujących między Namysłowem a Kluczborkiem.

PŁASKOWYŻE I KRAWĘDZIE

W kierunku południowo-zachodnim i południowo-wschodnim teren podnosi się, tworząc płaskowyż. Na obszarze tym występują skały triasowe różnej odporności, które tworzą wyraźne krawędzie morfologiczne zbudowane z wapienia muszlowego i kajpru. Szczególnie wyraźnie zaznacza się w terenie stroma krawędź wapienia muszlowego (kuesta) opadająca w kierunku Kłodnicy. Krawędzie te nadają terenowi specyficzny charakter krajobrazowy. W obrębie tego regionu można wyróżnić: krawędź kajprową okolic Gorzowa, Grzbiet Chełmu, Płaskowyż Prudnicko-Głubczycki (aneks do mapy 1).

Okolice Gorzowa budują piaskowce jurajskie oraz dolomity i wapień triasowe, Grzbiet Chełmu — wapień, margle i dolomity. W północnej części wysoczyzny występują rędziny, a w południowej — najurodzajniejsze gleby wschodniej części województwa opolskiego, utworzone z lessów i utworów lessowatych.

Na obszarze województwa opolskiego znajduje się zachodnia, niewielka część Płaskowyżu Rybnickiego. Najwyższe partie tego płaskowyżu zbudowane są z margli i dolomitów, które uległy zniszczeniu. Pozostała część tego obszaru to piaski rzeczne. Obszar ten jest mało urodzajny, zalegają go piaski wydmy i gliny, jeszcze dziś porośnięte lasem.

Płaskowyż Prudnicko-Głubczycki zajmuje duży obszar ograniczony od południowego zachodu Pogórzem Opawskim, od północy Nysą Kłodzką w jej górnym biegu, następnie izohipsą 200 metrową, przebiegającą mniej więcej od Korfantowa przez Głogówek do Koźła. Odra tworzy granicę

na wschodzie. Płaskowyż ten rozcięty jest dolinami rzek, spływających z czeskich Sudetów, z których najważniejsze to dopływy Nysy Kłodzkiej: Biała Głuchołazka i Ścinawa oraz Osobłoga i Psina z Troją. Na obszarze tym występują najlepsze gleby Śląska Opolskiego, lessy o miąższości 6—8 m.

Zachodnia część tego płaskowyżu, między Nysą Kłodzką a Osobłogą, jest obszarem wzniesionym 200—300 m n.p.m. Płaskowyż ten zbudowany jest z utworów czwartorzędowych: lessów, gliniek pylastych i utworów lessopodobnych; doliny rzek wyścielają mady.

Ze względu na wielką urodzajność gleb lessowych i lekko sfalowany teren — poprzecinany dolinami rzek — płaskowyż był we wszystkich okresach historycznych terenem uprzywilejowanym zarówno dla osadnictwa wczesnofeudalnego, jak i dla kolonizacji średniowiecznej.

POGÓRZE OPAWSKIE

Pasma Gór Opawskich przebiega w kierunku z północnego zachodu na południowy wschód. Przez jego południową część przebiega granica państwowa. Najwyższy szczyt Sudetów Wschodnich w obrębie województwa to graniczna Biskupia Kopa wysoka 890 m n.p.m. Północne stoki Gór Opawskich mają grzbiety płaskie. Ta część Pogórza Opawskiego zbudowana jest przede wszystkim ze skał zwięzłych, przedtrzeciorzędowych. W okolicy Głuchołaz występują granity i łupki metamorficzne wieku dewońskiego, a na terenie powiatów prudnickiego i głubczyckiego — głównie karbońskie szarogłazy i łupki. Obszar ten pokrywają gleby szkieletowe, miejscami ilaste oraz piaszczystożwirowe, rozwinięte na podłożu skalnym piaskowców karbońskich i dewońskich. Ze względu na silne spękanie skał macierzystych może tu rosnąć roślinność wysokopienna. Są to leśne obszary partii górskich.

Obszary te nie są korzystne dla osadnictwa ze względu na ukształtowanie terenu i jałowe, nieurodzajne gleby szkieletowe zajęte głównie przez lasy, nieużytki lub pastwiska.

ROZWÓJ SIECI OSIEDLI W POWIĄZANIU ZE ŚRODOWISKIEM GEOGRAFICZNYM

W studiach nad wsią Śląska Opolskiego pierwszej połowy XIX w. nie można pominąć problemu faz osadnictwa, w których one się kształtowały. Problem ten nie był i nie jest w pełni opracowany dla obszaru Śląska. Dla ustalenia rozwoju sieci osadniczej na początku XIX w. podjęłam próbę rekonstrukcji osadnictwa, w kilku przekrojach czasowych. Wyróż-

niał trzy główne okresy historyczne: wczesnofeudalny (osadnictwo przedlokacyjne), feudalny (osadnictwo lokacyjne do końca XV w.), późnofeudalny i wczesnokapitalistyczny (od XVI do początku XIX w.).

OSADNICTWO WCZESNOFEUDALNE (PRZEDLOKACYJNE)

W badaniach nad siecią osadniczą okresu wczesnego feudalizmu oparłam się na danych historycznych, a nie na archeologicznych. Najwcześniejsze z nich pochodzą z XII w. Do 1139 r. — jak stwierdza K. Małecki [98 s. 152] — brak jakichkolwiek danych historycznych mówiących o osadnictwie i zaludnieniu Śląska. Dla okresu wcześniejszego (do XII w.) osadnictwo może być poznane tylko z badań archeologicznych; dla okresu późniejszego — ze źródeł historycznych. Badania archeologów cechuje skupienie głównej uwagi na grodach i kasztelaniach, a nie na osadach otwartych. Natomiast w świetle ostatnich badań [63 s. 133], większość grodów, wymienionych w dotychczasowej literaturze, należy zaliczyć nie na VIII—IX w. ale na XI—XIV w. Do zupełnie nielicznych wykopalisk osad otwartych na tym terenie należy osada wiejska, nieobronna, typu okolnicy, z okresu późnolateńskiego. Została ona odkopana w powiecie głubczyckim, w okolicy Nowej Cerekwi [17]. Osada ta liczyła przypuszczalnie 30—40 domów i 150—200 mieszkańców.

Na podstawie zagęszczenia stanowisk archeologicznych [67 s. 21—69, 63 s. 35—142] można stwierdzić, że najważniejsze szlaki wędrówek ludów okresu wczesnofeudalnego prowadziły przez Bramę Morawską od południa, głównie wzdłuż dolin rzecznych. Również szlaki bursztynowe, drogi rzymskie, wiodły z południa wzdłuż Odry do Opola, następnie przez Kalisz do Morza Bałtyckiego [97 i 56].

Dawne szlaki handlowe i grody wyznaczają, w pewnym sensie, obszary w tym okresie gęsto zaludnione. Opole, Nysa, Racibórz — najstarsze grody Śląska Opolskiego, a następnie miasta — są zarazem centrami najgęściej zaludnionych terenów. Osad wzmiankowanych w źródłach od XII do XIII w. było na Śląsku Opolskim 445, tj. 55% wszystkich osiedli Śląska Opolskiego występujących między XII a XV w.² Należy się wprawdzie liczyć ze znaczną przypadkowością danych historycznych, jednak rozmieszczenie osad z tego okresu na mapie (mapa 1)³ daje pewien przybliżony obraz wpływu środowiska geograficznego na układ sieci osadniczej. Największe zagęszczenie osiedli z tego okresu występuje wzdłuż dopływów Odry, na obszarach niezalesionych, o dobrej glebie.

² Na podstawie opracowanego katalogu historycznego wsi załączonego do pracy.

³ Mapę „Rozwój osadnictwa Śląska Opolskiego od XII do XV” opracowano na podstawie: katalogu historycznego wsi załączonego do pracy, map w podziałce 1 : 100 000 z początku XIX w., oraz mapy gleb Polski w podziałce 1 : 300 000, mapy osadnictwa fryderycjańskiego Schlengera w podziałce 1 : 100 000 [122] oraz pracy J. Nowakowej [108].

Osadnictwo wczesnofeudalne związane jest więc:

a) Ze strugami wodnymi, jeziorami, jak również z dolinnymi i kotlinowymi formami terenu. W studiach nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki i Białej M. Dobrowolska [19] również stwierdziła, że głównymi arteriami osadniczymi i komunikacyjnymi były wówczas doliny rzek. Dylik [26] wykazał w okolicach Łodzi, że aż w 44,5% formy wklęsłe zdecydowały o lokacji osiedli. Podobne sugestie podaje Świderski [137].

b) Z obszarami bezleśnymi. Istniała wówczas dla osadnictwa dostateczna ilość ziemi nie pokrytej lasem; dopiero w okresie późniejszej kolonizacji w XIV w. karczowano duże obszary leśne, o czym głównie świadczą nazwy miejscowości. Dla Śląska brak jest szczegółowych danych dotyczących szaty leśnej dla okresu średniowiecznego, podobnych do opracowań J. K. Hładysłowicza dla Wielkopolski [61] czy K. Śląskiego dla Pomorza [136]. M. Hellmich [56] daje tylko bardzo schematyczny obraz, w małej podziałce. W jego ujęciu nieomal cały Śląsk Opolski, z wyjątkiem wyżyny głubczyckiej, był w tym okresie pokryty lasem. Ponieważ szczegółowe studia nad krajobrazem naturalnym Śląska Opolskiego wykraczają poza ramy tej pracy, musiałam przy opracowaniu hydrografii i szaty leśnej oprzeć się na najwcześniejszych materiałach kartograficznych: na mapach w podziałce 1 : 100 000 z początku XIX w. oraz na opracowaniu H. Schlengera [122] dla około 1800 r., obejmującym obszary położone na wschód od Odry. Dodatkowym wskaźnikiem wyznaczenia granicy lasu był zasięg wsi leśno-łanowych, które powstają na karczunkach. Mapy dla początku XIX w. wykazują lasy, głównie na prawym brzegu Odry: między Małą Panwią a Stobrawą, na grzbiecie Chełmu, a na lewym brzegu na południowy wschód od Niemodlina.

c) Z dobrymi glebami. Wbrew niektórym poglądom, Słowianie obok hodowli i rybołówstwa w znacznym stopniu zajmowali się również rolnictwem. Klasyfikację gleb Śląska Opolskiego opracowano na podstawie map gleb Polski w skali 1 : 300 000, wyróżniając trzy ich kategorie. Związek osadnictwa wczesnofeudalnego z dobrymi glebami stwierdzili również liczni badacze, m.in. J. K. Hładysłowicz [61], J. Kamińska [68], S. Zajchowska [154], M. Kiełczewska-Zaleska [70].

Z poprzednio omówionych regionów fizjograficznych w tym okresie najgęściej zasiedlone są następujące obszary:

1. Opolski garb kredowy, niezalesiony z powodu dużej przepuszczalności wody w glebach,

2. Płaskowyż Głubczycki — wzdłuż strug rzecznych, o urodzajnej glebie, bezleśny od neolitu, gdyż występował tu zbyt suchy klimat, który uniemożliwiał zalesienie tego terenu,

3. Górny odcinek Nysy Kłodzkiej między Otmuchowem, Nysą i Grodkowem, bezleśny i urodzajny.

Począwszy od połowy XIII w. powstawały nowe wsie albo istniejące już wsie były przenoszone na prawo niemieckie. Wykazane na mapie (mapa 1) wsie lokowane nie zawsze zostały na nowo rozplanowane, lecz tylko zmieniły formę prawną. Prawo niemieckie umożliwiało wprowadzenie intensywnej gospodarki czynszowej, najczęściej powiązanej z systemem trójpolowym. Proces ten pociągnął za sobą nowy pomiar gruntów w układzie łąnowym, a często i przeniesienie siedliska, na miejsce koncentryczne w stosunku do pól. Niekiedy kilka wsi małych łączono w jedną większą. Była to więc pierwsza regulacja wsi, która zmieniła zarówno dawną sieć osadniczą, jak i układ przestrzenny wsi. Stwierdzenie istnienia dawnych wsi przedlokacyjnych na obszarze Śląska Opolskiego możliwe jest jedynie na podstawie badań archeologicznych i toponomastycznych, a te wykraczają poza ramy niniejszej pracy, w której oparto się głównie na danych historycznych.

Kryteria zaklasyfikowania wsi do rzędu tzw. lokowanych są różne. W pracy przyjąłam stanowisko reprezentowane przez historyków polskich, głównie przez Maleczyńskiego i Hecka⁴. Przyjmują oni za wieś lokowaną taką, która: 1) posiada dokument lokacyjny, 2) została założona według prawa frankońskiego lub flamandzkiego, 3) została zwolniona od ciężaru prawa polskiego, 4) ma sołectwo, 5) ma obszar ziemi zwany namiarkami. W wyniku tej klasyfikacji uznałam 276 osiedli lokowanych na Śląsku Opolskim, w okresie od XIII do końca XV w. Liczba ta stanowi około 85% osiedli podanych za lokowane w pracy Schlengera [121 s. 203—238] i Kuhna [88, mapa]. W pracy tej do grupy tzw. wsi wzmiankowanych a nie lokowanych zaklasyfikowałam wsie: 1) gdzie ludność płaci dziesięcinę pieniężną lub małdratową, 2) zwolnione od podatków, 3) na tzw. nowiznach, 4) w których występuje ziemia plebańska. Na podstawie badań historyków polskich powyższa grupa wsi nie była lokowana na prawie niemieckim. Najstarsze lokacje wsi na Śląsku Opolskim pochodzą z 1225 roku. Są to: Solec w powiecie prudnickim i Gościęcín w powiecie kozielskim.

Jak wynika z opracowanej mapy (mapa 1), lokacją objęta była głównie lewobrzeżna część Śląska Opolskiego, tj. Wyżyna Grodkowska i Otmuchowska, Płaskowyż Prudnicko-Głubczycki oraz okolice Brzegu. Na prawym brzegu Odry wsie lokowane są sporadycznie; występują tylko na południowych stokach Grzbietu Chełmu, w okolicy Namysłowa. Zwarty kompleks osiedli lokowanych spotykamy w dawnej kasztelanii otmuchowskiej, gdzie wrocławski biskup Wawrzyniec zapoczątkował kolonizację.

Lokacją na prawie niemieckim zainteresowana była przede wszystkim wielka własność duchowna, głównie klasztory. Gospodarka wsi lokowa-

⁴ Na podstawie konsultacji z doc. dr R. H e c k i e m.

nych na prawie niemieckim opierała się na rolnictwie. Kolonizacja średniowieczna była kolonizacją kmiecią na urodzajnych ziemiach ornych. Początkowo objęła ona obszary już zagospodarowane.

Czynnikiem wiodącym w osadnictwie lokacyjnym — podobnie jak w osadnictwie wczesnośredniowiecznym — były obok gleb, dostępność komunikacyjna, głównie szlaki wodne. Osiedla lokowane w tym czasie zgrupowane są wzdłuż starych traktów handlowych i w miejscach komórcelnych. Do najważniejszych z nich należą:

1) tzw. Wysoki Trakt biegnący z zachodu przez Wrocław, Brzeg, Opole, a następnie na Strzelce Opolskie, Kraków i Lwów oraz jego odgałęzienie na południe do Bramy Morawskiej, przez Koźle i Racibórz.

2) szlak podgórski — z Nysy przez Głubczyce, Racibórz do Bramy Morawskiej.

3) szlak północny — przez Oleśnicę, Namysłów, Kluczbork, Olesno, Lubliniec oraz drogi o charakterze drugorzędnych: z Namysłowa przez Brzeg do Nysy, z Olesna przez Opole do Głubczyc, z Opola do Nysy, z Głubczyc do Opawy.

Szczególnie gęsta sieć osadnictwa lokacyjnego powstała wzdłuż dróg komunikacyjnych i granic regionów fizjograficznych: z Namysłowa do Olesna, wzdłuż borów stobrawskich i urodzajnych ziem wysoczyzny namysłowsko-kluczborskiej; z Brzegu przez Racibórz do Bramy Morawskiej wzdłuż krawędzi dyluwialnej lewego brzegu doliny Odry; z Nysy do Raciborza wzdłuż podnóża Sudetów (mapa 1).

Późniejsze osadnictwo lokacyjne z XIV w. wtargnęło na obszary leśne, o urodzajnych glebach, Wyżyny Prudnicko-Głubczyckiej, Grzbietu Chełmu, Wysoczyzny Kluczborskiej. Mówią o tym również nazwy miejscowości z tego okresu świadczące o karczunkach i wypaleniskach.

Do końca XIV w. zakończona została główna faza kolonizacji średniowiecznej na glebach urodzajnych, nadających się pod intensywną uprawę. Nowe wsie wzmiankowane w XV w. należą do wyjątków. Zajęły one tereny najsłabiej dotychczas zasiedlone, głównie w okolicy Byczyny i Gorzowa Śląskiego. Wojny husyckie spowodowały regresję w osadnictwie [52]. W związku ze zniszczeniem gospodarstw powstaje dużo pustek osadniczych. Wsie lokowane uprzednio na glebach gorszych, są w tym czasie porzucane, a wyręby znów porastają lasem. Nowych osiedli wzmiankowanych lub lokowanych w XV w. jest zaledwie 72, co stanowi 8,9% wszystkich osiedli Śląska Opolskiego, występujących od XII do XV w.

Ogółem liczba wszystkich osiedli (w tym również miast i osiedli targowych) powstałych od XII do końca XV w., zarówno wzmiankowanych jak i lokowanych, wyniosła 805 (katalog historyczny). Jest to przybliżony obraz osadniczy dla tego okresu. Nie zawsze bowiem brak wsi w źródle świadczy, że powstała ona dopiero po XV w., ale że do końca XV w. nie przeszła żadnej zmiany prawnej, takiej jak lokacja, zmiana powierzchni wsi, zmiana własności albo budowa kościoła.

Nowy rozwój osadnictwa da się zauważyć od początku XVI w. w związku z ogólnym ożywieniem gospodarczym. Głównie zostają obsadzone lub wydzierżawione przez chłopów pustki osadnicze, powstałe w okresie wojen husyckich. W związku z tym ma miejsce nowy pomiar gruntów i nowa zabudowa wsi. Pod koniec pierwszej połowy XVI w., w związku ze stabilizacją pokojową i rozwojem gospodarczym wzrosła gwałtownie liczba folwarków pańszczyźnianych. Folwarki te zakładane były na łąkach pustych lub na ziemi kmiecej uzyskanej przez wyrugowanie jej pierwotnych właścicieli. W tym okresie powstał nowy typ wsi składającej się z folwarku i z osiedla zagrodników pracujących na folwarku. Te zmiany w osadnictwie miały charakter żywiłowy: podstawowe formy wsi średniowiecznej nie zmieniły się w okresie późniejszym. Osiedla lokowane na złych glebach zanikały, a nieliczne nowe wsie utworzone zostały najczęściej według modeli wsi średniowiecznej.

Wiek XVIII był na Śląsku Opolskim drugim po średniowieczu okresem tworzenia wsi planowych i regularnych. Była to tzw. kolonizacja fryderycjańska, która przypada na lata 1740—1806, ze szczytem w latach siedemdziesiątych. Podstawę końcowej fazy tego okresu osadniczego stanowił rozwój przemysłu. Kolonizacja miała przede wszystkim cele merkantylne, głównie intensyfikację rolnictwa dla pokrycia większego zapotrzebowania na żywność przy rozbudowie przemysłu. Ze względu na funkcje ekonomiczne można wyróżnić cztery grupy kolonii: a) rolnicze, b) rzemieślnicze, głównie tkackie, c) leśne, d) górnicze i hutnicze.

Nowych osiedli rolniczych powstało stosunkowo bardzo mało [122 s. 154—173]. Zakładane były najczęściej w wyniku parcelacji folwarków przez państwo pruskie lub przez możnowładców z inicjatywy i dotacji państwowej. Kolonie rolnicze spełniały dla polityki pruskiej szczególną rolę ze względu na tendencje stałego dążenia do zagospodarowania obszarów położonych na wschód od Odry poprzez przywiązanie kolonistów niemieckich do ziemi. Koloniami rolniczymi w powiecie opolskim były np. Popielów, Nowe Budkowice, Chobie.

Osiedlami o charakterze regularnym były, oprócz kolonii rolniczych, również kolonie rzemieślnicze. Charakterystyczne są kolonie tkackie czeskich husytów, którzy spodziewając się tolerancji religijnej w państwie pruskim schronili się tutaj. Kolonie te zakładano na własności miejskiej, państwowej oraz szlacheckiej.

Innym typem przestrzennym, w porównaniu z uprzednio wymienionymi, były kolonie drwali leśnych. Kolonie te, zagubione wśród lasów, głównie między Małą Panwią a Stobrawą, na polanach, wzdłuż strumieni odznaczały się małymi rozmiarami; składały się często z 2—6 zagród. Ponieważ nie miały charakteru trwałego, dużo z nich zanikło w późniejszym okresie, a małe polany porósł las.

Pod koniec XVIII w. zakładane były na prawym brzegu Odry, wzdłuż Małej Panwi i Kłodnicy, małe kolonie przemysłowe [115].

Kolonie fryderycjańskie łatwo jest wykryć na mapie, gdyż otrzymywały one często nazwę kolonia w połączeniu z nazwą dawnej wsi lub nazwy huty, nazwiska założyciela lub rodu albo nazwę pochodzenia etnicznego ludności. W obrębie kolonii znajdują się wsie regularne, planowe i samorodne powstałe ewolucyjnie.

Kolonizacją fryderycjańską objęto prawy brzeg Odry. Najliczniej kolonie występują na obszarze zalesionym i nieurodzajnym piaszczysto-wydmowym między Stobrawą a Małą Panwią (mapa 2). Ponadto kolonie znajdowały się w lasach na północ od Brzegu oraz na południowy wschód od Opola, aż po Kłodnicę. Kolonie te zakładane więc były na terenach niesprzyjających rolnictwu i dotąd niezagospodarowanych, w lasach, na nieużytkach, na wydmach oraz wzdłuż rzek, zwłaszcza — kolonie przemysłowe. Często kolonie znajdowały się przy drogach komunikacyjnych, które powstawały dopiero wtórnie, po założeniu kolonii.

Kolonizacja fryderycjańska nie objęła wszystkich terenów Śląska Opolskiego (mapa 2) i nie miała szczególnego znaczenia dla rozwoju jego sieci osadniczej.

Według danych dla końca XVIII w. [156] podano dla Śląska Opolskiego 1193 osiedli, w tym również miast, osiedli targowych i kolonii. Od początku XVI do końca XVIII w. przybyło 385 osiedli, co stanowiło około 32%.

*

W sieci osiedli z początku XIX w. istnieją nawarstwienia form kilku okresów. Podstawy dla obrazu sieci osadniczej powstały już w okresie wczesnofeudalnym. Najstarsze pod względem osadniczym i najgęściej zaludnione są obszary najurodzajniejsze i niezalesione. Tereny te są również areną najczęstszych przemian gospodarczych. Wnioski, do których doszła M. Kiełczewska-Zaleska dla wsi Pomorza Gdańskiego [70], potwierdziły się również, w oparciu o materiały źródłowe, dla wsi Śląska Opolskiego. Na dobrych glebach występuje nie tylko stare osadnictwo, ale również dokonują się szybciej procesy gospodarczo-społeczne. Akcje regulacji osiedli przebiegają głównie na terenach uprzywilejowanych pod względem rolniczym. Również arterie wodne, które są naturalnymi szlakami komunikacyjnymi poważnie decydują o rozwoju sieci osadniczej.

Dopiero późniejsza kolonizacja średniowieczna w XIV w. wkroczyła na tereny zalesione i mniej urodzajne. Podobnie kolonizacja fryderycjańska zajmuje tereny dotychczas nie zajęte przez osadnictwo, nieurodzajne, wśród lasów, głównie na prawym brzegu Odry. Podstawowa funkcja tych kolonii nie jest rolnicza, a przemysłowa.

Wpływ czynników fizjograficznych na osadnictwo jak również sposób dostosowania się człowieka do warunków naturalnych zmienia się w różnych okresach historycznych. Nie można więc — jak to słusznie podkreśliła M. Dobrowolska [20] — wyznaczyć bezwzględnego optimum warunków naturalnych na kształtowanie się sieci osadniczej. Badanie wpływu warunków fizjograficznych na osadnictwo jest bowiem możliwe jedynie poprzez pryzmat czynników społeczno-gospodarczych.

CHARAKTERYSTYKA OSADNICTWA NA POCZĄTKU XIX W.

GOSPODARCZO-SPOŁECZNE TYPY WSI WEDŁUG WIELKOŚCI I POWIĄZAŃ Z GOSPODARKĄ TRÓJPOŁOWĄ

Ważnym czynnikiem modelującym osadnictwo jest struktura społeczno-gospodarcza ludności. Każdy okres historyczny warunkuje powstanie określonego typu społeczno-gospodarczego wsi. W średniowieczu powstawały głównie wsie kmiece, a tylko w wyjątkowych wypadkach wsie wolnych zagrodników. Na XV—XVI w. przypada rozwój folwarków, natomiast wsie zagrodników omłockowych i chałupników zakładane są głównie w XVII i XVIII w. W początkach XIX w. struktura społeczna wsi była już bardzo zróżnicowana.

W pracy wprowadziłam następujące społeczno-gospodarcze typy wsi dla początku XIX w.: kmiece, folwarczne, kmiece z folwarkiem, zagrodnicze i chałupnicze. Jako główne kryterium zaklasyfikowania wsi do danej grupy społeczno-gospodarczej przyjąłm ilość ziemi we wsi. Nie uwzględniłam typu wsi kmieco-zagrodniczej i kmieco-chałupniczej, gdyż zagrodnicy i chałupnicy we wsiach kmiecych i folwarcznych nie mieli ziemi tylko zagrodę lub niewielki obszar uprawny w pobliżu siedliska. Zasada społecznego zróżnicowania typu wsi jest identyczna jak w pracy o osiedlach podwrocławskich [134], różni się natomiast od opracowania T. Ładogórskiego [95] i J. Rajmana [115], w których dano charakterystykę pełnego rozwarstwienia ludności z punktu widzenia ekonomicznego, a nie układu przestrzennego własności. Dla końcowej fazy feudalizmu obszar posiadanej we wsi ziemi przyjąłm jako miernik ekonomiczny dla danej warstwy społecznej ludności. Dopiero w drugiej połowie XIX w. zmienia się na Górnym Śląsku struktura ekonomiczna wsi i należy wprowadzić inne kryteria rozwarstwienia ludności. Dla badanego okresu można stwierdzić istotne różnice w układzie przestrzennym wsi, według rodzaju własności i struktury społecznej. Szczególnie jaskrawe wyniki daje zestawienie wsi kmiecej z wsią wolnych zagrodników stref podmiejskich, np. Wrocławia, Brzegu, Nysy, Głogowa, Legnicy i innych miast Śląska [134], jak również porównanie wsi folwarcznej z wsią folwarczno-kmiecią. Kontrasty te są tak duże, że w zasadzie mapa typów wsi według struktury społeczno-gospodarczej dla początku XIX w. sta-

nowi zarazem podstawę dla przeprowadzenia generalnej typologii morfologicznej, a nawet morfogenetycznej osiedli.

Jak już nadmieniałam w przeglądzie literatury śląskiej — H. Schlenger [121] zwrócił uwagę na związek form osiedli ze strukturą społeczno-gospodarczą ludności na Śląsku. Wykazał on również, jaką rolę odgrywali zagrodnicy, chałupnicy i komornicy w zmianach zachodzących w obrębie dawnych siedlisk i działek przysiedliskowych, oraz zwrócił uwagę na znaczenie osiedli przemysłowych dla rozwoju struktury sieci osadniczej. Zagadnienie związku form osiedli ze strukturą społeczno-gospodarczą uwzględnił B. Benthien [4] w studiach o osadnictwie południowo-zachodniej Meklemburgii oraz R. Ogrissek [109] w pracy o osadnictwie wschodniej części Górnych Łużyc.

WSIE KMIECE

Wieś kmieca jest najczęściej występującym typem wsi na początku XIX w. W obrębie tego typu można wyróżnić wsie różnej wielkości. Rozmieszczenie dużych regularnych wsi kmiecych jest bardzo równomierne. Średnie odległości między jedną a drugą wsią kmiecią wynoszą około 3 km. Odległość ta zależy od powierzchni użytkowej wsi, gdyż siedlisko zajmuje we wsi położenie centralne. Jak wykazano w poprzednim rozdziale, wsie lokacyjne, planowe znajdują się na najlepszych glebach, na obszarach równinnych, a więc w powiatach brzeskim, nyskim, prudnickim i głubczyckim. W układzie przestrzennym tych wsi można stwierdzić trójpolowy układ pól. Dawna gospodarka przemienno-odłogowa — polegająca na rokrocznej uprawie tego samego kawałka ziemi aż do jej zupełnego wyjałowienia, a następnie pozostawiona 15—20 lat jako odłóg — musiała być zaniechana. Rozmieszczenie dużych i regularnych wsi kmiecych wskazuje na przypuszczalny zasięg trójpolówki. Genetyczne formy przestrzenne osiedli można w wielu przypadkach określić na podstawie sposobu gospodarki. Na obszarach o trójpolowym systemie upraw występują duże regularne wsie niwowo-łanowe o siedliskach w kształcie dużej owalnicy lub dużej zwartej wsi ulicowej. Natomiast na obszarach wielopolówki, gdzie dominowała gospodarka przemienno-odłogowa, występują wsie o układzie wieloniwowym, niw nieregularnych, blokowym lub blokowo-pasmowym i o nieregularnych siedliskach w kształcie małej nieregularnej owalnicy lub małej ulicówki, małej wsi placowej lub wielodrożnicy. Dla wsi lokowanych i przekształconych w ramach wielkiej reformy rolnej w średniowieczu można przyjąć trójpolową gospodarkę rolną. Zlokalizowanie tych wsi wyznacza jednocześnie obszar zasięgu trójpolówki. Natomiast sprawą otwartą pozostaje, jak dalece trójpolówka była wprowadzona do wcześniejszych form przestrzennych wsi. Z ostatnich badań [35] wynika, że początki trójpolówki należy odnieść do wieku XI. Wprowadzenie jej związane było ze wzrostem ludności i z większym za-

potrzebowaniem na ziemię i żywność. W wielu dużych wsiach kmiecych gospodarka trójpolowa przetrwała do początków XIX w. i następnie została wyparta przez gospodarkę wielopolową.

O wielkości wsi kmiecych z okresu wczesnofeudalnego i feudalnego można wnioskować tylko pośrednio. Szczególnie trudno jest ustalić wielkość wsi sprzed tzw. regulacji wsi na prawie niemieckim. Nieraz — jak stwierdzono na obszarze podwrocławskim [134] — z rozpadu jednej dużej wsi kmiecej powstało kilka wsi mniejszych, w związku z przejściem na prawo niemieckie. Powszechnie lansowany pogląd, głównie przez badaczy niemieckich, m.in. przez Krenzlin [35] i Kuhna [83], o małych rozmiarach dawnych wsi słowiańskich należy więc przyjmować głównie dla wsi terenów podmokłych lub łąkowo-pastwiskowych. Na tych obszarach łączono kilka małych wsi na prawie polskim w okresie ich przejścia na prawo niemieckie.

Na ziemi nyskiej około 1300 r. [93] najliczniejsze (50% wsi badanego terenu) były wsie o wielkości do 30 łanów flamandzkich (około 5 km²), a wśród wsi rozplanowanych według ładu frankońskiego (20% wsi badanego terenu) przeważały wsie o wielkości 30—60 łanów (około 7—13 km²). Brak danych źródłowych uniemożliwia dokładne opracowanie tego zagadnienia dla całego Śląska Opolskiego. Jednakże podjęta próba daje pewien przybliżony obraz wielkości wsi średniowiecznej, która na tym obszarze wynosiła przeciętnie około 5 km². Współzależność między rodzajem ładu — według którego została wieś rozmiarzona — typem gospodarczym wsi a układem rozłogów i kształtem siedlisk jest oczywista.

Powierzchnia wielu wsi nie uległa od XIII do XIX w. dużym zmianom, co można stwierdzić porównując liczbę łanów (w przeliczeniu na ha) wymienioną dla około 1300 r. [93] i powierzchnię wsi w XIX w. [34]. Wykazałam to na przykładzie kilku wsi w poniższej tabeli.

Tabela 1

Powierzchnie wsi w XIII i XIX w.

Wieś	Powiat	Łany d = duże m = małe	Powierzchnia wsi w ha z przeliczenia łanów	Powierzchnia wsi łącznie z folwarkiem wg spisu z 1887 r.
Biskupów	Nysa	43 d	1040	1052
Budziszowice	Niemodlin	30 m	504	557
Gierałcice	Nysa	42 d	1016	1002
Goworowice	Grodków	30 m	504	545
Jodłów	Nysa	25 m	420	447 bez folw.
Kamiennik	Grodków	50 m	840	886
Kopań	Grodków	80 m	1344	1316
Lubiatów	Grodków	29 d	702	782

Dla ładu dużego przyjęto powierzchnię równą 24,2 ha, dla małego 16,8 ha.

Według danych dla XIX w. [34] największe wsie kmiece występowały na Śląsku Opolskim w powiatach głubczyckim (19% wsi posiadało powierzchnię większą niż 10 km²) i brzeskim (14%). Również największe wsie kmiece, ze względu na liczbę kmieci we wsi wynoszącą ponad 20 kmieci, występowały przy końcu XVIII w. [156] w południowo-zachodniej

Tabela 2

Wielkość powierzchni wsi bez folwarków w XIX w. w ha
(wg spisu z 1887 r. [34])

Powiat	0-199	%	200-399	%	400-599	%	600-799	%	800-999	%	1000-	%	Łącznie wsi bez folwarków
Brzeg	14	21	11	17	14	21	10	15	8	12	9	14	66
Głubczyce	18	19	19	21	10	11	17	19	10	11	17	19	91
Grodków	36	44	15	19	9	11	11	13	3	4	7	9	81
Kluczbork	49	61	14	17	7	9	3	4	3	4	4	5	80
Koźle	50	48	32	30	12	11	5	5	5	5	1	1	105
Namysłów	34	48	16	23	10	14	5	7	3	4	3	4	71
Niemodlin	37	45	30	36	8	10	5	6	2	2	1	1	83
Nysa	32	28	26	23	20	18	10	9	15	13	11	9	114
Olesno	32	40	23	29	10	12	6	8	4	5	5	6	80
Opole	39	28	39	28	23	17	15	11	7	5	15	11	138
Prudnik	29	27	22	21	31	30	10	9	8	7	6	6	106
Racibórz	27	40	22	30	14	19	5	7	—	—	3	4	71
Strzelce Opolskie	28	33	29	34	17	20	6	7	3	4	2	2	85

Liczby podkreślone oznaczają najwyższe wartości.

We wszystkich tabelach nie uwzględniono powiatu krapkowickiego, który został utworzony w 1956 r. z części powiatów: opolskiego, strzeleckiego i prudnickiego.

części badanego terenu, na najurodzajniejszych glebach, ciągnących się pasmem od Brzegu po Głubczyce. Natomiast powiaty: kozielski, niemodliński, strzelecki miały niski procent (kozielski i niemodliński — 1%, strzelecki — 2%) dużych wsi kmiecych ze znaczną liczbą kmieci. Zjawisko to przedstawiłam w tabl. 2 odnośnie powierzchni wsi oraz na mapie (mapa 2), na której wielkością siedlisk zaznaczyłam liczbę kmieci we wsi.

WSIE FOLWARCZNE

W okresie lokacji wsi na Śląsku folwarki nie były liczne. Sporadyczne dane, głównie dla ziemi grodkowsko-nyskiej, wskazują na istnienie ich w obrębie wsi. Za główny okres powstania folwarków na Śląsku przy-

muje się wiek XV. Takie stanowisko reprezentują m.in. D e s s m a n n, A u b i n, R u t k o w s k i⁵. W ostatnich jednak czasach coraz częściej dochodzi do głosu pogląd historyków Śląska (M a l e c z y Ń s k i, P o p i o ł e k, H e c k), że główny okres rozwoju folwarku przypada na wiek XVI.

Osady folwarczne składały się z folwarku i z działek zagrodniczych, najczęściej należących do zagrodników omłockowych pracujących na folwarku. Na ziemi grodkowsko-nyskiej [93] stwierdzono powstanie w XV w. folwarków na obszarze wsi, które stosunkowo długo zachowały prawo polskie, np. Bednary, Białowieża, Chociebórz, Grodziszczce, Janowa, Małorzowice Małe (z powiatu grodkowskiego). Wsie te zajmowały małe powierzchnie, nie przekraczające jednego km², natomiast wsie folwarczne o funkcjach hodowlanych lub leśnych zajmowały duże powierzchnie.

Tabela 3 przedstawia przeciętną wielkość folwarków Śląska Opolskiego w XIX w. [34] w obrębie powiatów oraz procent folwarków w stosunku do liczby wsi w powiecie.

Tabela 3

Wielkość powierzchni folwarków w XIX w. w ha
(wg spisu z 1887 r. [34])

Powiat	0-199		200-399		400-599		600-799		800-999		1000-		Łącznie		
		%		%		%		%		%		%	folwarków	wsi	% folwarków w stosunku do wsi
Brzeg	7	24	15	50	2	7	1	1	2	7	3	11	30	68	44
Grodków	32	47	28	41	5	8	1	2	1	2	—	—	67	83	81
Głubczyce	14	45	14	45	1	3	2	7	—	—	—	—	31	94	33
Kluczbork	10	20	14	28	9	17	5	10	5	10	8	15	51	83	61
Kcźle	18	23	31	40	17	23	4	5	3	4	4	5	77	106	73
Namysłów	9	18	13	25	5	10	11	21	4	8	9	18	51	72	71
Niemodlin	16	22	26	35	18	24	12	16	2	3	—	—	74	86	86
Nysa	51	66	19	25	6	8	—	—	1	1	—	—	77	117	66
Olesno	9	12	15	21	12	17	12	17	4	5	20	28	72	82	88
Opole	6	13	10	22	9	20	4	9	1	2	15	34	45	140	32
Prudnik	26	39	23	34	7	11	7	11	1	1	3	4	67	109	61
Racibórz	18	28	17	27	13	21	6	10	—	—	9	14	63	73	86
Strzelce Opolskie	15	20	11	15	20	20	13	17	9	12	12	16	75	88	85

Jak wynika z tabeli — najmniejsze folwarki, o wielkości do 2 km² występowały na najurodzajniejszych ziemiach Śląska Opolskiego, w powiatach nyskim (66% folwarków w powiecie), grodkowskim (47%) i głub-

⁵ Jak stwierdza doc. dr R. H e c k [51 s. 33].

zyckim (45%). Natomiast największe folwarki, o powierzchni ponad 10 km² zajętej głównie przez las, występowały w powiatach: opolskim (34%) i oleskim (28%). Najczęściej powierzchnie folwarków wynosiły 2—4 km².

Najwięcej folwarków w stosunku do liczby wsi występowało w powiatach: oleskim (88% folwarków), niemodlińskim i raciborskim (po 86%) oraz strzeleckim (85%).

Na Śląsku Opolskim przy końcu XVIII w. przeważały folwarki własności prywatnej (około 78%), natomiast tylko 11% stanowiły folwarki własności miejskiej. Folwarki własności kościelnej i klasztornej (około 8%) zgrupowane były głównie w powiatach nyskim i grodkowskim. Nieliczne były folwarki będące własnością książęcą i królewską.

Folwarki powstawały najczęściej w obrębie istniejącej już wsi kmiecej poprzez przekształcenie sołectwa lub dużego gospodarstwa kmiecego w folwark. Najczęściej spotykanym typem społeczno-gospodarczym jest wieś folwarczno-kmieca. Natomiast inne typy o złożonej strukturze ludności, jak np. wsie folwarczno-zagrodnicze, kmieco-zagrodnicze czy kmieco-chałupnicze, nie zostały w pracy uwzględnione, ponieważ zagrodnicy i chałupnicy we wsiach folwarcznych i kmiecych posiadali niewielki obszar ziemi uprawnej.

WSIE ZAGRODNICZE I CHAŁUPNICZE

W obrębie wsi zagrodniczych można wyróżnić trzy typy: zagrodników wolnych, zagrodników omłockowych i kolonie z XVIII w., zamieszkałe przez zagrodników lub chałupników (przez chałupników głównie w przypadku kolonii nierolniczych, o funkcjach rzemieślniczych i przemysłowych). Najstarsze wśród nich są wsie zagrodników wolnych. Są one wzmiankowane lub lokowane w XIII i XIV w. Wsie te występują w bezpośrednim sąsiedztwie lokacyjnych miast średniowiecznych: Nysy, Raciborza, Niemodlina i innych. W tych wsiach cała powierzchnia użytkowa należała do wolnych zagrodników, którzy mieli wyspecjalizowane funkcje podmiejskie, głównie uprawę warzyw, stąd powszechnie przyjęła się dla nich nazwa kapuściarzy [45]. Wsie zagrodniczo-warzywnicze ze względu na intensywność upraw zajmowały małe powierzchnie, najczęściej do 1 km², oraz małe gospodarstwa zagrodnicze, o przeciętnej powierzchni 5—6 morgów reńskich [134 s. 39]. W sąsiedztwie miast rozwijały się także wsie zagrodników o innych funkcjach podmiejskich: wsie rybackie, tkackie, garncarskie.

Drugim typem wsi zagrodniczych były wsie zagrodników omłockowych, które powstały w okresie tworzenia się folwarków pańszczyźnianych, głównie w XVI—XVII w. Folwarki zakładano wówczas albo w obrębie wsi kmiecych, albo poza wsią. Najczęściej łącznie z folwarkiem zakładano

osiedla zagrodników omłockowych pracujących w danym folwarku. Na badanym obszarze stosunkowo mało jest wsi zagrodników omłockowych. Często w obrębie wsi folwarcznych stwierdzono pewną ilość zagrodników omłockowych, ale ich gospodarstwa o małej powierzchni zostały włączone do wsi folwarcznych.

Trzeci wreszcie typ wsi zagrodniczych, to kolonie nowsze z ludnością zagrodniczą lub chałupniczą. Kolonie nirolnicze, zakładane głównie w XVIII w. na terenach leśnych w związku z planową akcją zagospodarowania tych obszarów za czasów Fryderyka Wielkiego, zamieszkiwali głównie chałupnicy. Najczęściej były to kolonie drwali leśnych, smolarzy, tkaczy i innych rzemieślników.

Przeciętnie przy końcu XVIII w. kolonie liczyły po 20 domów. Kolonii z liczbą od 11 do 20 domów było 55%, do 10 domów — 32%, zaś od 21 do 30 — 9%, a tylko 4% kolonii miało więcej niż 31 domów.

CHARAKTERYSTYCZNE FORMY OSADNICZE ⁶

WSIE Z OKRESU WCZESNOFEUDALNEGO, LOKOWANE NA PRAWIE POLSKIM

Odróżnienie wsi regularnych kolonizacyjnych od wsi nieregularnych, wcześniejszych, możliwe jest niekiedy przy uwzględnieniu historycznej dokumentacji wsi. Najstarszych układów przestrzennych należy szukać wśród wsi lokowanych na prawie polskim. Stanowią one relikty okresu wczesnofeudalnego. Zmiany przestrzenne, które się w tych wsiach dokonały, mają charakter ewolucyjny, w znacznym stopniu zależny od rodzaju własności feudalnej. Wsie te nie przeszły jednorazowej regulacji, charakterystycznej dla wsi lokowanych na prawie niemieckim. Dla Śląska Opolskiego nie da się zestawić — podobnie jak dla Pomorza Gdańskiego [8] — wszystkich wsi, które długo zachowały prawo polskie. Wbrew przypuszczeniom dokumentacja historyczna Śląska Opolskiego jest wyrywkowa i dokładność jej dla poszczególnych obszarów nie jest jednokowa. Wymienione wsie badanego terenu lokowane na prawie polskim ⁷, które stosunkowo późno przeszły na prawo niemieckie, z pewnością nie stanowią pełnego wykazu najstarszych wsi. Dlatego najstarszych form osadniczych szukano również w tych wsiach, dla których do XV w. nie ma wzmianki o lokacji lub których lokacja jest wątpliwa albo wręcz zakwestionowana, w świetle badań polskich historyków Śląska ⁸.

⁶ Ze względów od autorki niezależnych nie wszystkie omawiane typy wsi zostały w tej pracy zilustrowane (redakcja).

⁷ Wsie na prawie polskim oznaczono w katalogu historycznym zamieszczonym przy końcu pracy.

⁸ Jak omówiono w rozdziale „Rozwój sieci osiedli w powiązaniu ze środowiskiem geograficznym”.

W wyjątkowych wypadkach stwierdzono nawet dawne układy przestrzenne w osiedlach lokowanych na prawie niemieckim. Wsie te stanowią dowód, że niekoniecznie zmiana prawna albo osadzenie we wsi sołtysa łączyło się z nowym rozplanowaniem wsi. Na przykład w lokowanych w XIII w. wsiach Cisek i Dzielnica powiatu kozielskiego lub Niesdrowice powiatu strzeleckiego układ przestrzenny jest nieregularny, o czym świadczy przebieg dróg, kształt siedliska i układ pól. W obrębie tej grupy wsi zachowało się również dużo form pośrednich, o częściowej regulacji średniowiecznej i o formach ewolucyjnych powstałych w okresach późniejszych.

W nieregularnych wsiach Śląska Opolskiego brak jest powtarzających się cech rozplanowania, opartych o jednostki miar stosowane w okresie tworzenia się średniowiecznej sieci osadniczej, szczególnie o łany flamandzki i frankoński.

Siedlisko jest najlepiej uchwytnym i najtrwalszym elementem przestrzennym wsi, toteż w geografii osadnictwa poświęca się mu wiele miejsca, ze względu na jego rolę w krajobrazie. Cechą kształtu siedlisk wsi wczesnofeudalnych, które nie przeszły regulacji w średniowieczu, jest brak wyraźnego zarysu obszaru zabudowanego i regularności zagród w stosowaniu pewnych proporcji długości do szerokości podstawy jako proporcji miar stosowanych w średniowieczu.

Inną charakterystyczną cechą siedlisk we wsiach powstałych ewolucyjnie jest ich przystosowanie do topografii terenu. Siedlisko tworzy niekiedy rozdroże w miejscu występowania w terenie przeszkody naturalnej: rzeki, stawu, obszaru bagien, jak np. we wsiach Ruda Kozielska, pow. Racibórz (spis 44, ryc. 1), Lenartowice, pow. Koźle (spis 25, ryc. 2).

Jednym z najczęściej występujących kształtów siedlisk wsi nielokowanych o „starych metrykach” jest krótka ulicówka, niekiedy ślepo zakończona (Sackgassendorf), która nie spełnia roli komunikacyjnej, lecz tworzy oś, wzdłuż której biegną dwa ciągi domów, np. we wsiach Żędownice, pow. Strzelce Opolskie (spis 56), lub Krakówkowice, pow. Nysa (spis 24).

Krótką ulicówkę, która jest jedną z najczęściej spotykanych kształtów siedlisk tzw. wsi rozwojowych, można często spotkać i wśród wsi rybackich. Oś tych wsi biegnie równoległe do osi kierunku spływu. Na przykład we wsi Rybarze, pow. Koźle (spis 46), Dobrzeń Mały, pow. Opole (spis 10), która do XIV w. posiadała prawo polskie (Reg. 4207), Kopanie, pow. Brzeg (spis 23); wszystkie one leżą wzdłuż biegu Odry. Najczęściej wsie te „schodzą” do pierwszej terasy nadzalewowej. W przypadku Kantorowic, pow. Brzeg (spis 22) i Miejsca Odrzańskiego, pow. Koźle (spis 31, ryc. 3), zabudowa tworzy ciąg domów wzdłuż starorzecza. Niekiedy droga, która biegnie przez wieś, rozszerza się i tworzy owalnicę albo widlicę, np. we wsi Roszków, pow. Racibórz (spis 42).

W samorzutnie powstałych wsiach Śląska Opolskiego spotyka się siedlisko o nieregularnych kształtach, w formie krótkiej ulicówki, małej wsi placowej, owalnicy lub wsi rozdrożnej. Podobne formy stwierdzono również we wsiach o starych metrykach na innych obszarach, np. na Pomorzu Gdańskim [70] oraz między Odrą a Łabą [95]. Również na terenie Szwecji wsie nieregularne występują najczęściej w kształcie kilkuzagrodowych przysiółków ulicowych. Natomiast formą rzadziej spotykaną, głównie na obszarach rolniczych południowej Skanii, są wsie z dużym nieregularnym nawsiem położonym w najniższej części wsi [58].

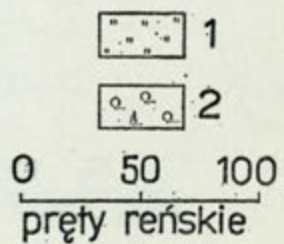
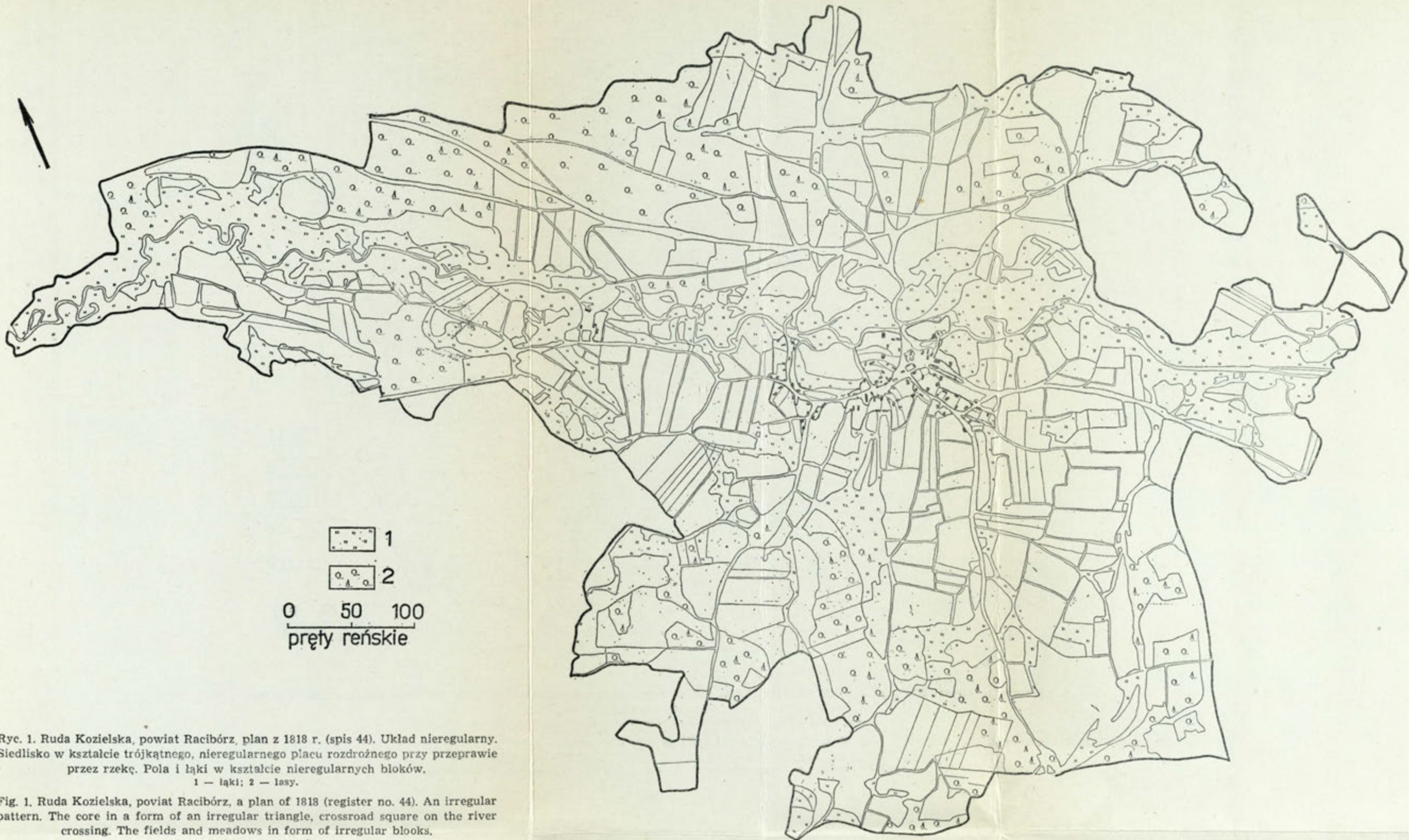
Inną charakterystyczną cechą siedlisk okresu wczesnofeudalnego jest ich asymetryczne usytuowanie w stosunku do granic wsi; stwierdzono to m. in. w Goraszowicach, pow. Grodków (spis 14, ryc. 5), Łączkach, pow. Nysa (spis 28), Godkowicach, pow. Nysa (spis 13).

Istnieje ścisły związek między kształtem siedlisk a układem pól. Na współzależność występowania we wsi tych dwóch elementów układu przestrzennego zwracali uwagę liczni geografowie osadnictwa, m.in. R. G r a d m a n n [42], S. I l e ś i c [65], A. Krenzlin [85], H. Nitz [107]. Współzależność ta dotyczy głównie stopnia regularności rozplanowania. Zazwyczaj we wsiach o nieregularnych siedliskach również rozplanowanie rozłógów jest nieregularne, choć zdarzają się wyjątki częściowej regulacji wsi, tylko pól lub tylko siedlisk. Mianowicie w kilku wsiach: Bykowicach (spis 5, ryc. 4), Łączkach (spis 28), Strobicach (spis 49) z pow. Nysa, w których występują regularne siedliska, stwierdzono pasmowy układ pól, charakterystyczny dla okresu wczesnofeudalnego.

Interesujący przykład układu pasmowego stanowi wieś Bykowice, o której pierwsza wzmianka pochodzi z około 1300 r. [93 s. 6]. Zajmowała ona wówczas 25 małych łąnów. Wieś ta jeszcze w XV w. [127] wymieniona jest wśród wsi na prawie polskim i liczyła wówczas 20 łąnów. Wieś Bykowice na planie z 1823 r. (ryc. 4) ma pasmowy układ gruntów, w którym wszystkie pasma własnościowe (sołtysa i 11 kmieci, wykazanych w rejestrze z 1822 r.) bieżą równolegle. Równoległe pasma, których kolejność jest losowa, tworzą 8 wąskich, równoległych niw i 6 niw, które stanowią jak gdyby ich przedłużenie. Ponadto występuje jedna niwa w przedłużeniu działek siedliskowych. Układ ten przypomina stare układy łańcuchowe w Szwecji [1], jak również tzw. druhel z północno-zachodnich Niemiec [105] o jednym wielkim polu (Eschflur), pociętym na pasma, wokół których znajdowała się zabudowa. Układy te przyjmuje się w Szwecji i w Niemczech jako genetyczne późniejszego układu niwowego.

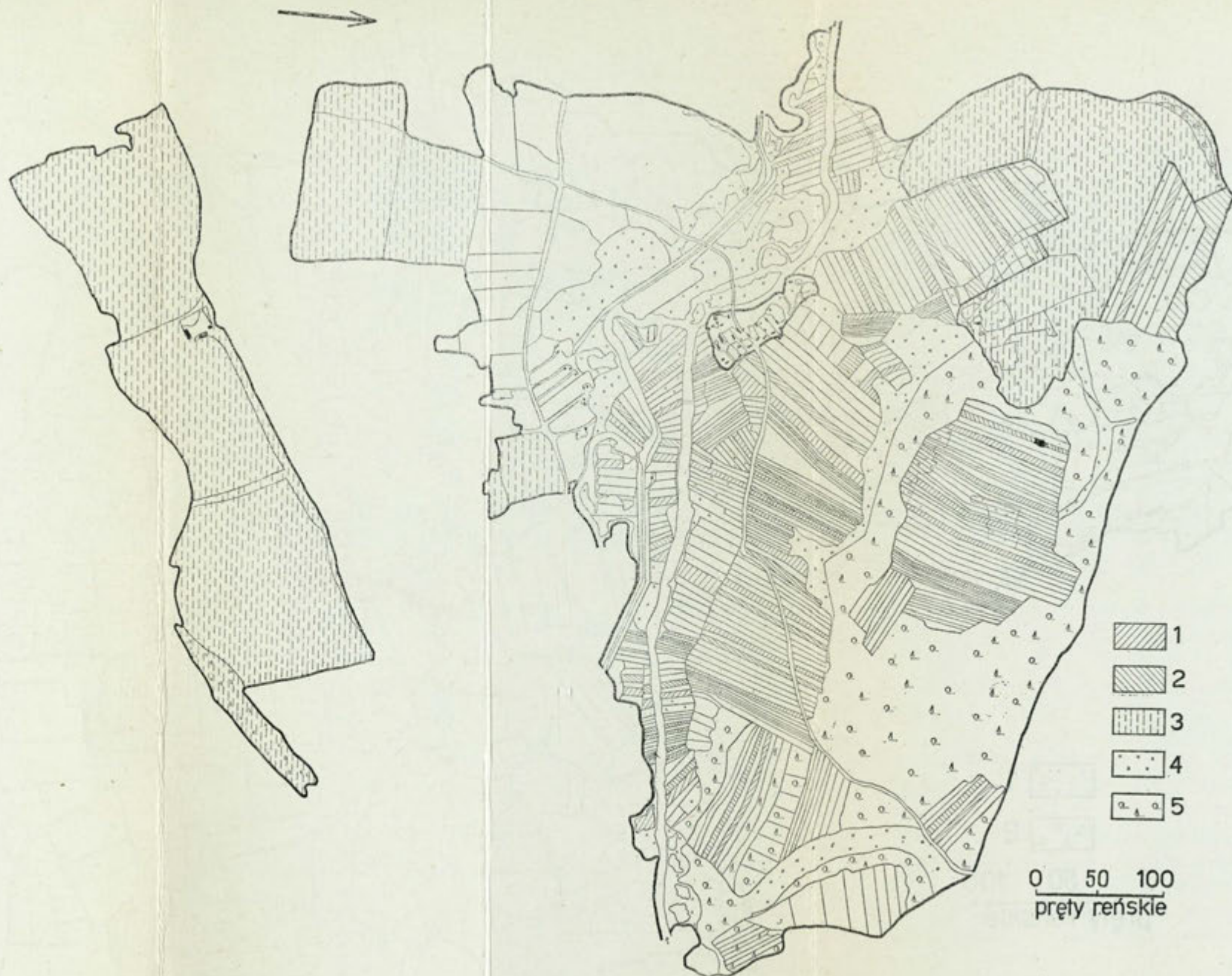
Pewną odmianą układu pasmowego, o kształcie parcel zbliżonych do kwadratu lub rombu, jest układ blokowy, przyjęty — podobnie jak układ pasmowy — za jeden z najstarszych typów rozłógów.

Goraszowice w powiecie Grodków (spis 14, ryc. 5) leżą na wysoczyźnie około 240 m n.p.m. rozciętej przez erozję, na podłożu piaszczystym,

Ryc. 1. Ruda Kozielska, powiat Racibórz, plan z 1818 r. (spis 44). Układ nieregularny. Siedlisko w kształcie trójkątnego, nieregularnego placu rozdrożnego przy przeprawie przez rzekę. Pola i łąki w kształcie nieregularnych bloków.
1 — łąki; 2 — lasy.

Fig. 1. Ruda Kozielska, powiat Racibórz, a plan of 1818 (register no. 44). An irregular pattern. The core in a form of an irregular triangle, crossroad square on the river crossing. The fields and meadows in form of irregular blocks.
1 — meadows; 2 — woods.

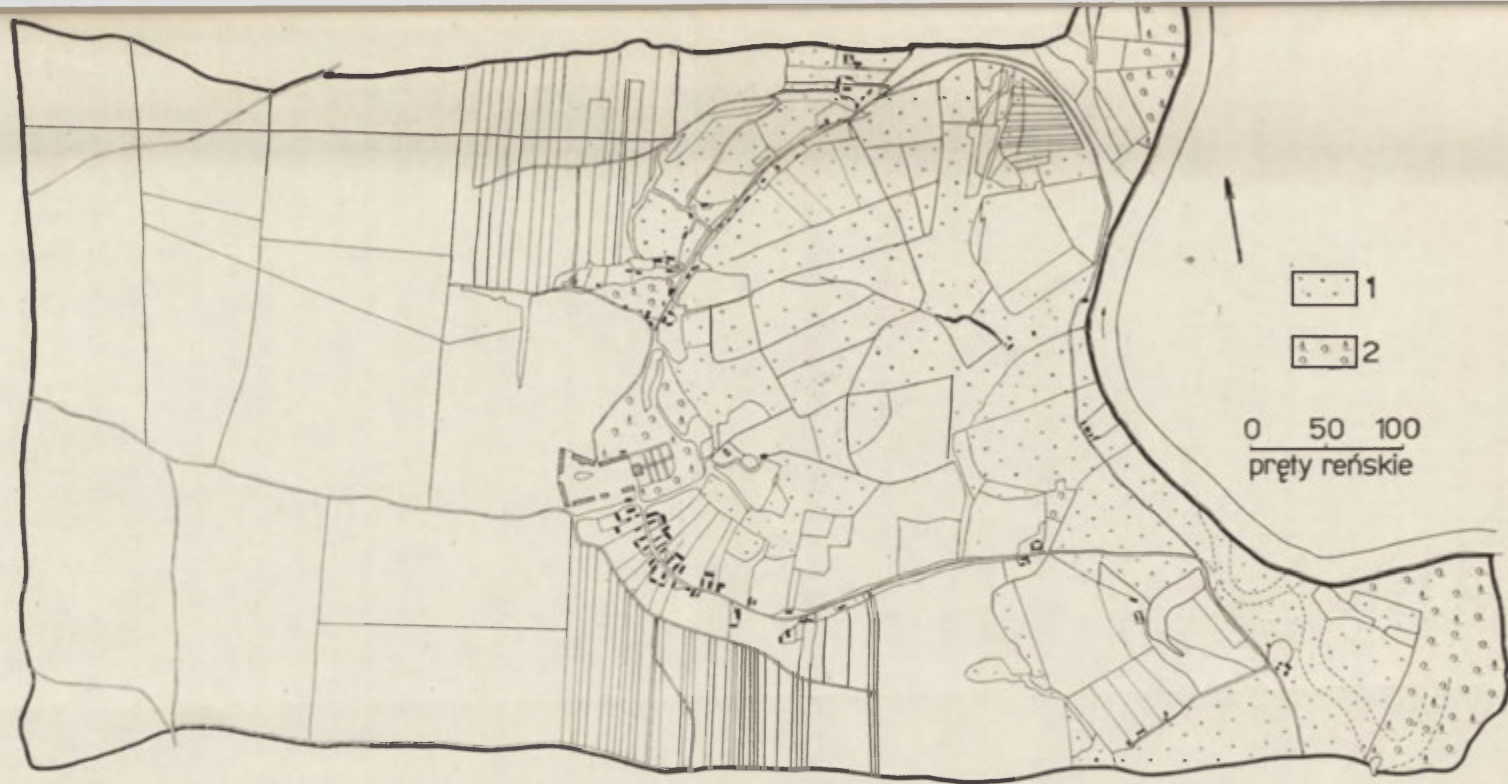

Ryc. 2. Lenartowice, powiat Koźle, plan z 1817/1818 r. (spis 25). Układ nieregularny; zabudowania skupione nad jedną drogą, rozłogi w nieregularnych niwach. Rozrzut własności bardzo duży.

1 — własność kmiecia; 2 — własność kmiecia; 3 — własność folwarku; 4 — łąki; 5 — lasy.

Fig. 2. Lenartowice, powiat Koźle, a plan of 1817/1818 (register no. 25). An irregular pattern, buildings concentrated along a single road, fields in an irregular open-field system. A large property dispersion.

1 — peasant property; 2 — peasant property; 3 — manorial property; 4 — meadows; 5 — woods.

Ryc. 3. Miejsce Odrzańskie, powiat Koźle, plan z 1795 r. (spis 31). Wieś nie przeszła lokacji na prawie niemieckim. Siedlisko nieregularne, ułożone wzdłuż starorzecza Odry. Pola kmieci w blokach, zagrodników w pasmach.

1 — łąki; 2 — lasy.

Fig. 3. Miejsce Odrzańskie, powiat Koźle, a plan of 1795 (register no. 31). A village never located on the German law. An irregular core situated along the oxbow of Odra. The peasant fields in blocks, and the free-gardners fields in strips.

1 — meadows; 2 — woods.

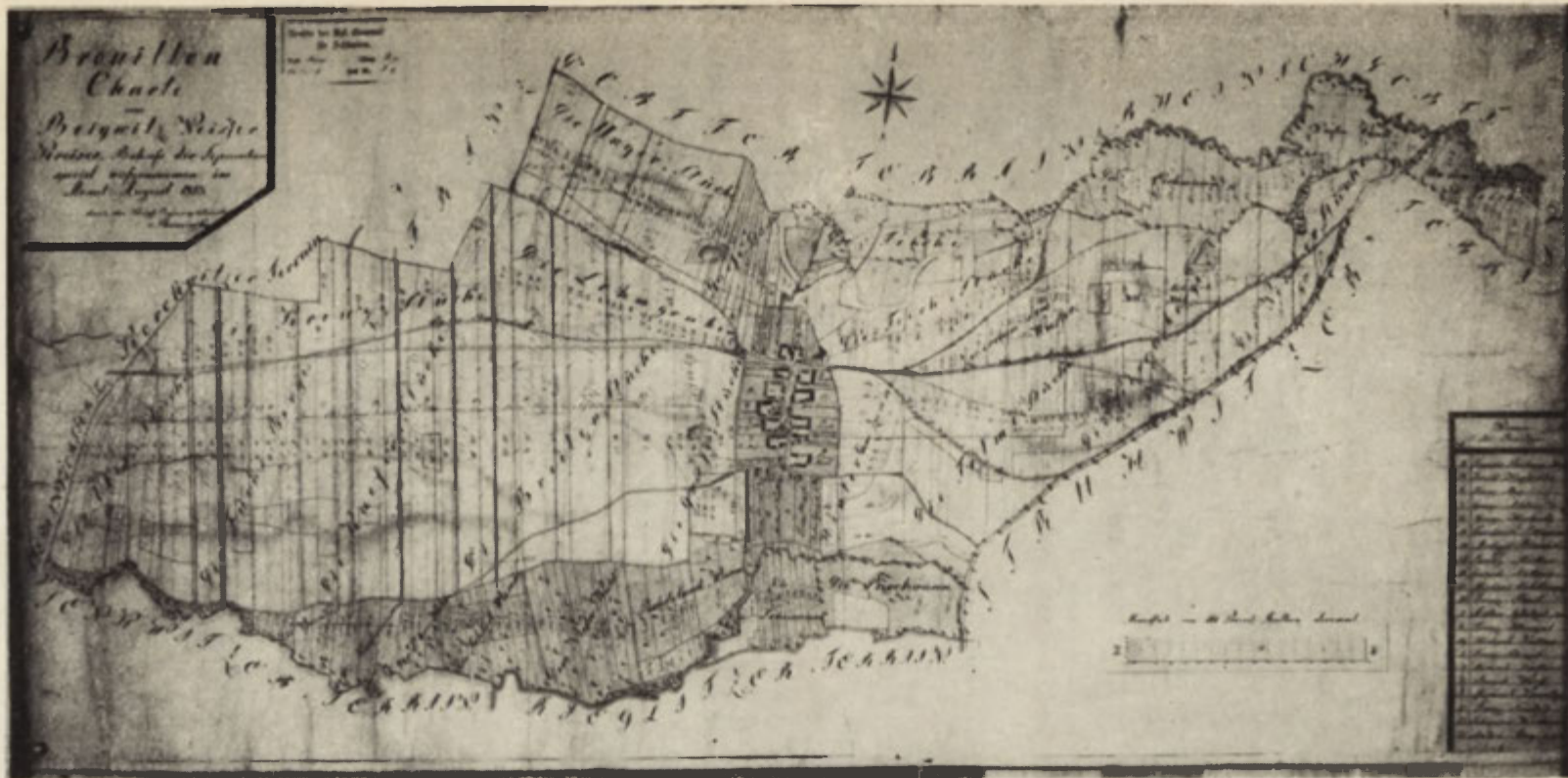
czwartorzędowym, blisko ciek. Podobne położenie topograficzne mają wsie: Rzymiany, Bykowice, Godkowice z powiatu nyskiego. Wieś Goraszowice była wzmiankowana po raz pierwszy w 1284 r. (Reg. 1815). Około 1300 r. [93, s. 25 i 26] wieś ta była wymieniona wśród wsi na prawie polskim; miała 9 łąnów: Woycech Ogegla 5 łąnów, a Helvicus — 4 łąny. W 1334 r. (Reg. 5381) synowie Woycecha Ogegla sprzedają swoje dobra dwom mieszczanom z Nysy; biskup daje prawo niemieckie tym dobrom. W 1369 r. [93, s. 26, przypis 289] były alodia należące do Petrana de Goraschowitz i Henczka, syna Piotra zwanego Czepe. Alodia były na prawie niemieckim. W 1415 r. [93 s. 26, przypis 289] biskup przenosi 2 łąny z prawa polskiego na niemieckie.

Na planie z 1827 r. (ryc. 5) widoczny jest w tej wsi blokowy układ pól. Według danych dla końca XVIII w. [156 t. 3 s. 382] i rejestru z 1827 r. [43] wynika, że wieś zamieszkiwało 97 mieszkańców, w tym 10 kmieci i 3 chałupników. Parcele własnościowe tej wsi były bardzo rozdrobnione. Jeden właściciel miał 20—30 parcel. Bloki zbliżone były kształtem do prostokąta, a nie do kwadratu lub rombu. Można hipotetycznie przyjąć, że pierwotnie wieś składała się z kilku dużych bloków, następnie każdy z nich podzielono na pasma własnościowe. Za słusznością tej hipotezy przemawia kształt bloków o formie wydłużonej, występowanie pewnych grup własnościowych w obrębie jednego dużego bloku oraz kolejne przechodzenie wsi z prawa polskiego na niemieckie.

Układ przestrzenny Goraszowic podobny jest do układu wsi pierwotnie blokowych w rozrzucie występujących w Słowenii, np. do opracowanej przez S. Ilešiča [65, ryc. 2] wsi Lanisče, w której niektóre, pierwotne bloki zostały wtórnie podzielone na pasma.

Układ blokowy pól występuje również np. we wsiach Godkowice, pow. Nysa (spis 13), Ruda Kozielska, pow. Racibórz (spis 44, ryc. 1). Obraz własnościowy tych wsi z początku XIX w. przedstawia zawiłą mozaikę; jeden z właścicieli ma kilka nieregularnych bloków rozrzuconych w obrębie wsi. Niektórzy geografowie osadnictwa, m.in. Schlenger, wiążą układy blokowe z używaniem drewnianego radła, które przeorywało jednostronnie i dlatego konieczne było oranie dwurazowe wzdłuż i w poprzek pola, w wyniku czego doszło do uformowania się pola w kształcie zbliżonym do kwadratu. Natomiast jednorazowe oranie późniejszym pługiem żelaznym dawało w wyniku długie pasma, charakterystyczne dla układu pól długopasmowych i niwowych. Wielkość bloków w obrębie wsi jest różna i nie jest zapisana w terenie w formie łąnu. Wieś nie została pomierzona i założona na łąnach. Określenie łąnu w tych wsiach ma znaczenie podatkowe i zostało wprowadzone później.

Wsie o blokowym układzie pól występują na terenach gorszych pod względem rolniczym, głównie tam, gdzie ziemię orną wydzielono z obrębu lasów lub łąk. Według wielu geografów układ blokowy pól świadczy o kolejnym, ewolucyjnym zdobywaniu ziemi pod uprawę. W Anglii, w pań-

Rvc. 4. Bykowice, powiat Nysa, plan z 1823 r. (spis 5). Wieś wzmiankowana po raz pierwszy około 1300 r.; nie przeszła lokacji na prawie niemieckim. W XV w. potwierdzone prawo polskie. Forma przejściowa; układ siedlisk regularny, układ pól pasmowoniwowy z dużym rozrzutem własności.

Fig. 4. Bykowice, powiat Nysa, a plan of 1823 (register no 5). A village first mentioned about 1300; never located on the German law. The Polish law confirmed in the XV c. A transition form with a large dispersion of different kinds of property.

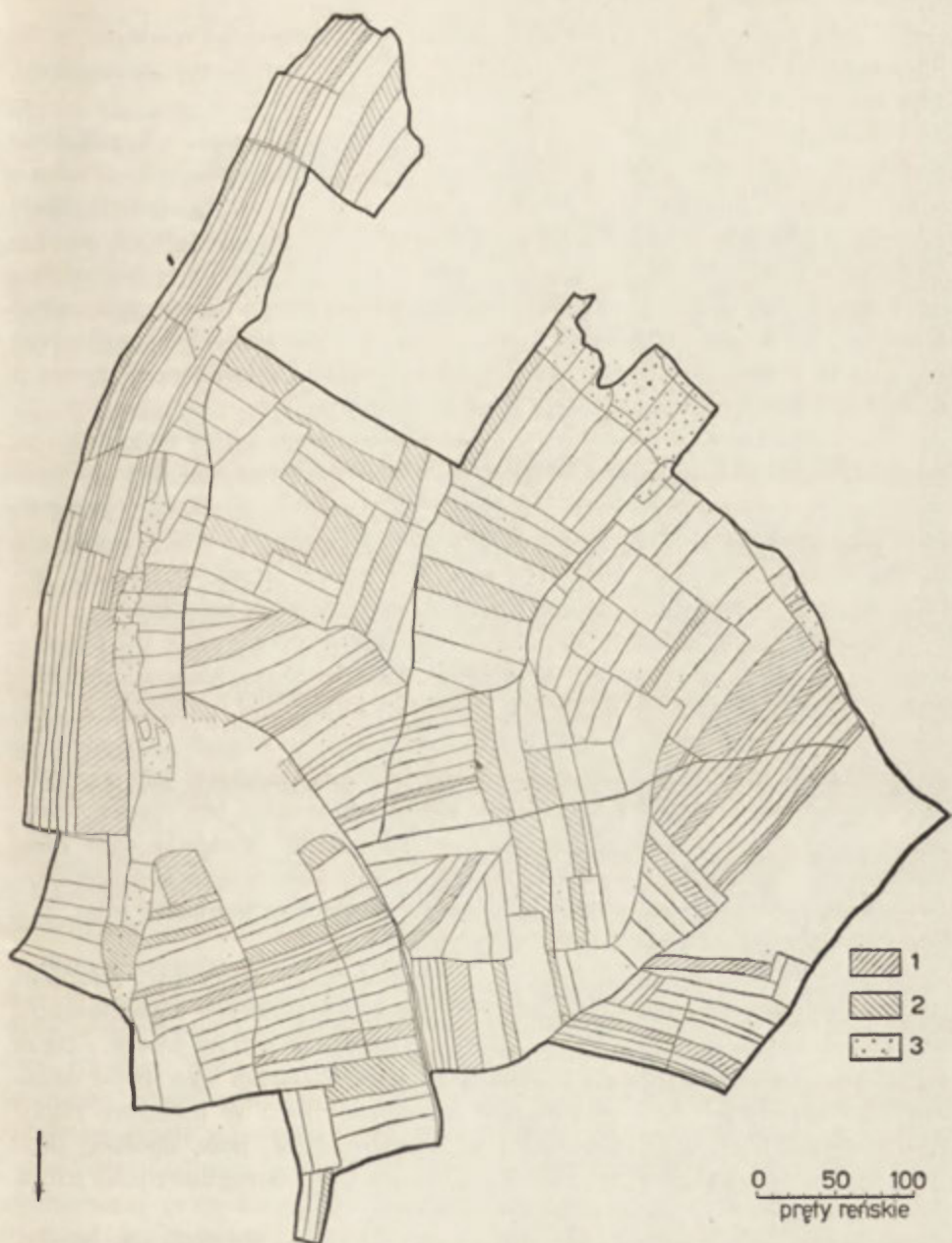
stwach skandynawskich jak również śródziemnomorskich bloki zajęte pod uprawę były grodzone żywoplotem lub wałami kamiennymi dla zabezpieczenia pól przed dzikimi zwierzętami. Fakt ten wpłynął na dobre zachowanie archaicznych form przestrzennych pól o układzie blokowym. Natomiast na Śląsku wsie o pierwotnie blokowym układzie pól należą do wyjątków i występują tylko fragmentarycznie.

Często trudno jest stwierdzić na podstawie samego planu wsi bez szczegółowych studiów historycznych sięgających do genezy wsi oraz badań archeologicznych, czy jest to układ pierwotnie czy wtórnie blokowy. Ich geneza jest różna. Układ pierwotnie blokowy powstał w wyniku osadzenia się pewnej grupy osadników, zaś układ wtórnie blokowy jest wynikiem kolejnych podziałów własności jednego rodu.

Układ wtórnie blokowy występuje stosunkowo często na obszarach górskich i podgórskich i jest wynikiem osadnictwa jednodworczego. Układem tym zajmował się m.in. Potkański w studiach Puszczy Radomskiej [113]. Na genetyczne różnice tych dwóch układów zwrócił uwagę Ilesič [65], badając układy pól Słowenii.

Układ blokowy występuje również we wsiach nowszego pochodzenia, które przeszły regulację gruntów na początku XIX w. Wówczas układ niwowy pól był przekształcony w układ blokowy, o charakterystycznych dużych blokach w kształcie geometrycznym. Jednakże ten szczególny typ układu blokowego pól łatwo odróżnić od układu pierwotnie i wtórnie blokowego na podstawie wielu charakterystycznych cech, jak wielkość i proporcje długości i szerokości bloków oraz kształt siedliska. Podczas gdy we wsiach o nowszych typach układu blokowego występują najczęściej regularne siedliska, to siedliska wsi pierwotnie blokowych są małe, w kształcie luźnej ulicówki, małej owalnicy, wielodroźnicy lub placu dostosowanego do topografii terenu. Wśród wsi tego typu najczęściej spotyka się wieloniwowy, nieregularny układ pól. W obrębie tych wsi można wyróżnić wiele wariantów form — od bardziej do mniej regularnych oraz o dużej liczbie niw. Prawdopodobnie niwy zostały utworzone z pierwotnych bloków, w wyniku ich dalszego podziału własnościowego. Wsie te znajdują się na obszarach dolin, często w meandrach rzek lub na terenach poleśnych powstałych na skutek stopniowego karczunku coraz to nowych terenów.

Lenartowice, pow. Koźle (spis 25. ryc. 2), i Staniszcze Małe, pow. Strzelce Opolskie (spis 48), reprezentują typ wsi o wieloniwowym układzie pól, niw nieregularnych. Wieś Lenartowice położona jest w dolinie, na terenach poleśnych, przy przeprawie przez rzekę. Siedlisko leży nieco wyżej niż sąsiednie podmokłe tereny. O genezie wsi brak jakichkolwiek wzmianek. Rozwój jej był ewolucyjny, o czym świadczą liczne nieregularne niwy w kształcie polan leśnych. Według danych dla końca XVIII w. [156] wieś liczyła 99 mieszkańców i była własnością świecką, zamieszkałą przez 8 kmieci, kilku zagrodników i chałupników. Rozdrobnienie włas-

Ryc. 5. Goraszowice, powiat Grodków, plan z 1827 r. (spis 14). Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1284 r. W XV w. potwierdzone prawo polskie. Układ nieregularny; pola w blokach, parcele własnościowe bardzo rozdrobnione.

1 — własność kmiecia; 2 — własność kmiecia; 3 — łąki.

Fig. 5. Goraszowice, powiat Grodków, a plan of 1827 (register no. 14). A village first registered in the year 1284. The Polish law confirmed in the XV c. An irregular pattern; fields in blocks, allotments very dispersed.

1 — peasant property; 2 — peasant property; 3 — meadows.

ności było bardzo duże, przeciętnie każdy kmicć posiadał własność w 50 kawałkach, co jest również charakterystyczne dla układu wieloniwowego, niw nieregularnych.

Również Staniszcze Małe, w pow. Strzelce Opolskie (spis 48), położona nad Małą Panwią, na utworach piaszczystych, miała układ pól wieloniwowy, niw nieregularnych. Pierwsza wzmianka o wsi Staniszcze Małe i Wielkie pochodzi z około 1300 r. [93 s. 101]. Wieś rozwijała się ewolucyjnie na terenach poleśnych. Charakteryzuje się dobrze wykształconą niwą środkową, w której zagony stanowią przedłużenie zagród, natomiast pozostałe niwy mają charakter nieregularny i zdobywane były pod uprawę roli w miarę karczunku lasu. Ponieważ wsie wieloniwowe nie mają zazwyczaj żadnych danych źródłowych świadczących o ich genezie -- o pierwotności niwy środkowej można wnioskować tylko pośrednio na podstawie udziału własnościowego wszystkich mieszkańców wsi w niwie środkowej; dalsze niwy nie wykazują pełnej liczby wszystkich mieszkańców wsi. Fakt ten świadczy o ewolucyjnym charakterze wsi, o adaptacji początkowo jednej niwy położonej w najkorzystniejszych warunkach terenowych, a następnie o zajęciu dalszych obszarów na pola orne.

Podobny układ rozłogów posiadają np. Dziewkowice (spis 11) i Żędownice (spis 56), pow. Strzelce Opolskie. Wsie te mają blokowo-niwowy układ pól. Jest to typ pośredni rozłogów pomiędzy układem blokowym a niwowym. Pola we wsi występują często w niwach, a pastwiska w blokach. Mogły one powstać drogą ewolucyjną, podobnie jak poprzednie typy układów pól. Część bloków we wsi pozostała bez zmian, natomiast niektóre z nich uległy podziałowi na pasma. Niekiedy cały blok został podzielony na pasma własnościowe, tworząc w ten sposób nieregularną niwę, której wymiary nie są oparte o wymierne jednostki miar, jak łan lub włóka.

Wsie te są licznie reprezentowane na obszarze Słowenii. Zdaniem Ilešiča [65] ich występowanie, podobnie jak wsi blokowych i pasmowych, jest związane z morfologią i hydrografią terenu, z obszarem moren i teras jak również meandrów rzek. Na przykład wieś Buje [65 ryc. 19] o układzie nieregularnych niw jest dobrze wkomponowana w meander rzeki. Również Schlenger [121 tabl. XX] podaje Chróścice, pow. opolski, jako typową na Śląsku wieś wieloniwową, o niwach nieregularnych, która powstawała ewolucyjnie w meandrze Odry.

Wyróżnione przykłady wsi reprezentują układy pól: pasmowe (Bykowice, Łączki, Strobice), blokowe (Goraszowice, Godkowice, Ruda Kozielska), nieregularne niwowe (Chróścice, Lenartowice, Staniszcze Małe) i blokowo-niwowe (Dziewkowice, Żędownice). Układ rozłogów na obszarze tych wsi ma charakter nieregularny. Wsie te rozwinęły się ewolucyjnie, ale najczęściej brak jest danych źródłowych dla odtworzenia ich genezy. Zarówno siedliska, jak i rozłogi tych wsi są dobrze wkomponowane w topografię i zajmują tereny mało korzystne dla rolnictwa.

Wieś o niwowym układzie pól, w której podstawą pomiaru jest łan, nazywa się wsią niwowo-łanową. Wśród innych wsi niwowych wyróżnia się ona dużą regularnością zarówno niw, jak i siedliska, które ma kształt prostokąta; środek jego tworzy ulica lub pewne rozszerzenie w kształcie nawsia. Zagrody w tych wsiach wykazują także dużą regularność wymiarów, opartych o proporcje łanu, toteż Kiełczewska-Zaleska [70 s. 94] dla regularnych wsi kolonizacyjnych, z terenu Pomorza Gdańskiego, przyjęła nazwę r z ę d o w n i c y. Rzędownice o układzie niwowo-łanowym pól zostały na nowo rozplanowane lub przekształcone z dawnych wsi, w okresie średniowiecznej regulacji osiedli. Są to wsie stosunkowo najlepiej zbadane i dobrze zachowane na planach z okresu przed regulacją wsi na początku XIX w. Celem moich rozważań będzie podsumowanie pewnych zasad regularnego ich rozplanowania przestrzennego na podstawie przykładów zaczerpniętych z obszaru Śląska Opolskiego.

Regularnym układom pól odpowiadają zazwyczaj regularne siedliska. W okresie regulacji wsi na początku XIX w. siedliska zazwyczaj nie ulegały zmianie, tak że odzwierciedlają one dawne procesy gospodarcze, zaznaczające się w terenie. Dlatego uwaga geografów, zwłaszcza w okresie międzywojennym, skierowana była głównie na badanie siedlisk, a nie układu pól we wsi.

Przy interpretacji siedlisk należy brać pod uwagę cechy istotne, a więc zarys prostokąta tworzącego siedlisko, a nie kształt placu czy drogi wewnątrz siedliska, regularność i proporcje zagród, położenie siedliska w stosunku do granic wsi i do niw. Wydaje się, że na te przestrzenne elementy wsi nie zwracano w literaturze dostatecznej uwagi.

Wsie o niwowo-łanowym układzie pól mają siedlisko regularne, określane w ogólnie przyjętej nomenklaturze jako ulicówka (Strassendorf) i wieś z nawsiem (Angerdorf). Geneza tych dwu typów wsi związana jest z ich funkcją. Wsie z nawsiem powstały zapewne w wyniku funkcji hodowlanej; nawsie służyło jako miejsce, dokąd spędzano na noc bydło.

W typologii morfologicznej istotną cechą rozplanowania jest zarys i wielkość siedliska oraz regularność zagród w siedlisku. Na siedlisko wyznaczano przy lokacji pewną powierzchnię, wymierzoną w łanach, wielkość jej zależała od ilości gospodarstw kmiecych wsi. Układ łanu flamandzkiego lub frankońskiego daje więc w przybliżeniu zarys rzędownic. Na przykład we wsi Jędrzychów, pow. Nysa (spis 19), siedlisko ma kształt regularnego prostokąta o szerokości 7 sznurów, a długości 14 sznurów.

Ponieważ najczęściej występującą szerokością działki zagrodowej we wsi Jędrzychów na planie z 1837 r. jest 1 sznur, można hipotetycznie przyjąć, że jest to pierwotny rozmiar i że w okresie lokacji wsi 14 kmieci

miało swoje zagrody w obrębie siedliska. Przybliżone proporcje boków siedliska w kształcie prostokąta (ryc. 6) wynoszą: 1 : 2 w Jędrzychowie (spis 19) i Jodłowie, pow. Nysa (spis 20), 5 : 14 w Ratnowicach, pow. Nysa (spis 41), i 7 : 10 w Rzymianach, pow. Nysa (spis 45). Proporcje te występują również w rzędownicach obszaru Dolnego Śląska [134 s. 61]. Są one wynikiem wymiarów łąnu flamandzkiego, który był powszechnie stosowany w rzędownicach niwowo-łąnowych Śląska Opolskiego.

Siedlisko jest usytuowane w najgłębszym miejscu wsi, tam gdzie występuje woda gruntowa, a centralnie w stosunku do niw i granic. Razem z ogrodami przydomowymi siedlisko tworzy tzw. niwę siedliskową, która wśród wszystkich niw odznacza się największą regularnością. Na przykład we wsi Jodłów, pow. Nysa (spis 20), niwa siedliskowa wraz z siedliskiem i ogrodami przydomowymi zajmuje powierzchnię 3 łąnów flamandzkich, o wymiarach 10×27 sznurów⁹ (ryc. 7). Stwierdzono, że siedlisko położone jest centralnie w obrębie niwy siedliskowej, a nie w obrębie całej wsi. Fakt ten może stanowić jeden dowód pierwotności niwy siedliskowej i dalszego zajmowania ziemi we wsi. Dowodem pierwotności niwy siedliskowej jest również to, że na przedłużeniu działki zagrodowej znajduje się pasmo tej samej szerokości, należące do tego samego gospodarza, co działka zagrodowa, np. we wsi Jodłów, pow. Nysa (spis 20), we Wronowie (spis 54) i Buszycach, pow. Brzeg (spis 4), oraz w Chróście, pow. Niemodlin (spis 7).

Liczba kmieci we wsi bywała zapewne z góry zaplanowana przy lokacji i stanowiła o wielkości wsi, czego wyrazem była nie tylko liczba zagród w siedlisku, ale i liczba łąnów danej wsi. Wielu badaczy regularnych wsi średniowiecznych, m. in. Gley [36], wyraża pogląd, że pierwotnie liczba łąnów zgodna była z liczbą kmieci. Hipotezy tej z powodu braku danych nie można było stwierdzić na przykładzie wsi Śląska Opolskiego. Natomiast udało się potwierdzić m. in. we wsi Pakosławice, pow. Nysa (spis 35, ryc. 8), ogólną liczbę łąnów nadanych tej wsi przy lokacji.

Pakosławice lokowane są około 1300 r. [93 s. 6] na 44 małych łąnach¹⁰, spośród nich do kościoła należały 3 łąny, do sołectwa 7 łąnów. Na podstawie planu Komisji Generalnej z 1822 r. oraz rejestru z tegoż roku stwierdzono, po przeliczeniu morgów na małe łąny flamandzkie, niezmienną powierzchnię wsi, tabela 4, od okresu lokacji do początku XIX w.

Na jedno gospodarstwo kmiecie przypadało na początku XIX w. średnio 20 parcel. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa kmiecego wynosiła 1,5 łąna, kościół miał 2,8 łąnów, a sołtys 3,5 łąna.

⁹ 1 sznur = 10 prętów = 75 łokci.

¹⁰ Próba rekonstrukcji pierwotnych łąnów na okres średniowiecza przez S. G o l a c h o w s k i e g o [37] podjęta dla Pakosławic przy pomocy metody analizy sąsiedztwa Rippla [119] daje nieco inne wyniki od ustalonych na podstawie pomiarów wsi.

W niektórych wsiach niwowo-łanowych występują trzy pola o prawie równych powierzchniach. Układ pól w tych wsiach został wprowadzony wraz z gospodarką trójpolową, dla zwiększenia rentowności wsi nastawionej, od tego okresu, głównie na rolnictwo.

Na przykład we wsi Ratnowice, pow. Nysa ¹¹ (spis 41), której powierzchnia w XIII w. wynosi 24 małe łany [93 s. 29], obszar każdego pola zajmuje około 8 małych łanów. Każde pole składało się z dużej i z małej niwy, a wszyscy kmiecie tej wsi mieli udział we wszystkich polach. Kolejność własności była jednakowa, we wszystkich polach. W licznych regularnych wsiach niwowo-łanowych można na planie, z początku XIX w., stwierdzić liczbę łanów podaną w źródłach dla XIII w. Powierzchnie poszczególnych niw we wsiach niwowo-łanowych są prawie równe. Nieraz „równość” tę uzyskuje się dodając do powierzchni niwy środkowej powierzchnię siedliska albo odejmując od niwy powierzchnię łąk i lasów, które zazwyczaj nie były wliczane do powierzchni wsi. W innych natomiast przypadkach należy przyjąć inne granice pierwotne wsi średniowiecznych, zwłaszcza tam, gdzie one tworzą sztuczne granice geometryczne, a nie naturalne.

W obrębie układu trzech niw we wsi można wyróżnić kilka typów ich wzajemnego usytuowania.

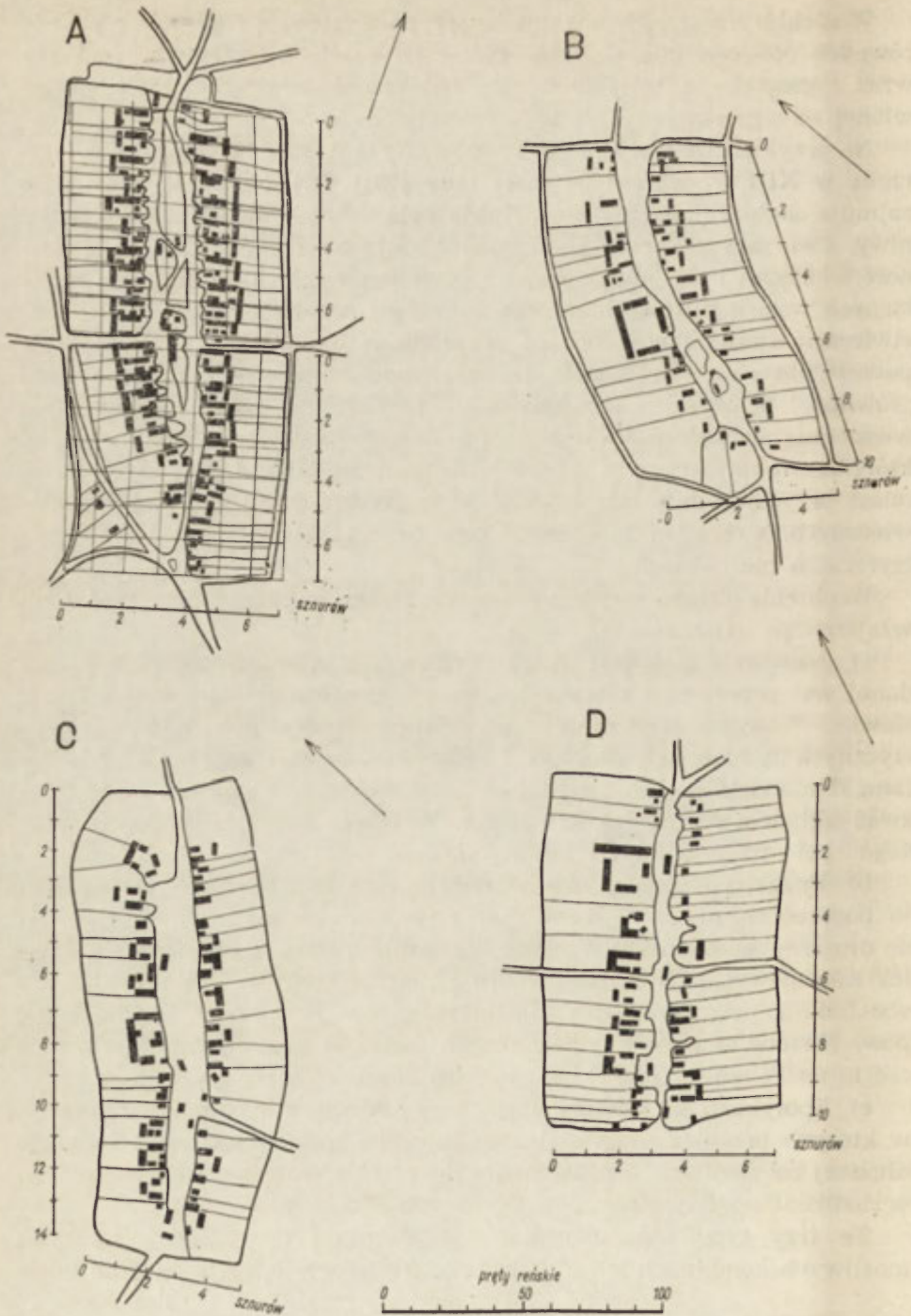
a) Jednym z nich jest układ pasmowy, w którym wszystkie pasma danej wsi przebiegają równolegle, np. w przedstawionej już wsi Pakosławice. Wówczas trzy niwy tworzą jedno wielkie pole, o charakterystycznych proporcjach długości i szerokości, wymierzonych w układzie łanu flamandzkiego lub rzadziej — frankońskiego. Układ ten można nazwać układem równoległo-niwowym. W tabeli 5 podaję proporcje „dużego” pola na przykładzie kilku wsi.

b) Drugi typ układu niw w regularnych wsiach niwowo-łanowych to poprzecznie-niwowy. We wsi występuje niwa środkowa prostopadła do dłuższej osi siedliska. W niwie tej pasma biegną w przedłużeniu działek zagrodowych. Niwy boczne są do niej prostopadłe. Na przykład we wsi Jodłów, pow. Nysa (spis 20), Buszyce, pow. Brzeg (spis 4), Chróścina, pow. Niemodlin (spis 7). Wsie o tym układzie niw występują również często na Pomorzu Gdańskim, np. wieś Szprudowo [70 ryc. 34].

c) Spotykane są również inne typy układu niw, np. niwy ukośne, w których przebieg pasm w jednej lub dwu niwach jest równoległy do dłuższej osi siedliska, a prostopadły do przebiegu granic własnościowych w siedlisku, np. Rzymiany, pow. Nysa (spis 45).

Te trzy typy układu niw nie wyczerpują oczywiście wszystkich możliwych kombinacji ich układu przestrzennego. Istnieje ponadto wiele

¹¹ Wsie Ratnowice i Burgrabice pow. Nysa są przedstawione przez H. Szulc w Atlasie Historii Polski [3] jako przykłady regularnych wsi niwowo-łanowej i leśno-łanowej.

Ryc. 6. Zarys regularnych siedlisk w układzie ładu flamandzkiego A. Jędrzychów, powiat Nysa (spis 19). Siedlisko o wymiarach ok. 315 × 630 m. = 525 × 1050 ł. =

wariantów form pośrednich, z przewagą wsi zbudowanych na niwie środkowej.

W regularnych wsiach niwowo-łanowych przebieg granic jest regularny, a poszczególne odcinki granic stanowią część łąnu, według którego wieś była rozmierzana. Fakt ten stwierdzono w wielu wsiach o pasmowo-łanowym układzie pól, np. w Pakosławicach, pow. Nysa (spis 35, ryc. 8), Wasiłowicach, pow. Prudnik (spis 51), Jutrociach Dolnych, pow. Nysa (spis 21).

Istnieją jeszcze inne zasady regularności wsi niwowo-łanowych. Są one kluczem do stwierdzenia zasad rozplanowania regularnej wsi średniowiecznej. Jednakże wydaje się, że te wstępne rozważania umożliwiają zaklasyfikowanie wsi do określonego typu morfogenetycznego na podstawie mapy w podziale 1 : 25 000.

Oprócz wsi niwowo-łanowych do regularnych wsi kolonizacyjnych, zakładanych na Śląsku Opolskim, głównie w XIII i XIV w., zalicza się wsie o zabudowie łańcuchowej i leśno-łanowym układzie pól. Interesujące przykłady stanowią wsie: Burgrabice (spis 3, ryc. 9), Biskupów (spis 1) i Wilamowice (spis 53) z pow. Nysa. Wsie te zostały lokowane na prawie niemieckim w XIII w.; Burgrabice [93 s. 15] na 44 łąnach, Biskupów [117 nr 366] na 43, a Wilamowice [93 s. 15] na 22 dużych łąnach. Powierzchnie tych trzech wsi, zmierzone na planach, równają się liczbie łąnów nadanych wsi przy lokacji. Szczególnie dobry przykład stanowi układ przestrzenny dwu wsi graniczących ze sobą; są to: Burgrabice i Biskupów. Wsie te tworzą równoległobok, którego długość boków jest równa dwu łąnom frankońskim. Przyjmując za łąn 12×270 prętów, a za pręt 15 łokci po 56,7 cm, otrzyma się dokładnie liczbę łąnów podaną w źródłach oraz wymiary dużego łąnu frankońskiego. Na planie wsi Burgrabice zrekonstruowałam 44 łąny, nadane wsi przy lokacji. Najczęściej występu-

— 7×14 sznurów. Proporcja 1 : 2. B. Jodłów, powiat Nysa (spis 20). Siedlisko o wymiarach ok. 225×450 m. = 375×750 ł. = 5×10 sznurów. Proporcja 1 : 2. C. Ratnowice, powiat Nysa (spis 41). Siedlisko o wymiarach ok. 225×630 m. = 375×525 ł. = 5×14 sznurów. Proporcja 5 : 14. D. Rzymiany, powiat Nysa (spis 45). Siedlisko o wymiarach ok. 315×450 m. = 525×650 ł. = 7×10 sznurów. Proporcja 7 : 10.

Uwaga: 1 sznur = 75 łokci; za łokieć przyjęto 60 cm.

Fig. 6. Cores of the regular open-field village in the Flamand hoofe (Hufe) system. A. Jędrzychów, powiat Nysa (register no. 19). The core in proportion of ca 315×450 m. = 525×1050 Ell. = 7×14 cord. Proportion 1 : 2. B. Jodłów, powiat Nysa (register no. 20). The core in proportion of ca 225×450 m. = 375×750 Ell. = 5×10 cord. Proportion 1 : 2. C. Ratnowice, powiat Nysa (register no. 41). The core in proportion ca 225×630 m = 375×525 Ell. = 5×14 cord. Proportion 5 : 14. D. Rzymiany, powiat Nysa (register no. 45). The core in proportion of ca 315×450 m. = 525×650 Ell. = 7×10 cord. Proportion: 7 : 10.

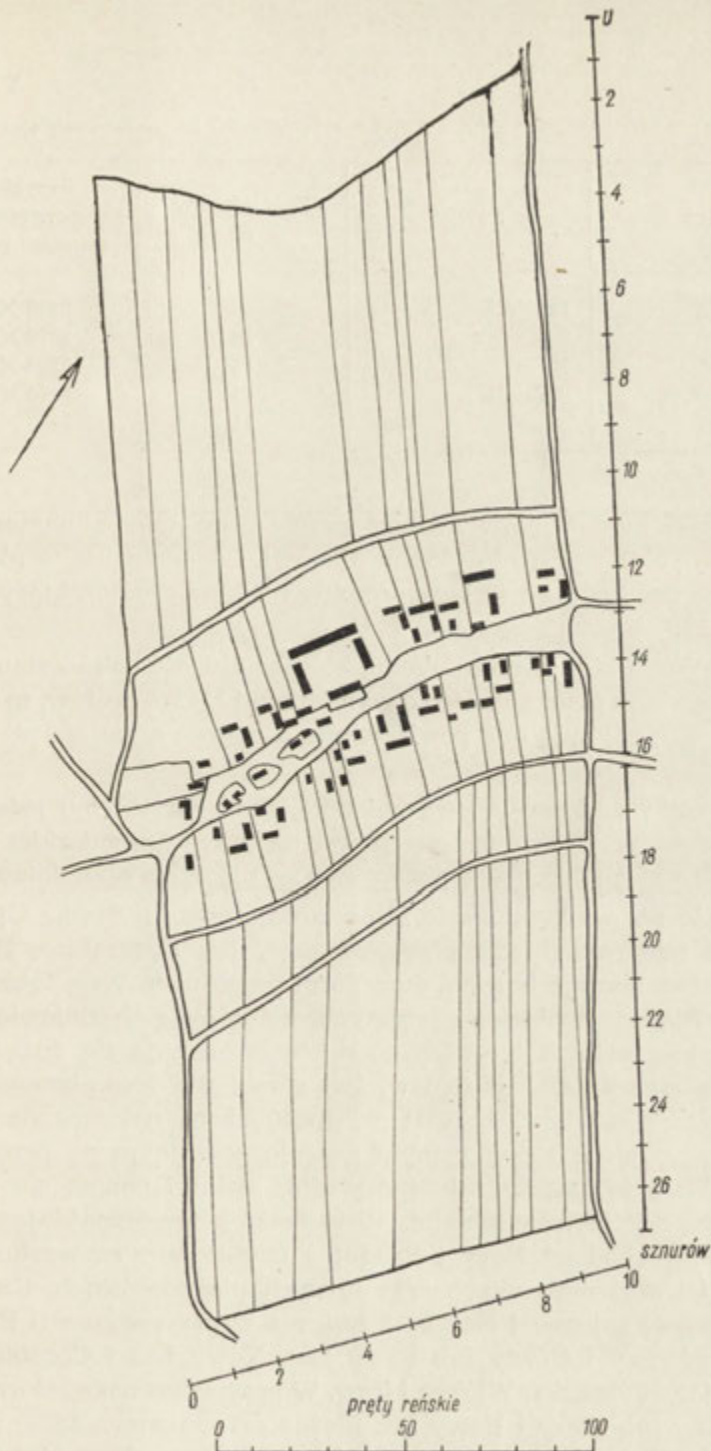
Note: 1 cord = 75 Ell; assumed Ell = 60 cm.

Układ własnościowy w 1822 r. wsi Pakosławice, pow. Nysa
(wg rejestru 1822 r. [7])

Nr gospodarstwa	Rodzaj własności	Parcele należące do 1 gospodarstwa	Powierzchnie gospodarstw w morgach	Powierzchnie gospodarstw w łanach flamandzkich (z obliczenia)
49	kościół	13	173,59	2,8
2	kmieć	24	101,70	1,5
6	kmieć	25	73,134	1,2
8	kmieć	20	106,149	1,6
9	kmieć	13	102,55	1,5
13	kmieć	19	175,17	2,6
14	kmieć	25	105,17	1,5
15	kmieć	24	103,32	1,5
16	kmieć	27	106,174	1,6
17	kmieć	22	132,3	2,0
18	kmieć	19	99,10	1,5
24	kmieć	12	72,127	1,2
25	kmieć	22	103,14	1,5
27	kmieć	11	135,6	2,1
28	kmieć	24	103,85	1,5
30	kmieć	24	100,146	1,5
33	kmieć	24	107,167	1,6
34	kmieć	23	101,49	1,5
36	sołtys	15	231,44	3,5
38	kmieć	24	70,0	1,1
39	kmieć	12	70,0	1,1
43	kmieć	22	101,87	1,5
42	karczmarz	24	69,150	1,1
40	kmieć	23	100,169	1,5
41	kmieć	36	107,54	1,6
43	młynarz	12	73,61	1,1
	17 zagrodników (łącznie)		47,96	0,8
	26 chałupników (łącznie)		7,82	0,1
	własność wspólna (łącznie)		23,4	0,4
Wieś łącznie			2906,81	44

1 mórg = 180 prętów

1 mórg = 2553,2 m², 1 kwadratowy pręt reński = 14,183 m² (z obliczenia).

Ryc. 7. Niwa siedliskowa we wsi Jodłów, powiat Nysa (spis 20). Niwa siedliskowa wraz z siedliskiem o wymiarach 10×27 sznurów = 3 łany flamandzkie.

Fig. 7. The core-field of the village Jodłów, powiat Nysa (register no. 20). The dimension of the core-field together with the proper core is 10×27 cords e.i. Flammish hooves (Hufen).

Wielkość „dużego” pola na podstawie planów historycznych wsi

Wieś	Powiat	Spis planów nr	Przybliżona powierzchnia „dużego” pola w m
Lubrza	Prudnik	27	2270 × 2037
Owsiszczce	Racibórz	34	2025 × 2020
Pakośławice	Nysa	35	2250 × 2360
Solec	Prudnik	47	1390 × 1225
Wasiłowice	Prudnik	51	1400 × 1600

jący we wsi moduł, potwierdzony przebiegiem miedz, wynosił około 208 m szerokości oraz około 4666 m długości. Powierzchnia ta równa jest dwu łanom frankońskim (2 łany szerokie i 2 łany długie), których w tej wsi było 22.

Wsią w kształcie równoległoboku, którego długość boków stanowi długość jednego łanu frankońskiego o wymiarach 12 × 270 prętów, są Wilamowice (spis 53); zajmują one powierzchnię o połowę mniejszą niż Burgrabice.

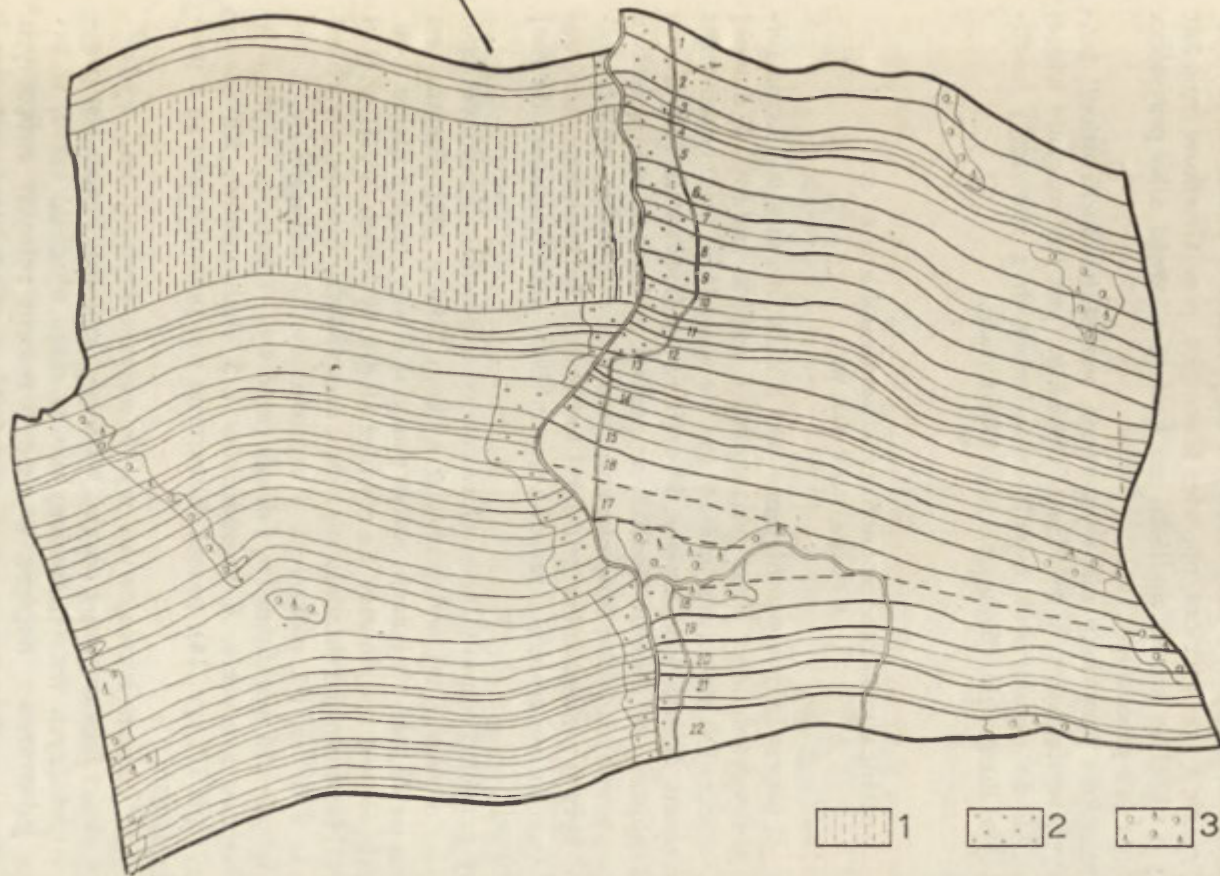
Regularne wsie leśno-łanowe świadczą, że obszar ten był jednorazowo zagospodarowany w okresie lokacji wsi na prawie niemieckim i że łan był w tych wsiach jednostką pomiarową — nie tylko podatkową.

Jednakże nie wszystkie wsie leśno-łanowe obszaru Śląska Opolskiego mają taki schemat układu przestrzennego, jak Burgrabice, Biskupów i Wilamowice. Istnieje bowiem dużo form pośrednich. Wsie leśno-łanowe obszarów Śląska Opolskiego, objętych kolonizacją średniowieczną na południowo-zachodnich terenach górskich, odznaczają się dużą regularnością rozplanowania. Jest to tzw. typ górski wsi leśno-łanowej, który charakteryzuje się tym, że cała własność ziemi należąca do jednego gospodarza znajduje się w jednym zagonie położonym na przedłużeniu zagrody. Wsie te zostały założone wzdłuż dolin i ciągną się niekiedy pasem kilka kilometrów długim. Wsie leśno-łanowe znajdujące się na południowy zachód od Nysy i Prudnika usytuowane są wzdłuż doliny, na krawędzi skał masywnych oraz luźnych plejstocenijskich. Często dno doliny rzecznej zajmował ciąg 2—3 wsi, np. w przypadku wsi Bodzanów Dolny, Środkowy i Górny lub Stary Las, Nowy Las i Charbielin albo Mieczkowice, Rudziczka, Włókna i inne. W przypadku nazw: Górny, Środkowy, Dolny lub Stary i Nowy Las można przypuszczać, że — podobnie jak i na innych terenach [23] — osadnictwo postępowało w górę potoków. Ten typ wsi leśno-łanowych zbliżony jest do wsi opracowanych na obszarze Karpat i Beskidu przez M. Dobrowolską [21] (np. wieś Kamienna, pow. Limanowa) i H. Graula [44].

Ryc. 8. Pakosławice, powiat Nysa, plan z 1822 r. (spis 35). Wieś lokowana na prawie niemieckim około 1300 r. Wieś regularna, niwowo-ianowa.
 1 — własność sołtysa; 2 — własność kmiecia; 3 — własność kościoła; 4 — przebieg pasm własnościowych przed regulacją; 5 — przebieg pasm własnościowych po regulacji.

Fig. 8. Pakosławice, powiat Nysa, a plan of 1822 (register no. 35). A village located on the German law about 1300. The regular, open-field village.
 1 — village mayor property; 2 — peasant property; 3 — church property; 4 — the strips before the regulation; 5 — the strips after the regulation.

Ryc. 9. Burgrabice, powiat Nysa, plan z 1901 r. (spis 3). Wieś lokowana około 1300 r. na prawie niemieckim. Układ wsi regularny, leśno-łanowy. Próba rekonstrukcji 44 łanów, nadanych wsi przy lokacji.

1 — własność folwarku; 2 — łąki; 3 — lasy.

Fig. 9. Burgrabice, powiat Nysa, a plan of 1901 (register no 3). A regular village *Waldhufendorf* located on the German law about 1300. An attempt of a reconstruction of the 44 hufes (Hufen), granted to the village at its location.

1 — manorial property; 2 — meadows; 3 — woods.

Natomiast typ dolinny jest typem przejściowym pomiędzy układem pól leśno-łanowym a niwowym. Wsie te na badanym terenie występują głównie w okolicy Oleśnicy i Kluczborka. Odznaczają się one bardzo długimi łanami, jak np. we wsi Nowe Karmonki, pow. Olesno.

Jeszcze inne typy wsi łańcuchowych mają radialny układ łanów, rozszerzający się ku peryferiom, np. wieś Makowice, pow. Grodków (spis 29). Przy tym układzie łanów siedlisko ma kształt ulicówki albo przysiółka rzędownego lub placowego.

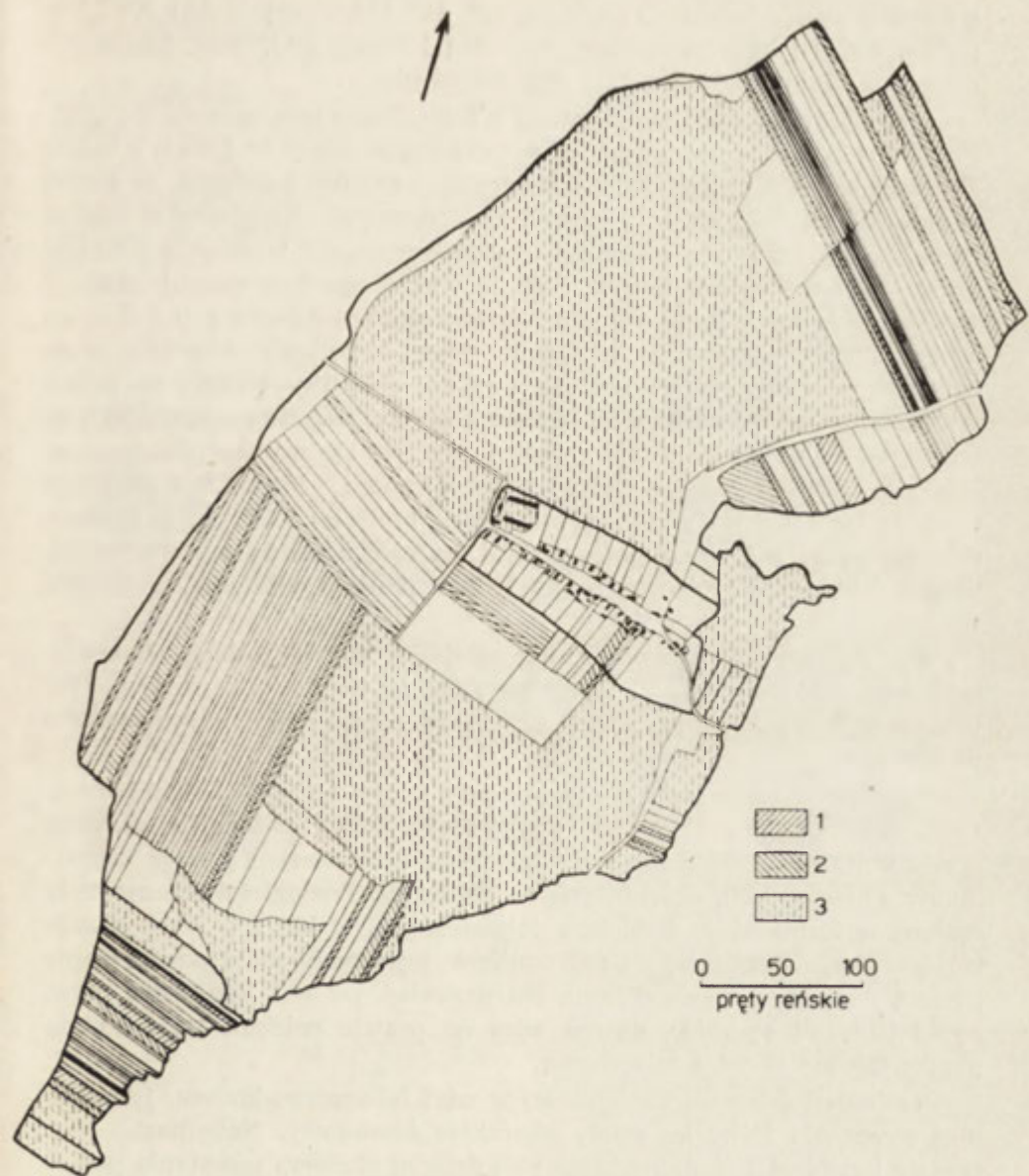
Wymienione przykłady nie wyczerpują wszystkich form osiedli łańcuchowych występujących na Śląsku Opolskim: jest ich znacznie więcej w stosunku do regularnych osiedli leśno-łanowych z zabudową łańcuchową, typu Burgrabic, Biskupowa albo Wilamowic.

OSIEDLA NOWSZEGO POCHODZENIA, POWSTAŁE MIĘDZY XVI A POCZĄTKIEM XIX W.

Jak już poprzednio wspomniałam — od XVI w. rozwija się forma folwarku pańszczyźnianego. Fakt ten wywołał wielkie zmiany w dawnej sieci osadniczej i w strukturze osiedli. Przede wszystkim zostały wówczas przekształcone dawne wsie kmiece. Początkowo zabudowania folwarczne były usytuowane w obrębie siedlisk, w postaci rozbudowanego sołectwa lub skomasowanych kilku gospodarstw kmiecych. Natomiast grunty folwarczne były przemieszane z gruntami kmiecymi. Ta pierwsza faza rozwoju folwarku nie zmieniła zasadniczego układu przestrzennego dawnej wsi kmiecej.

Dobry przykład stanowi wieś Goworowice z powiatu grodkowskiego. Wzmianka o lokacji tej wsi pochodzi z około 1300 r. [93]. Została ona lokowana na 30 małych łanach; sołtys posiadał 4 łany, wójt z Ziębic — 6. Na terenie tej wsi znajdowały się również alodia. W końcu XVIII w. [156 t. 3 s. 381] Goworowice składały się z dwu części; jedna biskupia, w której mieszkało 4 kmieci i 2 półkmieci, 8 zagrodników, 3 chałupników, 2 pasterzy, łącznie 275 mieszkańców, i druga część wsi — świecka — obejmowała sołectwo rycerskie, 6 zagrodników i 2 chałupników. Na planie z 1819 r. (spis 15, ryc. 14), pasma folwarczne wsi przemieszane są z pasmami kmiecymi.

Dalszym etapem rozwojowym wsi folwarczno-kmiecej jest wydzielenie własności folwarcznej z obrębu własności kmiecej. Proces ten przebiegał w niektórych wsiach ewolucyjnie, w ciągu długiego czasu, w innych — jednorazowo, dopiero w okresie reform rolnych związanych z uwłaszczeniem chłopów, na początku XIX w. Wydzielenie własności folwarcznej z obrębu wsi kmiecej miało wielki wpływ na zmianę układu przestrzennego dawnej wsi kmiecej. Odtąd rozłogi kmiece występowały w niwach w postaci pasm lub w łanach, a folwarczne — w blokach.

Ryc. 10. Przydroże Wielkie, powiat Niemodlin. plan z 1826 r. (spis 40). Wieś regularna, folwarczno-kmiecia.

1 — własność kmiecia; 2 — własność kmiecia; 3 — własność folwarku (skomasowana w blokach).

Fig. 10. Przydroże Wielkie, powiat Niemodlin, a pian of 1826 (register no. 40). A regular, peasant village with a manor.

1 — peasant property; 2 — peasant property; 3 — the manorial property (enclosed in large blocks);

Przykładem takiego układu własności we wsi może być Przydroże Wielkie z powiatu niemodlińskiego (spis 40, ryc. 10), która przy końcu XVIII w. [156 t. 2 s. 38] była własnością prywatną i liczyła 10 kmieci, 28 zagrodników, 6 chałupników, łącznie 262 mieszkańców.

Jako przykład wsi leśno-łanowej z folwarkiem przytoczę wieś Lubiatów z powiatu grodkowskiego, która przy końcu XVIII w. [156 t. 3 s. 389] składała się z 2 części; jednej biskupiej i drugiej świeckiej, w której znajdował się folwark i 10 zagród zagrodniczych. Na planie z 1825 r. (spis 26, ryc. 11) folwark tworzył trzy pola w formie bloków, a własność kmiecia występowała w łąkach. Była to więc druga faza rozwoju dawnej wsi kmiecej, polegająca na wydzieleniu gruntów folwarcznych z obszaru kmiecych; często również w formie nowej zabudowy folwarku, poza obrębem dawnego siedliska. Dalszy rozwój folwarku polegał na całkowitym wyrugowaniu własności kmiecej z obrębu wsi. Na początku XIX w. występowały więc obok siebie wszystkie typy wsi: folwarczne, folwarczno-kmiece z wydzieloną we wsi własnością kmiecią i folwarczną oraz folwarczno-kmiece z przemieszaną własnością kmiecią i folwarczną. Dopiero reforma rolna pierwszej połowy XIX w. spowodowała we wszystkich wsiach folwarczno-kmiecych rozdzielenie tych dwu własności, w obrębie wsi.

Wsie folwarczne powstawały najczęściej w małych wsiach, stanowiących własność świecką. Niekiedy są to stare wsie, wzmiankowane już w XIII w. i — jak już nadmieniałam — posiadające prawo polskie jeszcze w XV w.

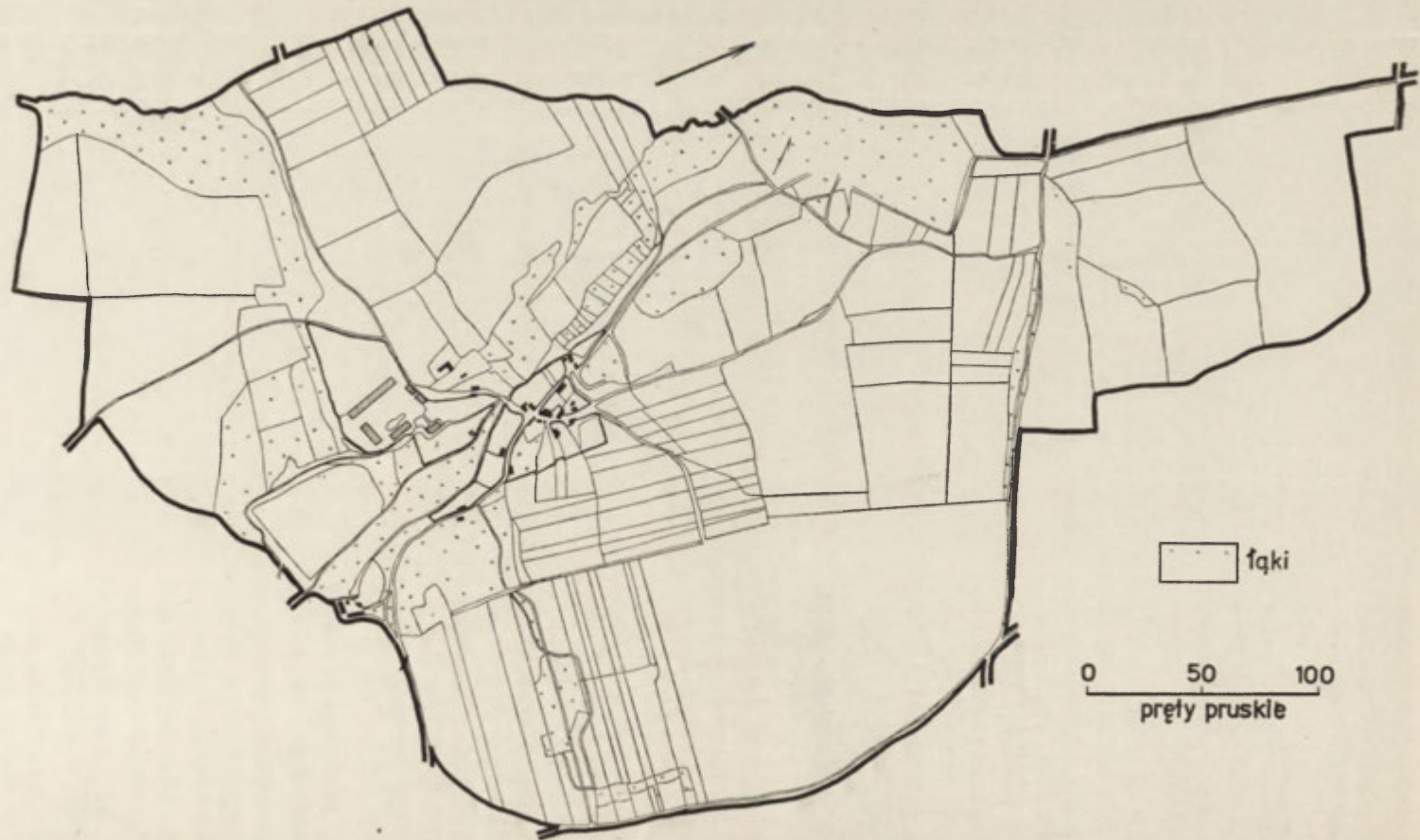
Zabudowania folwarczne tworzyły duży kompleks budynków folwarcznych, składający się z zabudowań gospodarczych i rezydencji właściciela oraz z krótkiej ulicówki lub wsi wielodrożnej, zamieszkałej przez zagrodników omłockowych, pracujących na folwarku. Rozłogi folwarczne były scalone w formie dużych bloków folwarcznych, w których występowała trójpółowka, natomiast pola zagrodników zajmowały małą powierzchnię pociętą na pasma własnościowe. Na przykład we wsi Śmiłowice, pow. nyski (spis 50, ryc. 12), dawna wieś na prawie polskim [127] została przekształcona w wieś folwarczną.

Przebudowa dawnej wsi kmiecej w wieś folwarczno-kmiecią, jak również powstanie folwarku miały charakter żywiłowy. Natomiast — po okresie kolonizacji średniowiecznej — drugim okresem powstania planowych osiedli jest na Śląsku Opolskim kolonizacja fryderycjańska, która przypada na lata 1740—1806, a więc przekracza okres panowania Fryderyka Wielkiego. Jej szczytowym okresem są lata siedemdziesiąte XVIII w. Celem kolonizacji fryderycjańskiej było zagospodarowanie obszarów naj słabiej na Śląsku zaludnionych, głównie na prawym brzegu Odry, poprzez intensyfikację rolnictwa i rozbudowę przemysłu. Kolonie te miały różny układ przestrzenny zależnie od ich funkcji (kolonie rolnicze, rzemieślnicze, leśne, górnicze, hutnicze); miały one stworzyć nowe podstawy rozwoju

Ryc. 11. Lubiatów, powiat Grodków, plan z 1825 r. (spis 26). Wieś regularna, leśno-łanowa. Lokacja na prawie niemieckim ok. 1300 r. Własność folwarku w blokach, powstałych z komasacji kilku łańów, własność kmieci w łańach.

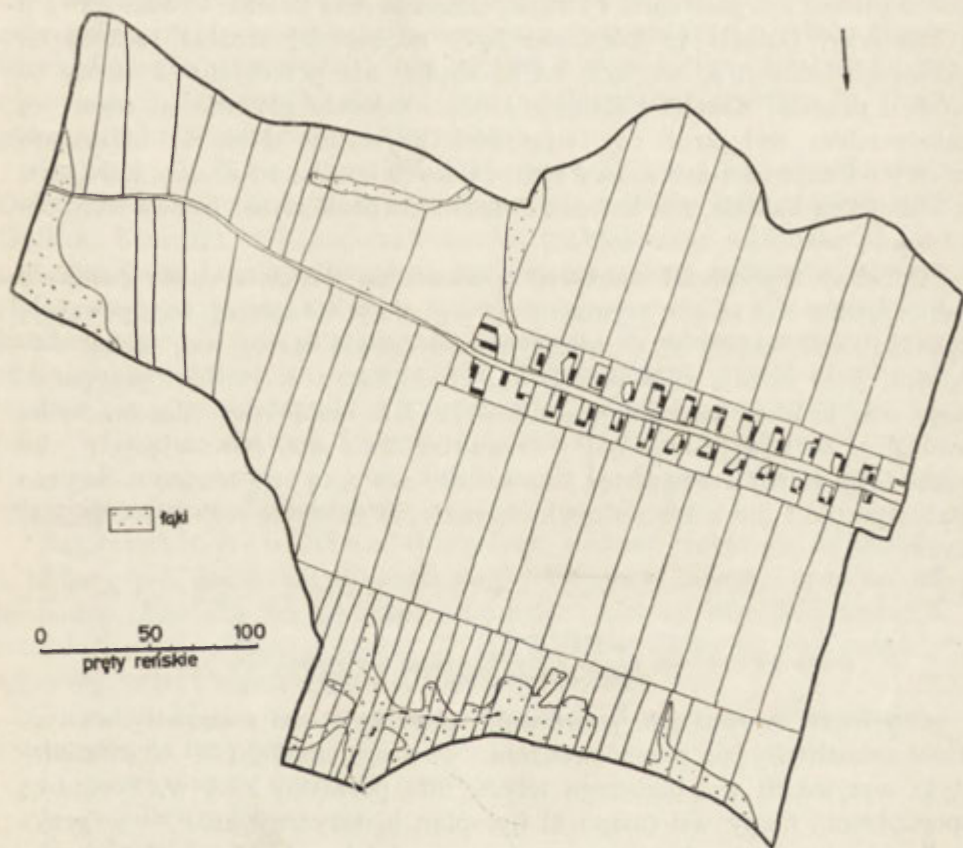
Fig. 11. Lubiatów, powiat Grodków, a plan of 1825 (register no. 26). A regular village, Waldhufendorf. Located on the German law about 1300. Manorial property in blocks formed of few enclosed strips, peasant property in strips.

Ryc. 12. Śmiłowice, powiat Nysa, plan z 1826 r. (spis 50). Wieś folwarczna. Układ pól wielkoblokowy. Własność folwarku w blokach, zagrodników — w pasmach.

Fig. 12. Śmiłowice, powiat Nysa, a plan of 1826 (register no. 50). A manorial village. The fields in great blocks. The manorial land in blocks, the gardeners land in strips.

osadnictwa. Dlatego kolonizacja nie ograniczała się do obszarów rolniczych, ale objęła również obszary leśne, pastwiska i nieużytki, głównie w powiatach: opolskim i kluczborskim. W powiecie opolskim założono wówczas 44 kolonie, w kluczborskim — 22, w namysłowskim — 12, w brzeskim — 11 i w strzeleckim — 10 [122 s. 154—173].

Ryc. 13. Piastowice, powiat Brzeg, plan z 1851 r. (spis 36). Kolonia fryderycjańska. Regularny kształt siedliska i pól.

Fig. 13. Piastowice, powiat Brzeg, a plan of 1851 (register no. 36). Colony founded in time of Frederic II. The core and fields in a regular form.

Najczęściej kolonia zbudowana była w kształcie ciasno zabudowanej, bardzo regularnej ulicówki, czego przykładem jest kolonia Piastowice, pow. Brzeg (spis 36. ryc. 13), rzadziej na wzór wsi z nawsiem. Kolonie te zakładane były z dala od dróg komunikacyjnych; dopiero później łączono je z siecią drożną. W przedłużeniu zagrody znajdował się zagon, własność danego kolonisty. Niektóre kolonie posiadały budynki mieszkalne po jednej stronie drogi, a gospodarcze po przeciwnej. Układem pól kolonie rolnicze przypominały wieś niwową z szerokimi, schematycznymi zagonami.

Oprócz kolonii typu linearnego zakładane były również kolonie w kształcie okolicy, z zagonami promieniście rozchodzącymi się od każdej zagrody, jak Antoniów, Kup i Pokój, pow. Opole, oraz Czerwona, pow. Olesno [122 s. 128, fig. 3].

Inny typ, zakładany głównie w XVII i XVIII w., stanowią kolonie przemysłowe z fryszerkami i kuźniami żelaza oraz kolonie drwali leśnych i smolarzy. Osiedla te lokowane były najczęściej wzdłuż rzeki i na obszarach leśnych ze względu na niezbędne dla przemysłu elementy — wodę i drzewo. Kształt i funkcje kolonii zależały głównie od tego, czy założycielem był król czy właściciel prywatny. Kolonie otrzymały nazwy od nazwiska lub nazwy rodu założyciela albo od nazwy starej wsi z dodatkiem kolonia, np. kolonia Polkowskie obok starej nazwy wsi Polkowskie, pow. Namysłów (spis 38).

Odrębny typ osiedli nowszego pochodzenia stanowią osady powstałe samorzutnie. Nie są one wynikiem jakiejś akcji osadniczej, lecz powstają spontanicznie, często w najbliższym sąsiedztwie starej wsi, wokół folwarku, jako osiedle zagrodnicze lub chałupnicze. Kształtem przypominają one krótką, nieregularną ulicówkę lub małą wieś placową, albo owalnicę. Ze względu na różny charakter tych wsi, powstających jako rozbudowa starej wsi bądź też jako osiedle nowe, są one trudno uchwytnie statystycznie i nie mają żadnych charakterystycznych cech morfologicznych.

MAPA TYPÓW WSI ŚLĄSKA OPOLSKIEGO NA POCZĄTKU XIX W.

Omówione w rozdziale poprzednim przykłady wsi stanowiły wzorce, które umożliwiły mi przeprowadzenie — drogą analogii — charakterystyki wszystkich wsi badanego terenu dla początku XIX w. Podstawą sporządzenia mapy wsi (mapa 2) był plan historyczny albo — w przypadku braku tego planu — mapa w podziałce 1 : 25 000. Na mapie tej zaznaczyłam, które wsie określiłam na podstawie planów, a które tylko na podstawie map. Sporządzenie mapy wymagało pewnej generalizacji zjawisk i odróżnienia cech ważniejszych, na których oparłam klasyfikację, od mniej ważnych.

W dotychczasowych pracach geograficznych często brano pod uwagę tylko kształt siedlisk, który jest lepiej uchwytany w terenie i na mapie niż układ pól; zwłaszcza jeżeli opracowuje się duże tereny, dla których brak jest szczegółowych planów, w dużych podziałkach. Tak więc np. B. Z a b o r s k i [153], opracowując mapę osadniczą całej Polski, na podstawie map w podziałce 1 : 25 000, musiał się ograniczyć wyłącznie do typologii siedlisk. Również H. Schlenger [121] opracował mapę rozmieszczenia siedlisk dla trzech najczęściej jego zdaniem występujących typów wsi na Śląsku: łańcuchówki, wsi z nawsiem i ulicówki. Podobnie mapa

wsi w opracowaniu F. Engla [29] jest wyłącznie mapą historycznych siedlisk Meklemburgii.

Natomiast inni geografowie osadnictwa koncentrują uwagę na układach pól. Na przykład S. Ilešič [65] opracował mapę typów morfologicznych wsi Słowenii. Wyróżnił on różne typy rozłogów, zależnie od okresu ich powstania i cech morfologicznych. Spośród blokowych rozłogów różnił pierwotnie i wtórnie blokowe oraz szczególne formy układu blokowego. Ponadto wprowadził dużo typów o charakterze mieszanym, od niwowych do blokowych oraz od form regularnych, planowych do nieregularnych, które powstały ewolucyjnie.

Podobnie A. Krenzlin i L. Reusch [87] w pracy o osadnictwie Dolnej Frankonii zajmują się głównie typami rozłogów bez uwzględnienia siedlisk. Krenzlin [84] proponuje bardzo rozbudowany schemat układów pól. Typologia ta nie odbiega od ogólnie przyjętego schematu czterech podstawowych typów rozłogów (blokowego, niwowego, leśno-łanowego, jednoblokowego). Jednakże autorka rozszerza ten schemat o dalsze typy przez wprowadzenie form pośrednich. Schemat ten — choć słuszny — wydaje się zbyt trudny do wprowadzenia, zwłaszcza przy opracowaniu mapy większego obszaru, i wymaga daleko idącej generalizacji. Dotyczy to przede wszystkim terenów, dla których brak jest pełnego pokrycia rękopiśmiennymi planami wsi.

Natomiast B. Benthien [4] typologię siedlisk przyjmuje za Englem, a układy pól dzieli na: długopasmowe, blokowe, niwowe oraz na ich pochodne. Ponadto do typologii wprowadza układy niw folwarcznych, miejskich oraz kolonizacyjnych z XVII i XVIII w. Stara się więc połączyć typologię przestrzenną z typologią socjalno-prawną.

Na mapie Śląska Opolskiego na początku XIX w. (mapa 2) wyróżniano cztery główne typy wsi:

- 1) nieregularne, powstałe rozwojowo,
- 2) regularne, lokacyjne,
- 3) folwarki,
- 4) regularne, z okresu kolonizacji XVII—XVIII w.

Analizując rozmieszczenie tych typów wsi na początku XIX w. można zauważyć, że nie są one przemieszane, ale tworzą wyraźnie występujące kompleksy, układające się w strefy.

Wsie nieregularne występują głównie na prawym brzegu Odry. Z ważniejszych kompleksów, które wyraźnie zarysowują się na mapie (mapa 2) w obrębie obszaru występowania wsi nieregularnych, można wyróżnić kilka.

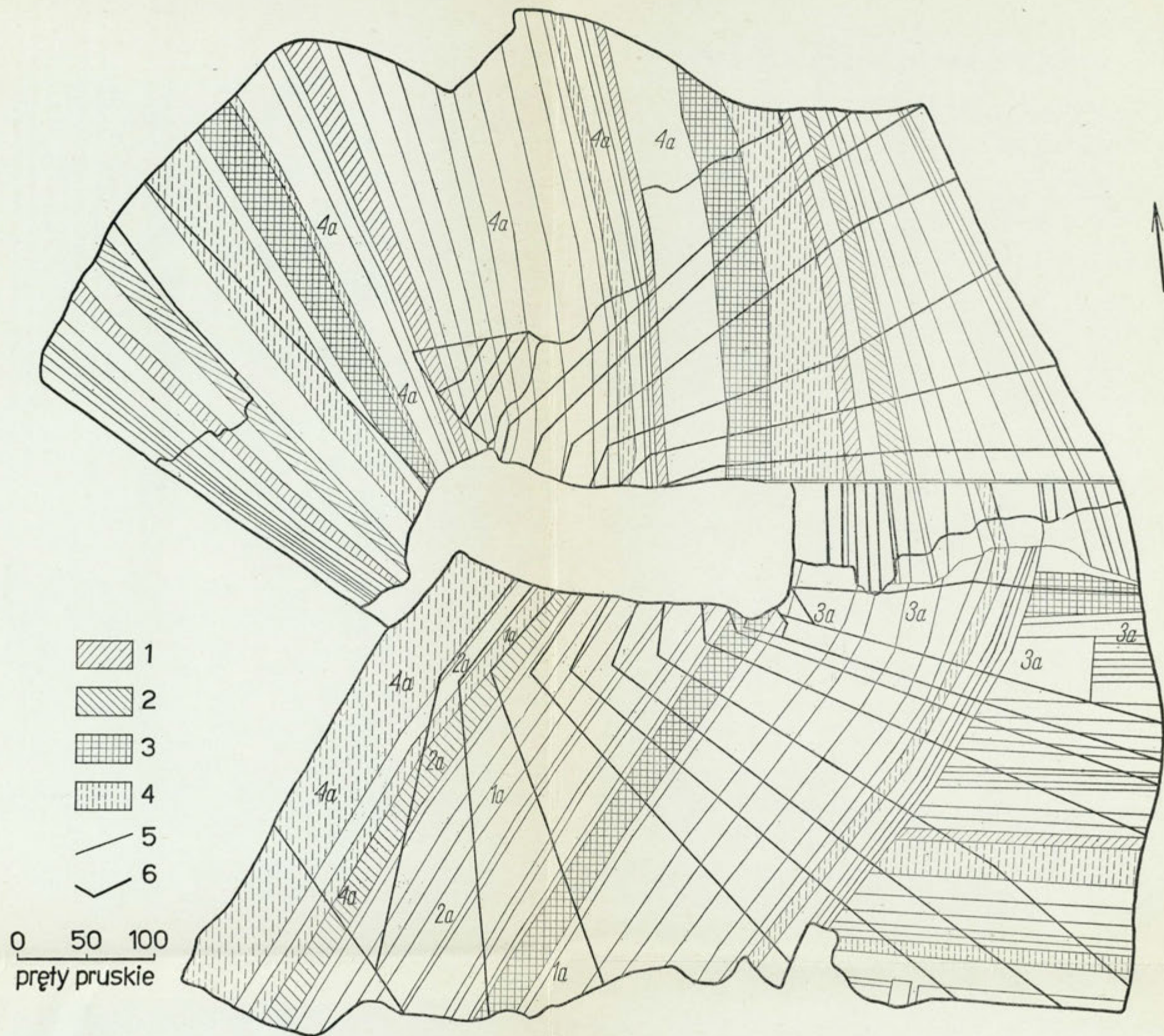
Wokół Byczyny występują wsie o nieregularnych niwach lub pasmowe i o siedliskach kształtu krótkiej ulicówki. Są to przeważnie wsie kmiece, w których jest najwyżej 15 zagród w siedlisku. Większość z nich — zwłaszcza na zachód od Byczyny — znajduje się na glebach średniej jakości (mapa 1). O wielu spośród tych wsi były wzmianki w źródłach z XIII i XIV w., ale nie ma wzmianki o ich lokacji na prawie niemieckim.

Postępując dalej na południe (na południe od Gorzowa i wokół Olesna) rozciąga się zwarty kompleks wsi nieregularnych. Jest to teren piaszczysto-wydumowy, zbudowany głównie z piaskowców jurajskich i z dolomitów, nieurodzajny, z dużymi kompleksami leśnymi na początku XIX w. Kolonizacja średniowieczna ominęła te tereny. Nieliczne wsie tego terenu, wzmiankowane w XII—XV w., występują wzdłuż strumieni rzecznych, wśród tych przeważają nieregularne wsie jednodrożne, dostosowane do dolin rzecznych, z pasmowym układem pól.

Podobne układy wsi, również nieregularne, występują dokoła Strzelc Opolskich. Jednakże obok form ulicowych, znajdują się tu również ulicowo-placowe, jak np. Staniszcze Wielkie i Małe lub Olszowa, pow. Strzelce Opolskie. Nawsie w kształcie ulicowo-placowym znajduje się w najniższej części wsi, ze względu na płycej występującą wodę gruntową. Wsie te bowiem usytuowane są na podłożu triasowym, wapienia muszlowego. Jest to teren nieco urodzajniejszy niż omówiony poprzednio; obok gleb leśnych, wytworzonych z piasków znajdujących się na wschód od Strzelc, występują tu rędziny. Ten obszar Śląska Opolskiego również nie został objęty kolonizacją średniowieczną (mapa 1).

Obszar między Ujazdem, Koźlem i Raciborzem na początku XIX w. zajmowały prawie wyłącznie duże kompleksy leśne. Nieliczne osiedla występują tu tylko wzdłuż Odry i Kłodnicy. Są to duże nieregularne wsie w kształcie wielodrożnic, np. Stare Koźle, Bierawa, Dziergowice, Budziska, Turze oraz — na lewym brzegu Odry — Landzmierz, Cisek, Roszowicki Las, Przewóz i inne, głównie z powiatu kozielskiego. Wsie te występują na dnach doliny, w pobliżu starorzeczy, na drobnych wyniesieniach. Zajęły one nadrzeczne mady, urodzajniejsze niż dalej od rzeki położone tereny piaszczyste (mapa 1). Wśród układów pól przeważają: blokowe (np. Ruda Kozielska pow. Racibórz), nieregularnych niw powstałych w meandrach rzek lub na karczunkach (Lenartowice. Orto-wice pow. Koźle) i blokowo-niwowe. Występujące w tych wsiach rozłogi należą do typu ewolucyjnych, rozwojowych. Pod względem struktury społecznej są to nie tylko wsie kmiece, lecz i zagrodnicze. Szczególnie licznie występują one między Koźlem i Raciborzem, niektóre z nich o funkcji ogrodniczo-warzywniczej, np. Landzmierz, pow. Koźle, którą przy końcu XVIII w. [156 t. 2 s. 298] zamieszkiwało 38 zagrodników i 13 kmieci, lub rybackie i flisackie, np. Przewóz pow. Koźle — 39 zagrodników, Solarnia — 19 zagrodników, Nędza i Turze (wszystkie z pow. raciborskiego). Wsie te posiadają różną metrykę. Niektóre z nich, zwłaszcza o funkcji rybackiej, pochodzą z okresu feudalnego (mapa 1), ale większość ich nie posiada żadnej dokumentacji historycznej.

Na lewym brzegu Odry wsie nieregularne występują głównie między Nysą Kłodzką a Opolem oraz w okolicy Otmuchowa i Nysy. Najczęściej są to wsie w kształcie krótkich ulicówek lub wsi ulicowo-placowych o blokowym albo blokowo-niwowych układach pól, jak np. Skarbiszo-

Ryc. 14. Goworowice, powiat Grodków, plan z 1819 r. (spis 15). Wieś regularna, niwowo-łanowa. Regulacja na początku XIX w. typu gwiazdzystego. Przed regulacją własność folwarku przemieszana z własnością kmięci.

1 — własność kmięci; 2 — własność kmięci; 3 — własność kościoła; 4 — własność folwarku; 5 — przed regulacją; 6 — po regulacji; 1a, 2a, 3a, 4a — oznaczają własność po regulacji.

Fig. 14. Goworowice, powiat Grodków, a plan of 1819 (register no. 15). A regular open-field village regulated at the beginning of XIX c. in a star type. Manorial ownership before the regulation mixed with peasant fields.

1 — manorial property; 2 — peasant property; 3 — before regulation; 4 — after regulation; 1a, 2a, 3a, 4a — mean post regulation ownership.

wice pow. Niemodlin, Jutrocice Dolne, Krakówkowie, Godkowie pow. Nysa i Goraszowice pow. Grodków. Wsie te nie były w średniowieczu lokowane i na nowo rozplanowane; niektóre z nich w XV w. posiadały jeszcze prawo polskie (katalog historyczny).

Wsie występujące w widłach Nysy Kłodzkiej i Ścinawy Niemodlińskiej zajmują obszary piaszczyste, nie objęte kolonizacją średniowieczną, zalesione na początku XIX w. Granica między obszarami zajęтыми w początkach XIX w. przez wsie nieregularne, powstałe rozwojowo, a wsiami regularnymi, lokacyjnymi biegnie od północno-zachodnich granic badanego terenu w górę Odry do ujścia Nysy Kłodzkiej, a następnie Nysą Kłodzką po linię Korfantów, Strzeleczyki, Leśnicę, Koźle, Baborów, Racibórz. Ponadto wsie nieregularne występują w formie wysp w okolicy Otmuchowa i Nysy oraz na południowy zachód od Kietrza.

Wsie regularne występują głównie na lewym brzegu Odry. Tworzą one zwarty kompleks osiedli wokół Brzegu oraz między Ścinawą Małą a Kietrzem. Ponadto wsie te stanowią przeważający typ osiedla między Grodkowem, Otmuchowem i Nysą. Występują one również wyspowo w okolicy Namysłowa, Kluczborka, Opoła, między Leśnicą a Ujazdem oraz na południe od Raciborza. Wsie te na początku XIX w. miały niwowo-łanowy układ rozłogów oraz siedliska — najczęściej w kształcie owalnicy, rzadziej ulicówki. Zarys siedlisk tworzy regularny prostokąt o charakterystycznych proporcjach, które są wynikiem miar stosowanych w średniowieczu, głównie ładu flamandzkiego. Wsie regularne miały na początku XIX w. na obszarze Śląska Opolskiego największe powierzchnie i największą liczbę kmieci, najczęściej ponad 20 we wsi. Wsie regularne były własnością kościelną lub należały do wielkich właścicieli świeckich, którzy podejmowali wielkie akcje osadnicze. Na ziemi grodkowsko-nyskiej była to własność biskupstwa nyskiego, natomiast na innych terenach, np. na południe od Głubczyc, była to własność świecka. Na obszarach należących do tych własności można spotkać regularne formy osadnicze, które również ze względu na mniejszą zmienność stosunków własnościowych w daleko większym stopniu zachowały powstałe w średniowieczu układy przestrzenne. Zasięg tych wsi pokrywa się z obszarem najurodzajniejszych ziem Śląska Opolskiego (mapa 1), tj. płaskowyżu Głubczycko-Prudnickiego, wyżyny Grodkowsko-Nyskiej, wysoczyzny Namysłowsko-Kluczborskiej, grzbietu Chełmu oraz okolic Brzegu i Opoła. Jest to obszar objęty kolonizacją średniowieczną. Jednakże porównanie liczby wsi, które przeszły lokację ustaloną na podstawie źródeł pisanych, z liczbą tych, które wykazują regularny układ przestrzenny wskazuje, że nie wszystkie wsie przeszły regulację średniowieczną w związku z przejściem ich z prawa polskiego na prawo niemieckie.

Regularne wsie o układzie leśno-łanowym i o zabudowie łańcuchowej zajmują na początku XIX w. obszar podgórski. Ciągną się one pasem wzdłuż granicy południowo-zachodniej badanego terenu i tworzą zwarty

kompleks osiedli na zachód od Prudnika (mapa 2). W licznych wsiach stwierdziłam rozplanowanie według ładu frankońskiego, np. Biskupów, Burgrabice, Wilamowice z pow. Nysa. Osiedla te zajęły na początku XIX w. obszary gleb szkieletowych, w dużej części zalosione, mniej urodzajne niż poprzednio wymienione wsie. Odznaczają się one dużymi powierzchniami i dużą liczbą kmieci, wynoszącą przy końcu XVIII w. ponad 20 kmieci we wsi [156].

Tabela 6

Schemat typologii wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w.

Typ osiedla	Układ pól	Kształt siedliska	Typ społeczno-gospodarczy wsi	Okres powstania
Nieregularny, wczesnofeudalny	maloblokowy, pasmowy, blokowo-pasmowy lub nieregularne małe niwy	mała owalnica, ulicówka, placowa dostosowana do topografii lub wielodrożnica	kmiecia lub podmiejskich wolnych zagrodników bez wzmianki o lokacji	do XV w.
Regularny, feudalny	A niwowo-łanowy	regularny prostokąt (regularna ulicówka lub owalnica)	kmiecia lub podmiejskich wolnych zagrodników z lokacją na prawie niemieckim	do XV w.
	B leśno-łanowy	łańcuchówka		
Folwarczny z wsią nieregularną	A bloki folwarczne zmieszane z układami nieregularnymi	zabudowania folwarczne oraz siedlisko jak we wsiach nieregularnych	folwarczno-kmiecia	głównie od XVI w.
	B z wsią regularną	regularnymi		
Folwarczny	wielkoblokowy	folwark i krótka ulicówka	folwarczna z zagrodnikami omłockowymi	głównie od XVI w.
Regularny, kolonizacji późniejszej	A schematyczne szerokie pasma kolonizacyjne	rzędówka, okrągła	zagrodnicza i chałupnicza	głównie od XVIII w.
	B blokowo-pasmowy	przysiółek		XVI-XIX w.

Wsie łańcuchowe typu dolinnego występują na Śląsku Opolskim na początku XIX w. na południe od Namysłowa, w okolicy Kluczborka. Wykazują one mniejszą regularność niż poprzednio wymienione.

Wsie folwarczno-kmiecie nie tworzą jednolitego kompleksu. Folwarki występowały nieomal we wszystkich wsiach kmiecych z wyjątkiem małych terenów znajdujących się na południowy zachód od Brzegu, na północny zachód od Nisy i na północ od Baborowa, gdzie przeważał wyłącznie typ wsi kmiecej.

Rozmieszczenie folwarków na początku XIX w. nie stanowiło wyraźnej strefy. Znajdowały się one na różnych głębach. Zwarte, duże kompleksy wsi folwarcznych występowały w powiatach: oleskim (88% folwarków w stosunku do liczby wsi), niemodlińskim i raciborskim (86%), strzeleckim (85%). Są to tereny leśne o nieurodzajnej glebie. Jednakże również dużą ilość wsi folwarcznych o małych powierzchniach stwierdzono w powiecie grodkowskim; folwarki te zajęły dawne wsie na prawie polskim.

Wsie regularne z kolonizacji XVII—XVIII w. zajmowały tereny na prawym brzegu Odry, głównie między Stobrawą a Małą Panwią i na północ od Brzegu. Są to obszary nieurodzajne, z dużymi kompleksami leśnymi jeszcze na początku XIX w.

Opracowana mapa nie jest tylko mapą kształtów wsi, ale próbą szerszej charakterystyki osadnictwa wiejskiego z uwzględnieniem genezy wsi i struktury społeczno-gospodarczej ludności wsi.

Schemat przyjętej w tej pracy typologii morfologicznej wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. przedstawia tabela 6.

Wydaje się, że wprowadzając taką typologię wsi można pokusić się o opracowanie mapy morfogenetycznej osiedli dużych obszarów Polski pod warunkiem, że 1) zna się historię osadnictwa danego obszaru, 2) dysponuje się danymi historycznymi, 3) zachowała się pewna liczba planów historycznych osiedli (jak np. dla obszaru Pomorza czy Wielkopolski), 4) wypracuje się pewne modele „wzorcowe” wsi regularnych, by można następnie drogą analogii przeprowadzić typologię wszystkich osiedli danego obszaru, biorąc za podstawę mapy topograficzne w podziałce 1 : 25 000.

PROBLEM ZACHOWANIA SIĘ DAWNYCH UKŁADÓW PRZESTRZENNYCH WSI

Układy przestrzenne wsi, przedstawione w poprzednich rozdziałach, dają obraz stanu sprzed tzw. regulacji gruntów, którą przeprowadzono na Śląsku w pierwszej połowie XIX w. Proces regulacji gruntów na Śląsku Opolskim (który bardzo wyraźnie zmienił strukturę układów pól) potraktowałam w tej pracy marginesowo. Jest to bowiem zagadnienie wymagające oddzielnych badań analitycznych wsi (głównie na podstawie akt i planów Komisji Generalnej), które nie mieści się w ramach tego opracowania.

Dawne, przeważnie średniowieczne wsie uległy przekształceniu na skutek 1) regulacji, czyli przy planowych zmianach układu przestrzennego wsi spowodowanych reformą rolną, oraz 2) ewolucyjnego rozwoju wsi przy zmianach własności i użytkowania ziemi.

Regulację przeprowadzono na Śląsku Opolskim po przejściu na nową, płodozmianową technikę upraw i po uwłaszczeniu chłopów. W związku z tymi procesami nastąpiła separacja i komasacja gruntów. Własność folwarczną wydzielono z obszaru własności chłopskiej danej wsi. Zmiany te miały wprowadzić miejsce daleko wcześniej, ale w okresie regulacji przybrały charakter masowy. Dalszą zmianą przestrzenną we wsi była komasacja własności gruntów chłopskich, która miała się przyczynić do gospodarczej poprawy wsi poprzez likwidację dużej ilości miedz. W wielu przypadkach zmniejszono powierzchnie gruntów chłopskich na korzyść własności folwarcznej oraz zlikwidowano wspólne pastwiska i lasy. Ponadto niewielkie zagony ziemi otrzymała ludność dotychczas bezrolna, zagrodnicy, a niekiedy nawet chałupnicy. Procesy te nie przebiegały jednocześnie ani jednakowo we wszystkich wsiach Śląska Opolskiego, dlatego trudno je ująć statystycznie.

Wzory regulacji wsi były państwo pruskie zaczerpnęło z Anglii i państw skandynawskich, głównie ze Szwecji, gdzie procesy te dokonały się daleko wcześniej [128 ryc. 17].

W Szwecji miały miejsce głównie dwie regulacje: pierwsza, tzw. storskifte, w pierwszej połowie XVIII w. oraz druga — endskifte lub lagaskifte, przeprowadzona na początku XIX w. [57]. Storskifte stanowiła tylko

częściową regulację niektórych wsi, zwłaszcza mniejszych; oparta była o zasady dobrowolnej wymiany gruntów w celu zmniejszenia rozdrobnienia gospodarstwa. Natomiast późniejsza endskifte lub lagaskifte odznaczała się całkowitą komasacją gruntów w obrębie jednego gospodarstwa danej wsi. Zasadą tej regulacji był bezpośredni z każdego gospodarstwa dojazd do pola. Zagrody chłopskie, które po regulacji „nie mieściły się” w obrębie siedlisk, musiały być likwidowane i budowane poza wsią, na nowo pomierzonych parcelach. Proces ten spowodował peryferyczne rozproszenie osiedli.

Regulacja wsi śląskiej w pierwszej połowie XIX w. stanowi odpowiednik szwedzkiej storskifte; to znaczy, nie objęła ona wszystkich wsi, nie zmieniała sieci osadniczej, ani nie zmieniała układu przestrzennego całej wsi. Na ogół siedlisko w czasie tej regulacji nie uległo zmianie. Folwark również nie został usunięty z terenu siedliska. Drogi zostały wyprostowane i uregulowane, zmieniło się wprawdzie ich znaczenie komunikacyjne, ale tor pozostał bez zmian. Regulacją objęto głównie wsie folwarczno-kmiecie z układem niwowym, bowiem w tych wsiach z samego układu własności wynikał duży rozrzut działek. Przy dalszym podziale własności we wsiach niwowych mnożyła się ilość działek. Proces rozdrabniania gruntów postępował w ciągu wieków i dopiero radykalne cięcie w okresie rewolucji agrarnej uzdrowiło ten stan. Wśród typów regulacji wsi niwowej można wyróżnić takie, które są tylko korektą istniejącego stanu rzeczy w sensie komasacji, oraz radykalne regulacje, które zrywają zupełnie z dawnym, przestrzennym układem wsi.

Zmiany układu przestrzennego wsi na początku XIX w. śledzono na wybranych przykładach. Wybór padł na te wsie, które różnią się układem genetycznym, a więc niwowo-łanowe, leśno-łanowe, pasmowe, nieregularnych niw i blokowe. Większość wybranych przykładów dotyczy wsi niwowych. W obrębie układu niwowego można wyróżnić różne typy regulacji, znane również z obszaru Szwecji [57], np. typ szerokopasmowy spotkano we wsiach: Pakosławice pow. Nysa (spis 35, ryc. 8), Wasiłowice pow. Prudnik (spis 51) i Rzymiany pow. Nysa (spis 45). Regulacja w tych wsiach polegała na łączeniu kilku wąskich pasm w jeden szeroki, przy czym układ wsi nie ulegał zmianie.

Zupełnie odmienny typ regulacji pól można stwierdzić we wsiach Goworowice pow. Grodków (spis 15, ryc. 14), Jakubowice pow. Namysłów (spis 16), Jasiona pow. Brzeg (spis 17). Typ tej regulacji określa się w Szwecji jako gwiaździsty. Regulacja w XIX w. miała w Goworowicach przebieg radykalny i wprowadzała zupełnie nowy układ własności. Grunty w dawnej wsi o układzie niwowym zostały scalone i na nowo podzielone w ten sposób, że z każdej zagrody wybiegał zagon należący do właściciela dawnej zagrody. Ten układ pól nawiązuje do układu leśno-łanowego.

Pewien pośredni typ regulacji przedstawia wieś Ratnowice, pow. Nysa (spis 41). Wieś ta zostaje w czasie regulacji na nowo rozplanowana w obrę-

bie kilku gospodarstw, natomiast pozostałe gospodarstwa podlegają tylko komasacji, z zachowaniem dawnego układu niwowego, szerokopasmowego. Jest to typ regulacji, który można by nazwać typem pośrednim — szerokopasmowo-promienistym.

Istnieją jeszcze inne typy regulacji wsi w obrębie układu niwowego, np. typ określany w Szwecji jako szachownicowy. Cała wieś oprócz siedliska jest na nowo pomierzona, tworząc szachownicę — bez uwzględnienia dawnego podziału pól na bloki własnościowe. Do każdego właściciela należy kilka takich bloków. Przykładem może być wieś Wierzch pow. Prudnik (spis 52).

Dla porównania stopnia rozrzutu pól w kilku wsiach, przed i po komasacji w pierwszej połowie XIX w., obliczono tzw. współczynnik rozrzutu, wyrażający stosunek liczby działek do liczby gospodarstw (tabela 7).

Tabela 7

Rozrzut pól we wsiach przed i po komasacji, na początku XIX w.
(opracowano na podstawie planów i akt Komisji Generalnej)

Wieś	Powiat	Współczynnik rozrzutu pól	
		przed komasacją	po komasacji
Bykowice	Nysa	16,09	7,8
Pakosławice	Nysa	13,28	6,7
Rzymiany	Nysa	6,9	4,7
Wasiłowice	Prudnik	12,8	2,1
Goworowice	Grodków	4	1

Natomiast wsie leśno-łanowe nie uległy w tym czasie dużym zmianom przestrzennym. Regulacja we wsiach leśno-łanowych dotyczyła głównie własności folwarcznej, która została powiększona kosztem ziemi chłopskiej.

Przedstawione przykłady regulacji dotyczyły wsi o stosunkowo dużej regularności układu przestrzennego. Zupełnie inny przykład stanowi wieś Lenartowice w pow. Koźle (spis 25, ryc. 2), która ma dużą ilość małych, nieregularnych niw. Rozproszenie parcel tej wsi było bardzo duże. Współczynnik rozproszenia wynosił 25,1 czyli był najwyższy spośród wszystkich badanych typów wsi. Regulacja przeprowadzona w 1817 r. spowodowała powiększenie obszaru folwarcznego kosztem własności chłopskiej — w kilku przypadkach — i komasację własności chłopskiej.

Duży stopień rozproszenia pól występuje również we wsi Ruda Kozielecka, pow. Racibórz (spis 44, ryc. 1). W XIX w. miał tu również miejsce proces scalania bloków, choć były to raczej sporadyczne wypadki, bez przeprowadzenia regulacji całej wsi. Również we wsiach niwowo-blokowych, w których własność folwarczna znajdowała się w bloku, a kmieca —

w niwie, regulacja w XIX w. nie przyniosła dużych zmian w układzie przestrzennym.

Wsie nowszego pochodzenia: Piastowice pow. Brzeg (spis 36, ryc. 13) lub Grodziec pow. Opole, kolonia tkacka z XVIII w., miały regularną zabudowę i układ pól, toteż na początku XIX w. nie podlegały regulacji.

Na Śląsku Opolskim, podobnie jak na innych obszarach Polski, np. na Ziemi Dobrzyńskiej [39], stwierdzono kilka wariantów regulacji zależnej od wielu czynników: od rodzaju własności we wsi, od typu układu przestrzennego wsi, wielkości wsi, od stopnia rozrzutu parcel i od rzeźby terenu. Na Śląsku Opolskim, na początku XIX w., mamy do czynienia z częściową regulacją wsi, która dotyczyła tylko pewnych typów przestrzennych i nie spowodowała rozproszenia osiedli, tak typowego w innych dzielnicach Polski, np. na Pomorzu [69].

Od zmian przestrzennych wsi — które miały miejsce w okresie planowych akcji ich regulacji, np. w średniowieczu lub na początku XIX w. — należy odróżnić zmiany ewolucyjne. Zależne były one od wielu czynników społeczno-gospodarczych, od form dziedziczenia ziemi we wsi, warunków topograficznych i innych. Jednakże wszystkie zmiany układu przestrzennego wsi, zarówno planowe jak i ewolucyjne, nie przeobraziły radykalnie krajobrazu kulturowego Śląska Opolskiego, którego zarys sieci osadniczej i zasadniczy układ przestrzenny poszczególnych osiedli nie uległ od średniowiecza do dzisiaj istotnym zmianom. Gęsta sieć osadnictwa lokacyjnego, na urodzajnych ziemiach lewego brzegu Odry, ciągnęła się pasem od Brzegu do Grodkowa, a następnie płaskowyżem Prudnicko-Głubczyckim (mapa 1); widać ją również na planach rękopiśmiennych z początku XIX w. (mapa 2) w formie regularnych wsi niwowo-łanowych, a na terenach podgórskich wsi leśno-łanowych. Teren ten jest zaliczony także przez Kielczewską-Zaleską na mapie typów sieci osadnictwa wiejskiego [76] do układu sieci osadnictwa skupionego, o dużych wsiach zwartych, pochodzenia feudalnego, o śródpolnym położeniu zagród i węzłowym układzie dróg, albo do układu wydłużonego dolinno-rzędowego.

Układ przestrzenny takich wsi, jak Pakosławice, Jodłów, Ratnowice, Bykowice z pow. Nysa czy Wasiłowice pow. Prudnik, przetrwał prawie niezmieniony do naszych czasów. Na obecnych planach katastralnych jak również w terenie można zupełnie wyraźnie wyróżnić stare jądro osadnicze, a często i przebieg niektórych starych granic własnościowych.

Stan zachowania się form reliktowych jest jeszcze daleko większy we wsiach o układzie leśno-łanowym ze względu na doskonale przystosowanie się tych wsi do topografii terenu i niejednokrotnie utrwalenie między żywopłotami i wałami kamiennymi. Dobrym tego przykładem są: Biskupów, Burgrabice, Wilamcvice z pow. Nysa, które i dziś przedstawiają wyraźnie wsie łańcuchowe z leśno-łanowym układem pól.

Natomiast wsie, które powstały drogą ewolucyjną, a nie przeszły w średniowieczu radykalnej przebudowy przestrzennej, przedstawiają

dziś bardzo zawiły obraz osadniczy. Niemniej podział własnościowy w takich wsiach jak Ruda Kozielska pow. Racibórz albo Lenartowice pow. Koźle również nie uległ większym zmianom. Obecny kataster dla wsi Ruda Kozielska nie różni się wiele od katastru z początku XIX w. Duży stopień zachowania się dawnych bloków własnościowych we wsi Ruda Kozielska świadczy o ciągłości rodowej; to samo nazwisko występujące w katastrze na początku XIX w. można stwierdzić również w katastrze dzisiejszym.

Studia nad historycznymi układami pól i siedlisk pozwalają nam czytać historię przemian krajobrazu kulturowego i wyróżnić formy reliktowe od form powstałych później. Studia te mają również dużą wartość praktyczną, gdyż różne typy rozłogów wiejskich i siedlisk wykazują różną trwałość i zdolność dostosowania się do obecnych wymogów gospodarki zmechanizowanej.

W badaniach wsi należy wziąć pod uwagę całokształt przemian przestrzennych zarówno planowanych, jak i ewolucyjnych. Procesy te są wiernie zapisane w terenie i na planie historycznym, który w tych badaniach stanowi podstawowy materiał źródłowy i świadczy o przebytej drodze rozwoju wsi.

KATALOG HISTORYCZNY

W pracy przyjęto obecny układ powiatów.

* Oznacza prawo polskie.

a — I wzmianka o osiedlu i źródło.

b — I wzmianka o osiedlu świadcząca o lokacji na prawie niemieckim i źródło. Czcionką pólgrubą oznaczono miasta.

POWIAT BRZEG

1. Bierzów, Barzdorf, a-1317, Reg. 3671; 2. **Brzeg**, Brieg, a- 1235, Reg. 469 b, b-1250, Reg. 709 (Maleczyński, s. 450); 3. Brzeg (cz. miasta), Briegischdorf, b-1274, Reg. 1474; 4. Brzezina, Briesen, a-1227, Kod. Śl. III, nr 339, b-1339, Reg. 6202; 5. Buszyce, Buchitz, b-1255, Reg. 889; 6. Czepielowice, Tschöplowitz, Gerlachshain, a-1264, Reg. 1186; 7. Czeska Wieś, Bohmischdorf, a-1260, Reg. 1046; 8. Dobrzyń, Gross Dobern, a-1284, Reg. 1855; 9. Garbów, Garbendorf, a-1288, Reg. 2054; 10. Gierszowice, Giersdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 81; 11. Jankowice, Gross Jenkwitz, a-ok. 1300. Lib. fund. s. 81; 12. Janów, Johnsdorf, a-1409 Knie, s. 259; 13. Jasiona, Jeschen, b-1255, Reg. 889; 14. Kantorowice, Kantersdorf, a-1359, Cod. Sil. IX, nr 175; 15. Karłowice, Karlsmarkt, a-1344, Häusler, s. 223; 16. Kopanie, Koppen, a-1414, Knie, s. 306; 17. Kościerzycze, Gross Neudorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 81; 18. **Kruszyna**, Schönau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 81, b-1325¹, Reg. 4425, 1342², Reg. 6964 (Maleczyński, s. 453); 19. Krzyżowice, Kreisewitz, a-1288, Reg. 2054; 20. Kurznie, Gross Kauern, b-1294, Reg. 2316; 21. Lednica, Liednitz, a-1299, Reg. 2535; 22. **Lewin Brzeski**, Löwen, a-1257, Reg. 955, b-1284, Reg. 1859 (Maleczyński, s. 452); 23. Lipki, Linden, a-1303, Reg. 2755; 24. Lubsza, Leubusch, a-1264, Reg. 1186; 25. Łosiów, Lossen, b-1238, Reg. 514; 26. Łukowice Brzeskie, Laugwitz, a-1280, Reg. 1629; 27. Malujowice, Mollwitz, b-1288, Reg. 2089; 28. Mąkoszyce, Mangschütz, a-1264, Reg. 1186; 29. Michałowice, Michelwitz, a-1264, Reg. 1186, b-1295, Reg. 2370; 30. Michałów, Michelau, a-1210, Kod. Śl. II, nr 142; 31. Młodoszowice, Zindel, a-ok. 1189, Kod. Śl. I, nr 66; 32. Nowa Wieś Mała, Klein Neudorf, a-1344, Cod. Sil. XIV, 166; 33. Obórki, Schonfeld, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 80; 34. Olszanka, Alzenau, a-1344, Cod. Sil. X, s. 149; 35. Pawłów, Paulau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 80, b-1314, Reg. 2438; 36. Pępice, Pampitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 80, b-1334, Reg. 5343; 37. Pisarzowice, Schreibendorf, a-1274, Reg. 1472, b-1299, Reg. 2536; 38. Pogorzela, Pogarell, a-1260, Reg. 1046; 39. Prędocin, Pramsen, a-1245, Reg. 637, b-1325, Reg. 4425; 40. Przylesie, Konradswaldau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 81, b-1342, Reg. 6759; 41. Ptakowice, Taschenberg, a-1260, Reg. 1046; 42.

¹ Lokacja wsi.

² Lokacja miasta.

Rataje, Rathau, a-1251, Reg. 739, b-1283, Reg. 1729; 43. Rogalice, Rogelwitz, a- ok. 1300, Lib. fund. s. 82; 44. Roszkowice, Raschwitz, a-1396, Knie, s. 530; 45. Różyna, Rosenthal, b-1255, Reg. 889; 46. Rybna, Riebzig, a-1321, Reg. 4166; 47. Skarbimierz, Hermsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 80, b-1340, Reg. 6496; 48. Stare Kolnie, Altköln, a-1317, Reg. 3725; 49. Stobrawa, Stoberau, a-1245, Reg. 629, b-1339, Reg. 6211; 50. Strzelniki, Jägerndorf, a- 1315, Reg. 3475, b-1319, Reg. 3993; 51. Szydłowice. Scheidelwitz, a-1288, Reg. 2054; 52. Tarnowiec, Tarnowitz, a-ok. 1300, Lib fund. s. 82; 53. Wronów, Frohnau, a-1296, Reg. a-2439; 54. Wróblin, Fröbeln, a-1257, Reg. 955; 55. Zawadno, Lichten, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 82; 56. Zielęcice, Grüningen, a-1252, Ztschr. X, s. 173; 57. Zwanowice, Schwanowitz, a-1286, Reg. 1962; 58. Żlobizna, Schüsselndorf, a-1288, Reg. 2054, b-1314, Reg. 2438.

POWIAT GŁUBCZYCE

59. Babice, Babitz, a-1263, Reg. 1169; 60. Baborów, Bauerwitz, b-1296, Reg. 2428; 61. Bernacice, Wernersdorf, a-1263, Reg. 1169; 62. Bliszczycze, Bleischwitz, a-1279, Reg. 1605; 63. Boboluszki, Boblowitz, Hedwigsgrund, a-1289, Reg. 2106; 64. Bogdanowice, Badewitz, Badenau, a-1342, Reg. 6955; 65. Boguchwałów, Hohndorf, a-1240, Reg. 561 a; 66. Braciszów, Bratsch, a-1377, Cod. Sil. VI, Urk. Beil. nr 15; 67. Branica, Branitz a-1282, Reg. 1723; 68. Chomiąza, Komeise, a-1365, Hofr. s. 459; 69. Chróściełów, Krastillau, a-1377, Lehnsurk. II, 486; 70. Ciermięcice, Türmitz, a-1377, Lehnsurk. II, 487; 71. Ciesznów, Teschenau, a-1234, Reg. 440 a, b-1310, Reg. 3141; 72. Czerwonków, Tschirmkau, Schirmke, a-1340, Reg. 6482; 73. Dobrzyca, Schönbrunn, a-1265, Reg. 1202; 74. Dobieszów, Dobersdorf, a-1283, Reg. 1755; 75. Dźbańce, Krug, a-1377, Lehnsurk. II, 486; 76. Dziećmarowy, Dittmerau, a-1263, Reg. 1169; 77. Dzielów, Eiglau, a-1340, Reg. 6482; 78. Dzierzkowice, Dirschkwitz, Dirschkenhof, a-1270, Reg. 1338; 79. Dzierżysław, Dirschel, a-1256, Reg. 934; 80. Gadzowice, Schmeisdorf, a-1237, Friedrich III, nr 162; 81. **Głubczyce**, Leobschütz, a-1224, Kod. Śl. III, nr 303, b-1265, Reg. 1200 (Maleczyński, s. 451); 82. Goluszowice, Kreuzendorf, a-1237, Friedrich III, nr 162; 83. Grobniki, Gröbnik, a-1183, Reg. 51; 84. Gródczany, Hratschein, Burgfeld, a-1377, Lehnsurk. II, 486; 85. Jabłonka, Klemstein, a-1377, Cod. Sil. VI, Urk. Beil. nr 14; 86. Jakubowice, Jakubowitz, Jakobsfelde, a-1377, Lehnsurk. II, 486; 87. Jaroniów, Jernau, a-1263, Reg. 1169; 88. Kazimierz, Kasimir, a-przed 1198, Kod. Śl. I, nr 77, b-1239, Reg. 523; 89. Kietlice, Kittelwitz, Kitteldorf, a-1377, Cod. Sil. VI, Urk. Beil. nr 15; 90. **Kietrz**, Katscher, a-1266, Reg. 1240, b-1321, Reg. 4110 (Maleczyński, s. 453); 91. Klisino, Glasen, a-1245, Reg. 635, b-1311, Reg. 3242; 92. Kozłówek, Kösling, a-1274, Reg. 1455; 93. Krasne Pole, Schönwiese, a-1330, Reg. 4946; 94. Krzyżowice, Kreisewitz, a-1237, Friedrich III, nr 162, b-1377, Hofr., s. 464; 95. Lenarce, Geppersdorf, a-1321, Reg. 4126, Nachtr.; 96. Lewice, Löwitz, a-1234, Reg. 437; 97. Lisięcice, Leisnitz O.S. a-1263, Reg. 1169; 98. Lubotyń, Liptin, a-1262, Reg. 1150; 99. Ludmierzyce, Leimerwitz, a-1224, Kod. Śl. III, nr 303; 100. Mokre, Mocker, a-1377, Lehnsurk. II, nr 486; 101. Nasiedle, Nassiedel, a-1283, Reg. 1745; 102. Niekazanice, Osterwitz, Osterdorf, a-1361, Lehnsurk. II, nr 487; 103. Nowa Cerekwia, Deutsch Neukirch, Bieskau, Altstett, a-1234, Reg. 438; 104. Opawica, Tropłowicz, a-1256, Reg. 931; 105. Pielgrzymów, Pilgersdorf, a-1377, Cod. Sil. VI, Urk. Beil. nr 15; 106. Pilszcz, Piltsch, a-1183, Cod. Mor. I, s. 308; 107. Pomorzowice, Pommerswitz, a-1321, Reg. 4126, Nachtr.; 108. Posucice, Possnitz, a-1336, Wolny V, s. 242; 109. Raków, Rakau, a-1223, Kod. Śl. III, nr 283; 110. Rogożany, Rosen, a-1377, Lehnsurk. II, nr 486; 111. Rozumice, Rösnitz, b-1335, Reg. 5445; 112. Równo, Roben, a-1377, Lehnsurk. II, nr 486; 113. Sucha Psina, Zauchwitz, Dreimühlen, a-1377, Reg. 5839; 114. Sułków, Zülkowitz, Zinnatal, a-1340, Reg. 6482;

1168; 171. Mroczkowa, Eckwertsheide, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 22, ok. * 1425, Lib. fund. s. 22, przypis 263, b-1487, Univ. census XXII/8; 172. Ogonów, Ogen, Feldheim, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 22; 173. Osiek Grodkowski, Ossek bei Grotkau, Auenrode, a-1260, Reg. 1046; 174. **Otmuchów**, Ottmachau, a-1155, Kod. Śl. I, nr 35, b-*1347⁶, Tschoppe, nr 157 (Maleczyński, s. 311); 175. Pasieki, Weidich, a-ok. * 1425, Univ. census XXII/17; 176. Pietrowice, Peterwitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 8, ok. * 1425, Univ. census XXII/33; 177. Pniewie, Koppendorf, a-1253, Reg. 838, b-1289, Reg. 2103; 178. Półwiosek, Halbendorf, a-1274, Reg. 1457; 179. Przylesie Dolne, Niederseiffersdorf bei Grottkau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 82; 180. Rogów, Rogau, a-1344, Cod. Sil. XIV, s. 167; 181. Rusinowice, Reisendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 23, ok. * 1425, Univ. census XXII/34; 182. Rysiwice, Reisewitz, Eichengrund, a-1244, Reg. 618 a, ok. * 1425⁷, Univ. census XXII/35. 183. Sarnowice, Sarlowitz, Stranddorf, b-1293, Reg. 2304; 184. Sidzina, Hennersdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 6; 185. Siedlce, Zedlitz, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 5; 186. Siodłary, Satteldorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 28, ok. * 1425, Univ. census XXII/40; 187. Starowice, Starwitz, Waldreuth, a-ok. 1300⁸, Lib. fund. s. 28, ok. * 1425, Univ. census XXII/39; 188. Starowice Dolne, Hönigsdorf, b-1289, Reg. 2103; 189. Stary Grodków, Alt Grottkau, Droitzdorf, b-1234, Reg. 436, 1250, Reg. 714; 190. Strzegów, Striegendorf, a-1335, Reg. 5409; 191. Suliszów, Tschiltsch, Berhöhe, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 25, ok. * 1425, Univ. census XXII/36; 192. Suszkowice, Tschauschwitz, Hochdorf O. S. a-1261, Reg. 1079, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 4; 193. Szklary, Gläsendorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 6; 194. Tarnów, Tharnau b. Ottmachau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 26, ok. * 1425, Univ. census XXII/44; 195. Tarnów Grodkowski, Tharnau b. Grottkau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 79; 196. Ulanowice, Ullersdorf, a-ok. 1300⁹, Lib. fund. s. 23, ok. * 1425, Univ. census XXII/47; 197. Wielochów, Schönheide, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 6; 198. Wierzbna, Würben, a-1344, Cod. Sil. XIV, s. 167; 199. Wierzbnik, Horzogswalde, a-ok. 1300. Lib. fund. s. 80; 200. Więcierzycy, Winzenberg, a-1245, Reg. 637, b-1315, Reg. 3498; 201. Wilemowice, Schützendorf, a-1234, Reg. 434, ok. * 1425, Univ. census XXII/38; 202. Wojsław, Woisseldorf, a-1344, Cod. Sil. XIV, s. 167; 203. Wójcice, Woitz, Eichenau O. S. b-ok. 1300, Lib. fund. s. 4; 204. Wójtowice, Voigtsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 82; 205. Żelazna, Märzdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 82; 206. Zurzyce, Zauritz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 26, ok. * 1425, Univ. census XXII/48.

POWIAT KLUCZBORK

207. Bąków, Bankau, b-1283, Reg. 1734; 208. Biskupice, Bischdorf, b-1393, Neuling, s. 19; 209. Bogdańczowice, Wüttendorf, a-1274, Reg. 1454; 210. Brzezinki, Bürggdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 66; 211. **Byczyna**, Pitschen, a-1228, Reg. 329, b-1323, Reg. 4277, (Maleczyński, s. 453); 212. Ciecierzyn, Neudorf, a-1405, Neuling, s. 202; 213. Dobiercice, Wilmsdorf, a-1376, Neuling, s. 344; 214. Duczów Mały i Wielki, Klein und Gross Deutschen, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 66; 215. Gołkowice, Golkowitz, Alteichen, a-1278, Reg. 1570; 216. Gosław, Goslau, a-ok. 1488, Cod. Sil. XIV, s. 172. 217. Gotartów, Gottersdorf, a-1257, Reg. 991; 218. Jakubowice, Jakobsdorf, a-ok. 1488, Cod. Sil. XIV, s. 172; 219. Jaśkowice, Jaschkowitz, Auenfelde, a-1414, Knie, s. 251; 220. **Kluczbork**, Kreuzburg, b-1252, Reg. 805 (Maleczyński, s. 450); 221. Kochłowice, Kochelsdorf, a-1404, Knie, s. 294; 222. Komorzno, Reinersdorf, a-1203, Kod. Śl. I, nr 101; 223. Kostów, Kostau, a-1405; Neuling, s. 136; 224. Krzywiczyny, Schönfeld,

⁶ W 1347 r. przeniesienie z prawa polskiego na niemieckie.

⁷ W 1374 r. alodium lokowane na prawie niemieckim [Lib. fund. s. 25, przypis 280].

⁸ W 1370 r. część wsi lokowana na prawie niemieckim [Lib. fund. s. 28, przypis 311].

⁹ W 1388 r. część wsi lokowana na prawie niemieckim [Lib. fund. s. 23 przypis 269].

a-1374, Ztschr. VI, s. 84; **225.** Kujakowice, Nieder und Ober Kunzendorf, b-1252, Reg. 805; **226.** Kuniów, Kuhnau, a-1253, Reg. 815, b-1283, Reg. 1734; **227.** Ligota Dolna i Górna, Nieder und Ober Ellguth, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 66; **228.** Ligota Wólczyńska, Konstadt Ellguth, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 66; **229.** Lowkowice, Lowkowitz, Bienendorf, a-1253, Reg. 815, b-1283, Reg. 1734; **230.** Maciejów, Matzdorf, a-1409, Neuling, s. 187; **231.** Markotów, Margsdorf, b-1261, Reg. 1074; **232.** Młodoszów, Ulrichsdorf, a-1253, Reg. 815; **233.** Nagodowice, Ludwigsdorf, a-1402, Neuling, s. 181; **234.** Nasale, Nassadel, a-1393, Ztschr. XI, s. 449; **235.** Paruszowice, Baumgarten, a-1371, Ztschr. VI, s. 78; **236.** Polanowice, Polanowitz, Kornfelde, a-1318, Reg. 3842; **237.** Proślice, Proschlitz, Angersdorf, a-ok. 1488, Cod. Sil. XIV, s. 173; **238.** Roszkowice, Roschkowitz, Röstfelde, a-1362, Ztschr. VI, s. 46, b-1387, Ztschr. XI, s. 441; **239.** Rożnów, Rosen, a-1297, Reg. 2471; **240.** Skałagi, Skalung, b-1261, Reg. 1074; **241.** Smardy, Schmartdt, b-1261, Reg. 1074; **242.** Stare Czaple, Alt Tschapel, Stobertal, b-1261, Reg. 1074; **243.** Szymonków, Simmenau, b-1257, Reg. 953; **244.** Swiniary Małe, Klein Blumenau, Schweinern Klein, a-1417, Knie, s. 618; **245.** Swiniary Wielkie, Gross Blumenau, Schweinern Gross, a-1404, Knie, s. 618; **246.** Uniszów, Berthelschütz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 66; **247.** Wierzbica Dolna, Deutsch Würbitz, Niederweiden, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 66; **248.** Wierzbica Górna, Würbitz, Oberweiden O. S. a-ok. 1300, Lib. fund. s. 66; **249.** Wojsławice, Woislawitz, Kirch Linden, a-1405, Knie, s. 754; **250.** Wólczyn, Konstadt, b-1261, Reg. 1074 (Maleczyński, s. 451);

POWIAT KOZŁE

251. Bierawa, Birawa, Reigersfeld, b-1308, Reg. 3015; **252.** Błażejowice, Blaeowitz, Altweiler, a-1417, Knie, s. 41; **253.** Borzysławice, Borislavitz, Sasstädt, a-ok. * 1300, Lib. fund. s. 107; **254.** Cisek, Kzissek, Friedenau O. S., a-1239, Reg. 528, b-1241, Reg. 577; **255.** Dębowa, Dembowe, Eichungen, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 107; **256.** Długomiłowice, Heraschowietz, Langlieben, a-1417, Weltzel, Cosel, s. 524; **257.** Dobieszów, Dobischau, Hochmühl, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 107; **258.** Dobrosławice, Dobrosławitz, Ehrenhöhe, b-1264, Reg. 1187; **259.** Dzielnica, Dzielnitz, Füllstein, b-*1228, Reg. 330; **260.** Dziergowice, Dziergowitz, Oderwalde, a-1380, Knie, s. 110; **261.** Gierałtowie, Gieraldowitz, Geroldsdorf, b-1290, Reg. 2139; **262.** Gościęcín, Kostental, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289, b-1225, Kod. Śl. III, nr 308; **263.** Grodzisko, Grötsch, a-*1234, Reg. 440 a; **264.** Grudynia Mała i Wielka, Klein und Gross Grauden, a-1223, Kod. Śl. III, nr 283; **265.** Grzędzin, Grzendzin, Grenzburg, a-1294, Reg. 2308; **266.** Jaborowice, Jaborowitz, Holderfelde, a-1303, Reg. 2752; **267.** Jakubowice, Jakobsdorf, a-1406, Knie, s. 247; **268.** Januszkowice, Januszkowitz, Oderhain, a 1327, Reg. 4611; **269.** Kamionka, Kamionka, Steinbirn, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 106; **270.** Karchów, Karchwitz, Neusiedel, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289; **271.** Kędzierzyn, Kandrzin-Pogorzelletz, Heydebreck, b-1283, Reg. 1732; **272.** Klodnica, Klodnitz, a-1283, Reg. 1749; **273.** Kobylce, Kobelwitz, a-ok. * 1300, Lib. fund. s. 107; **274.** Komorno, Komorno, a-1411, Cod. Sil. VI, nr 125; **275.** Kozłe, Cosel, a-1255, Kod. Śl. I, nr 35, b. 1306, Reg. 2902 (Maleczyński, s. 453); **276.** Kózki, Koske, Hohenflur, a-1221, Kod. Śl. III, nr 264, b-1247, Reg. 659; **277.** Lichynia, Lichinia, Lichtenforst, a-1223, Kod. Śl. III, nr 283, b-1290, Reg. 2139; **278.** Lubieszów, Liebischau, Liebenbach, a-1416, Knie, s. 369; **279.** Łany, Lohnau, b-1295, Reg. 2391; **280.** Łąki Koziełskie, Lenkau, Lenki, a-1455, Cod. Sil. II, s. 98, nr 30; **281.** Łężce, Lenschütz a-1286, Reg. 1947; **282.** Maciowakrze, Matzkirch, a-1223, Kod. Śl. III, nr 293, b-1272, Reg. 1409; **283.** Mechnica, Mechnitz, a-*1243, Reg. 598; **284.** Miejsce Odrzańskie, Mistitz, Schönblick, a-1495, Weltzel, Cosel, s. 450; **285.** Milice, Militzsch, a-1303, Reg. 2750; **286.** Naczęsławice, Gross Nimsdorf, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289; **287.** Ostroźnica, Ostrosnitz, Scheidenburg, a-1281,

Reg. 1655; **288.** Pawłowiczki, Pawlowitzke, Gnadenfeld, a-1302, Reg. 2697; **289.** Poborszów, Poborschau, Eichhagen. O. S., a-1340, Reg. 6411; **290.** Pokrzywnica, Nesselwitz, a-1212 i 1214, Kod. Śl. II nr 157; **291.** Polska Cerekiew, Polnisch Neukirch, Gross Neukirch, a-1259, Reg. 1030, b-1280, Reg. 1638; **292.** Radoszowy, Radoschau. Drosselschlag, a-1228, Reg. 330, b-1288, Reg. 2091; **293.** Raszowa, Raschowa, Mittenbrück, a-1353, Cod. Sil. VI, 19; **294.** Reńska Wieś, Reinschdorf, a-1286, Reg. 1947; **295.** Rokicie, Rokitsch, Mittenbrück, a-1321, Reg. 4145; **296.** Roszowice, Roschowitzdorf, Gräfenstein, a-1302, Reg. 2696; **297.** Rzeczyce, Rzetzitz, Riedgrund, a-1415, Neuling, s. 270; **298.** Sławieccice, Sławentzitz, Ehrenforst, a-1246, Reg. 646 a, b-1260, Reg. 1066; **299.** Stare Koźle, Alt Kosel, a-1441, Cod. Sil. VI, nr 210; **300.** Sukowice, Suckowitz, Mühlengrund, a-1402, Knie, s. 670; **301.** Szczyty, Tscheidt, a-1423, Cod. Sil. XXXIII, s. 153; **302.** Trawniki, Trawnig, Grünweide, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289; **303.** Ucieszków, Autischkau, a-1223, Kod. Śl. III, nr 293; **304.** Urbanowice, Urbanowitz, Kreuzlinden, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289; **305.** Warmuntowice, Warmunthau, a-1339, Reg. 6346; **306.** Więkrzyce, Wiegschütz, a-1496, Cod. Sil. VI, nr 427; **307.** Witosławice, Witoslawitz, Wiesenstein, a-1302, Reg. 2697; **308.** Zakrzów, Sakrau, Rosengrund, a-1285, Reg. 1898; **309.** Zmudzona, Smudzona, Rogau, a-1339, Reg. 6298.

POWIAT KRAPKOWICE

310. Brożec, Broschütz, Schobersfelde, b-*1228, Kod. Śl. III, nr 283; **311.** Chorula, Chorulla, Steinfurt, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; **312.** Dobra, Dobrau, Burgwasser, a-1302, Reg. 2697; **313.** Gogolin, Gogolin, a-1223, Kod. Śl. III, nr 293; **314.** Góraźdze, Goradze, Waldenstein, a-1297, Reg. 2477; **315.** Grocholub, Grocholub, Ebersdorf, b-*1228, Reg. 330; **316.** Jarczowice, Jarschowitz, Heimattreu, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 106; **317.** Jasiona, Jeschowa, Eschendorf, a-1285, Reg. 1942; **318.** Kamień Śląski, Gross Stein, a-1288, Reg. 2075; **319.** Komorniki, Komornik, Kammersfeld, b-1245, Reg. 635; **320.** Kórnicza, Körnitz, a-1274, Reg. 1468; **321.** Krapkowice, Krappitz, b-1294, Reg. 2327; **322.** Krępna, Krempa, Ambach, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; **323.** Kromołów, Kramelau, a-1193, Kod. Śl. I, nr 71, b-1312, Reg. 3288; **324.** Kujawy, Kujau, b-1383, Weltzel, Neustadt, s. 39; **325.** Łowkowice, Lobkowitz, Jägershausen, a-1218, Kod. Śl. II, nr 200, b-1245, Reg. 635; **326.** Malnie, Mallnie, Odergrund, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; **327.** Obrowiec, Oberwitz, a-1454, Knie, s. 454; **328.** Oleszka, Oleschka, Nieder Erlen, a-1302, Reg. 2697; **329.** Otmęt, Ottmuth, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289; **330.** Pisarzowice, Schreibersdorf, a-1285, Reg. 1942, b-1301, Reg. 2664; **331.** Raclawiczki, Rasselwitz, Rosstal, b-1383, Weltzel, Neustadt, s. 38; **332.** Rogów Opolski, Rogau, a-ok. *1300, Lib. fund. s. 99; **333.** Rozkochów, Rosnochau, Rossweide, b-1264, Reg. 1187; **334.** Rozwadza, Roswadze, Annengrund, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 100; **335.** Stęblów, Stöblau, a-1302, Reg. 2697; **336.** Stradunia, Straduna, Tiefenburg, a-1228, Reg. 330; **337.** Strzeleczyki, Klein Strelitz, a-1383, Weltzel, Neustadt, s. 39; **338.** Sciborowice, Stiebendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 106; **339.** Walce, Walzen, b-*1228, Reg. 330; **340.** Zabierzów, Zabierzau, Hinterwalde, a-1282, Reg. 1698; **341.** Zakrzów, Sackrau, a-1445, Knie, s. 571; **342.** Żużela, Schlacken, a-1212-1214, Kod. Śl. II, nr 157; **343.** Żyrowa, Zyrowa, Buchenhöh, a-1302, Reg. 2697; **344.** Żywocice, Żywodzütz, a-ok. *1300, Lib. fund. s. 100.

POWIAT NAMYSŁÓW

345. Baldwinowice, Belmsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 65, b-1353, Landbuch, 137/588; **346.** Bąkowice, Bankwitz, a-1253, Reg. 839, b-1353, Landbuch 137/578; **347.** Biestrzykowice, Eckersdorf, b-1318, Reg. 3736; **348.** Brzezinka, Brzezinke, Schind-

lersfelde, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 65; **349.** Bukowa Śląska, Buchelsdorf, b-1288, Reg. 2068; **350.** Dąbrowa, Dammer, a-1245, Reg. 637, b-1353, Landbuch, 135/579; **351.** Domaszowice, Noldau, b-1344, Knie, s. 451; **352.** Dziedzice, Dziedzitz, Ergenfeld, a-1353, Landbuch 140/626, ok. *1425, Univ. census V/4; **353.** Głuszyna, Glausche, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 65; **354.** Gola, Gülchen, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 65, b-1353, Landbuch 134/572; **355.** Gręboszów, Grambschütz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 65; **356.** Grodziec, Grodzitz, a-1371, Knie, s. 182; **357.** Iglowice, Haugendorf, a-1488, Cod. Sil. XIV, 174; **358.** Idzikowice, Eisdorf, b-1257, Reg. 1645; **359.** Jakubowice, Jakobsdorf, a-1293, Reg. 2281, b-1353, Landbuch 136/583; **360.** Jastrzębie, Nassadel, b-1251, Reg. 1640; **361.** Juskie, Jauschendorf, a-ok. 1300; Lib. fund. s. 65; **362.** Kamienna, Giesdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 65 i 173, b-1309, Reg. 3049; **363.** Kowalowice, Kaulwitz, b-1281, Reg. 1680; **364.** Krzyków, Krickau, b-1268, Landbuch, s. 136, przypis 582; **365.** Ligotka, Ellguth, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 64, b-1326, Reg. 4527; **366.** Lipa, Lippe, a-1375, Kod. Śl. VI, 54; **367.** Łączany, Lankau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 64; **368.** Michalice, Michelsdorf, a-1288, Reg. 2068; **369.** Minkowskie, Mykowsky, Seydlitzruh, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 67; **370.** Miodary, Hönigern, a-1382, Knie, s. 234; **371.** Namysłów, Namslau, b-1206 (falsyf.), Kod. Śl. II, nr 237, 1280, Reg. 162, (Maleczyński, s. 452); **372.** Objazda, Obischau, b-1288, Reg. 2068; **373.** Pawłowice Namyśłowskie, Paulsdorf, b-1233, Reg. 410; **374.** Polkowskie, Polkowitz, Ordenstal, a-1362, Knie, s. 502; **375.** Rychnów, Reichen, b-1273, Reg. 1437; **376.** Siemysłów, Gross und Klein Steinersdorf, Steinersdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 70, b-1353, Landbuch, 135/574; **377.** Smarchowice Małe, Deutsch Marchwitz, b-1337, Reg. 5876; **378.** Smarchowice Śląskie, Windisch Marchwitz, a-1353, Landbuch 138, 603; **379.** Smarchowice Wielkie, Gross Marchwitz, b-1295, Reg. 2351; **380.** Smogorzów, Sbitke, Schmograu, b-1288, Reg. 2068; **381.** Stare Miasto, Altstadt, b-1278, Reg. 1564; **382.** Staroścín, Sterzendorf, a-1353, Landbuch, 139/619; **383.** Strzelce, Strehlitz, b-1283, Reg. 1739 b; **384.** Świerczów, Schwirz, a-1294, Reg. 2315, b-ok. 1300¹⁰, Lib. fund. s. 65; **385.** Wilków, Wilkau, Neu, Nieder und Ober Wilkau, b-1290, Reg. 2149; **386.** Włochy, Wallendorf, a-1245, Reg. 637, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 69; **387.** Woskowice Górne, Hennersdorf, b-1353, Landbuch, 137/587; **388.** Woskowice Małe, Lorzendorf, a-1256, Reg. 909; **389.** Ziemiełowice, Simmelwitz, b-1309, Reg. 3049.

POWIAT NIEMODLIN

390. Bielice, Bielitz, a-1284, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; **391.** Budziszowice, Bauschwitz, Bauschdorf, a-1284, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; **392.** Brzęczkowice, Springendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 98; **393.** Chróścina, Weissdorf, a-1223, Kod. Śl. III, nr 278, b-1274, Reg. 1476; **394.** Ciepeliowice, Scheppelwitz, Stephansgrund, a-1456, Cod. Śl. VI, nr 237; **395.** Dąbrowa, Deutsch Damno, Dambrau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 101; **396.** Golczowice, Golschwitz, Eichenried, a-1223, Kod. Śl. III, nr 278; **397.** Goszczowice, Guschwitz, Buchengrund, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 98; **398.** Gościejowice, Heidersdorf, b-1389, Neuling, s. 93; **399.** Góra, Guhrau, b-1447, Reg. denari, s. 258; **400.** Grabin, Grüben, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 83; **401.** Gracze, Graase, b-1447, Reg. denari, s. 251; **402.** Grodziec, Grodzitz, Burgstätte, a-1284, Reg. 1815; **403.** Jaczowice, Jatzdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 98; **404.** Jakubowice, Jakobsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 98; **405.** Karczów, Schönwitz, a-1383, Weltzel, Neustadt, s. 39; **406.** Klucznik, Kleuschnitz, a-1447, Reg. denarii, s. 257; **407.** Korfantów, Friedland O. S. a-1278, Reg. 1564; **408.** Krasna Góra, Son-

¹⁰ Około 1300 r. — in oppido Swirczow — w wykazie miast według Maleczyńskiego nie wymienione jako miasto.

enberg, a-1344, Cod. Sil. XIV, s. 166; **409.** Kuropas, Korpitz, Korndorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **410.** Lipno, Lippen, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; **411.** Łambinowice, Lamsdorf, a-1273, Reg. 1425, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; **412.** Magnuszowice, Gross Mangersdorf, a-ok. *1300, Lib. fund. s. 99; **413.** Malerzowice Wielkie, Gross Mahlendorf, a-1284, Reg. 1815; **414.** Mikolin, Nikoline, Niklasfähre, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 98; **415.** Myszkowice, Mauschwitz, Mauschorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 103; **416. Niemodlin,** Falkenberg, a-1224, Reg. 279 b, b-1327¹¹, Reg. 4616; **417.** Niesiebedowice, Nüssdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 103; **418.** Niewodniki, Niewodnik, Fischbach, a-1223, Kod. Śl. III, nr 278; **419.** Nowa Jamka, Deutsch Jamke, Mittenwalde, a-1383, Cod. Sil. VI, s. 202; **420.** Oldrzyszowice, Hilbersdorf, b-1284, Reg. 1859; **421.** Piechocice, Piechotzütz, Bauerngrund, a-1412, Knie, s. 490; **422.** Piotrowa, Petersdorf, a-1302, Reg. 2697; **423.** Pleśnica, Plischwitz, Fuchsberg, b-1410, Cod. Sil. VI, nr 114; **424.** Prądy, Brande, a-1328, Weltzel, Neustadt, s. 23; **425.** Przechód, Psychod, Waldfurt, a-1311, Reg. 3230; **426.** Przecza, Arnisdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 98; **427.** Przydroże Wielkie, Gross Schnellendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **428.** Puszczyca, Puschine, Erlenburg, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **429.** Rączka, Ranisch, a-1379, Cod. Sil. XXXIII, s. 139; **430.** Rogi, Rogau, a-1335, Reg. 5409; **431.** Roszkowice, Rossdorf, a-1415, Knie, s. 558; **432.** Rusków, Rauske, a-1344, Cod. Sil. X, s. 149; **433.** Rzędziwojowice, Geppersdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; **434.** Sady, Baumgarten, a-1375, Neuling, s. 11; **435.** Skarbiszowice, Seifersdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 98; **436.** Skarbiszów, Karbischau, a-1239, Reg. 541; **437. Skorogoszcz,** Schurgast, a-1223, Kod. Śl. III, nr 278, b-1271, Maleczyński, s. 452; **438.** Sokolniki, Sokollnik, Falknersdorf, a-1440, Cod. Sil. VI, nr 208; **439.** Stara Jamka, Polnisch Jamke, Heinrichshof O. S., a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **440.** Szadurczyce, Schaderwitz, Schadeberg, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; **441.** Szczepanowice, Scheppanowitz, Stefansfeld, a-1295, Reg. 2387; **442.** Szydłowiec, Schedlau, a-1379, Heyne, II, s. 855; **443.** Szydłów, Schiedlow, Goldmoor, a-1379, Knie, s. 588; **444.** Tłustoreby, Kirchberg, a-1296, Reg. 2426; **445.** Tułowice, Tillowitz, a-1447, Reg. denarii, s. 263; **446.** Wesele, Weschelle, Freudendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; **447.** Wydrowice, Weiderwitz, Weidendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99.

POWIAT NYSA

448. Bardno, Klein Warthe, a-1253, Reg. 838; **449.** Biała, Bielau, b-1232, Reg. 386; **450.** Biechów, Bechau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 27; **451.** Biskupów, Bischofswalde, b-1231, Reg. 366; **452.** Bodzanów, Langendorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 12; **453.** Broniszowice, Brünchwitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 20; **454.** Brzezina Polska, Klein Briesen, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 16; **455.** Buków, Baucke, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 16; **456.** Burgrabice, Borkendorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 15; **457.** Bykowice, Beigwitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 6, ok. *1425, Univ. census XXII/4; **458.** Charbielin, Ludwigsdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 11; **459.** Domaszkowice, Ritterswalde, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; **460.** Dziewiętlice, Heinersdorf, a-1287, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 18; **461.** Frączków, Franzdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 33, ok. 1425*, Univ. census XXII/9; **462.** Gierałcice, Giersdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 16; **463.** Głębinów, Glumpenau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 22, b. 1310, Reg. 3107; **464.** Głucholazy, Ziegenhals, b-ok. 1222, Maleczyński, s. 451; **465.** Godkowice, Guttwitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 26, ok. *1425, Univ. census XXII/12, b-1473, Lib. fund. s. 26, przypis 292; **466.** Goszowice, Kuschdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 33, ok. *1425, Univ. census

¹¹ W 1327 r. [Reg. 4616] wymieniona lokacja miasta, w spisie miast według Maleczyńskiego nie wymienione jako miasto.

XXII/21; 467. Gościce, Gostitz, Gostal, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 18; 468. Goświnowice, Grossgiessmannsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 31; 469. Gryżów, Greisau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 10; 470. Hajduki Nyskie, Heidau, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; 471. Hanuszów, Hannsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 7, ok. * 1425, Univ. census XX/16; 472. Hawa, Eilau, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 15; 473. Janczowice, Jentsch, a-ok. * 1300, Lib. fund. s. 29; 474. Jarnońtów, Dürr Arnsdorf, a-1291, Reg. 2197, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 16; 475. Jarnońtówek, Arnoldsdorf, a-1372, Knie, s. 11; 476. Jasienica Dolna, Nieder Hermsdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; 477. Jasienica Górna, Ober Hermsdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 17; 478. Jegielnica, Jaglitz, Kleindorf, a-1285, Reg. 1815; 479. Jędrzychów, Heidersdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 4; 480. Jodłów, Tannenberga, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 16; 481. Jutrocice Dolne, Nieder Jeutritz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 7, ok. * 1425, Univ. census XXII/19; 482. Jutrocice Górne, Ober Jeutritz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 7; ok. * 1425, Univ. census XXII/20. 483. Kałków, Kalkau, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 21; 484. Kamienica, Kamitz, Grenztal, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 19; 485. Kępnica, Deutsch Kamitz, Hermannstein, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9—10; 486. Kijów, Kaeldorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 16; 487. Konradowa, Konradsdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; 488. Konradów, Dürr Kunzendorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 12; 489. Koperniki, Köppernig, a-1284, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 13; 490. Korzękwice, Korkwitz, Möckendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 25, ok. * 1425, Univ. census XXII/14; 491. Kozielno, Kosel, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 19; 492. Krakówkowice, Krackwitz, Wiesental O. S., a-ok. 1300, Lib. fund. s. 34; 493. Krasów, Schubertskrosse, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 17; 494. Kubice, Kaundorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; 495. Kwiatków, Blumenthal, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 21; 496. Lasocice, Lassoth, Grunfliess, a-1288, Reg. 2062, ok. * 1425, Univ. census XXII/25; 497. Lipowa, Lindewiese, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 10; 498. Lisie Kały, Fuchswinkel, a-1379, Cod. Sil. XIV, s. 19, przypis 221; 499. Łączki, Lentsch, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 15; 500. Łączki, Markersdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 15; 501. Łąka, Wiesau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 16, b-1329, Reg. 4870; 502. Mańkowiec, Mannsdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; 503. Maszkowice, Maschkowitz, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 21; 504. Mądroszów, Weitzenberg, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 7; 505. Meszno, Mosen, a-1293, Reg. 2304, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 20; 506. Morów, Mohrau, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 14; 507. Naczków, Natschke, a-ok. * 1425, Univ. census XXII/1; 508. Nadziejów, Naasdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 34; 509. Niwnica, Neunz, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; 510. Nowaki, Nowag, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 5; 511. Nowy Las, Neuwalde, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 10; 512. Nowy Świętów, Deutsch Wette, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 12; 513. Nysa, Neisse, b-przed 1223, Kod. Śl. III, nr 282, (Maleczyński, s. 449); 514. Nysa (część miasta), Altstadt Neisse, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 3; 515. Paczków, Patschkau, a-1254, Reg. 864, b-1260, Reg. 1037 (Maleczyński, s. 451); 516. Pakosławice, Bösdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 6; 517. Piotrowice, Peterwitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 21; 518. Prusinowice, Waltdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 7; 519. Przełęk, Preiland, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 11; 520. Radowice, Rottwitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 27; 521. Radzikowice, Stephansdorf; b-ok. 1300, Lib. fund. s. 5; 522. Ratnowice, Rathmannsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 29*, b-1370¹², Lib. fund. s. 29, przypis 319; 523. Regulice, Rieglitz, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 5; 524. Reńska Wieś, Reinschdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 6; 525. Rusocin, Riemertsheide, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 7; 526. Rynarcice, Rennersdorf, a-1284, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; 527. Rzymiany, Reimen, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 6; 528. Sękowice, Sengwitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 5; 529. Siestrzechowice, Grunau, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 14; 530. Sławniowice, Gross Kunzendorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 15; 531. Słupice, Schlaupitz, Schlaubental, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 24, ok. * 1425, Univ. census XXII/42; 532.

¹² W 1370 r. występuje sołtys [Lib. fund. s. 29, przypis 319].

Smolice, Schmolitz, Frankenfelde O. S. b-ok. 1300, Lib. fund. s. 5; **533.** Stary Las, Altewalde, a-1284, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 10; **534.** Stary Paczków, Alt Patschkau, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 19; **535.** Strobice, Struhwitz, Struwendorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 7; **536.** Sucha Kamienica, Dürr Kamitz, Dürnstein, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 11; **537.** Supice, Zaupitz, a-ok. 1300¹³, Lib. fund. s. 24, ok. * 1425, Univ. census XXII/50; **538.** Ścibórz, Stübendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 34; **539.** Ścinawa Mała, Steinau, a-1236, Reg. 482, b-1243, Reg. 593 (Maleczyński, s. 452); **540.** Ścinawa Nyska, Steinsdorf, a-1284, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; **541.** Śliwice, Schleibitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 20; **542.** Śmiłowice, Schmelzdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 23, ok. * 1425, Univ. census XXII/43; **543.** Świętów Polski, Polnisch Wette, Alt Wette, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 11; **544.** Tomkowice, Domsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 16; **545.** Trzeboszowice, Schwammelwitz, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 19; **546.** Ujeździec, Gesess, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 19; **547.** Unikowice, Heinzen-dorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 19; **548.** Węża, Prockendorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; **549.** Wierzbice, Oppersdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 10; **550.** Wierzbnó, Würben, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 21; **551.** Wilamowa, Alt Wilmsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 19; **552.** Wilamowice Nyskie, Winsdorf, a-1284, Reg. 1815, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 15; **553.** Włodary, Volkmannsdorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; **554.** Wyszaków, Wischke, Lindendorf O. S., b-ok. 1300, Lib. fund. s. 9; **555.** Złotogłowice, Gross Neundorf, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 7; **556.** Zwanowice, Schwandorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 21.

POWIAT OLESNO

557. Bodzanowice, Botzanowitz, Grunruh, a-1417, Weltzel, Guttentag, s. 27; **558.** Bogacica, Bodland, a-1274, Reg. 1454, **559.** Borki Wielkie, Gross Borek, Brückenort, a-1193, Kod. Śl. I, nr 71; **560.** Budzów, Busow, Forstfelde, a-1488, Cod. Sil. XIV, s. 172; **561.** Chocianowice, Kotschanowitz, Kiefernrode, a-1253, Reg. 815; **562.** Chudoba, Kudoba, Kirchwalde, a-1297, Reg. 2460; **563.** Gorzów Śląski, Landsberg, a-1268, Reg. 1313, b-1312, Reg. 3255 (Maleczyński, s. 453); **564.** Gronowice, Grunowitz, Teichfelde, a-1416, Knie, s. 191; **565.** Jasienie, Jaschine, Eschenwalde O. S., a-1424, Knie, s. 251; **566.** Knieja, Kneja, Heidewald, a-1297, Reg. 2477; **567.** Kościeliska, Kostellitz, Hedwigstein, a-1250, Reg. 722; **568.** Kozłowice, Koselwitz, Josefshöhe, a-1488, Cod. Sil. XIV, s. 172; **569.** Krasków, Kraskau, Grasenau, b-1283, Reg. 1734; **570.** Laskowice, Laskowitz, Kiefernwalde, b- * 1228, Reg. 330; **571.** Lasowice Małe, Klein Lassowitz, Schlosswalden, b-1292, Reg. 2239; **572.** Lasowice Wielkie, Gross Lassowitz, Oberwalden, b-1292, Reg. 2239; **573.** Leśna, Leschna, Mühlendorf O. S., a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; **574.** Łąka, Lenke, Mühlwiesen, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; **575.** Łomnica, Lomnitz, Gnadenkirch, a-1424, Knie, s. 379; **576.** Łowoszów, Lowoschau, Lauschen, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; **577.** Nowa Wieś Oleska, Neudorf, a-1488, Cod. Sil. XIV, s. 171; **578.** Nowy Wachów, Neu Wachow, Neu Wallhof, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; **579.** Olesno, Rosenberg, a-1226, Kod. Śl. III, nr 309, b-1302, Reg. 2725 (Maleczyński, s. 453); **580.** Pawłowice Gorzowskie, Paulsdorf, a-1488, Cod. Sil. XIV, s. 171; **581.** Radłów, Radlau, Radelsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; **582.** Rodawie, Radau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; **583.** Skórków, Skorkau, Am Mühteich, a-1416, Knie, s. 640; **584.** Sowczyce, Schoffschütz, a-1297, Reg. 2447; **585.** Stare Karmonki, Alt Karmunkau, Mühlengrund, a-1417, Weltzel, Guttentag, s. 27; **586.** Stare Olesno, Alt Rosenberg, a-1372, Knie, s. 556; **587.** Sternalice, Ster-

¹³ W 1359 r. część wsi lokowana na prawie niemieckim [Lib. fund. s. 24, przypis 279].

nalitz, Ammern O.S. a-1416, Heyne, II, s. 834; 588. Świercze, Schönwald, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; 589. Tuły, Thule, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 101; 590. Uszyce, Ushütz, Richterstal, a-1386, Neuling, s. 329; 591. Wachowice, Wachowitz, Stoberquell, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; 592. Wachów, Wachow, Wallhof, a-1244, Reg. 619, ok. *1300, Lib. fund. s. 102; 593. Wędrynia, Wendrin, Liebeiche, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; 594. Więckowice, Wienskowitz, Wiesbach, a-1419, Knie, s. 739; 595. Wojciechów, Albrechtsdorf, a-1287; Bistumsurk., s. 226; 596. Wysoka, Wyssoka, Lindenhöhe, a-1369; Neuling, s. 352; 597. Zarzyska, Garsisk, a-1193, Kod. Śl. I, nr 71, b-1228, Reg. 329; 598. Zębowice, Zembowitz, Föhrendorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102.

POWIAT OPOLE

599. Biadacz, Biadacz, Kreuzwald, a-1356, Cod. Sil. VI, nr 25; 600. Bierzany, Bierzdan, Burkardsdorf, a-1297, Reg. 2460, b-1333, Reg. 5213; 601. Bierkowice, Birkowitz, Birkental O.S., a-ok. *1300, Lib. fund. s. 101; 602. Boguszyce, Boguschütz, Gottesdorf, a-1260, Reg. 1066; 603. Brynica, Brinnitz, Brünne, b-1333, Reg. 5213; 604. Chmielowice, Chmiellowitz, Hopfental, a-1295, Stumpe, s. 89; 605. Chróścice, Chroschütz, Rutenu, b-1268, Reg. 1283; 606. Chróścina, Chroschinna, Reiser, b-1274, Reg. 1476; 607. Chrzastowice, Chrostau, Kranst, a-1295, Reg. 2387; 608. Chrzaszczyce, Chrzumczütz, Schönkirch, a-1260, Reg. 1066; 609. Chrzowice, Chrzowitz, Oderfelde, a-1260, Reg. 1066; 610. Czarnowasy, Czarnowan, Klosterbrück, a-1228, Reg. 330, b-1336, Reg. 5611; 611. Daniec, Danietz, Bergdorf, a-1297, Reg. 2477; 612. Dąbrowice, Domrowitz, Eichgrund, a-1297, Reg. 2477; 613. Dąbrówka Dolna, Königl. Dombrowka, Eichendorf O.S., a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; 614. Dębie, Dembio, Reichenwald, a-1295, Reg. 2387; 615. Dobrzeń Mały, Klein Döbern, a-1224, Kod. Śl. III, nr 302,* b-1328, Reg. 4771; 616. Dobrzeń Wielki, Gross Döbern, a-1288, Reg. 330, b-1279, Reg. 1616; 617. Domaradz, Dammratsch, Dammfelde, b-1309, Reg. 3043 i 3044; 618. Domecko, Dometzko, Althaus, a-ok. *1300, Lib. fund. s. 101; 619. Fałkowice, Falkowitz, Falkendorf, b-1309, Reg. 3043; 620. Folwark, Follwark, Vorwerk O.S., a-ok. 1300, Lib. fund. s. 8; 621. Gosławice, Goslawitz, Ehrenfeld, a-1254, Reg. 875, b-1307, Reg. 2946; 622. Górki, Gerek, Kleinberg, a-1306, Reg. 2908; 623. Groszowice, Groschowitz, a-1236, Reg. 482; 624. Jaśkowice, Jaskowitz, Johansdorf O.S. a-1312, Reg. 3325; 625. Jełowa, Jellowa, Ilnau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 101; 626. Kadłub Turawski, Kadlub Turawa, Fichten, a-1295, Reg. 2387; 627. Kały Opolskie, Konty, Oderwinkel, a-1295, Reg. 2387; 628. Kępa, Kempa, Mühlenbach, a-1257, Reg. 875; 629. Kobylno, Lerchenfeld, Kobyllno, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 101; 630. Kolanowice, Kollanowitz, Kniedorf, a-1278, Reg. 1561; 631. Komprachcice, Comprachtschütz, Gumpertsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 101; 632. Kotórz Mały i Wielki, Kl. und Gr. Kotorz, Kl. und Gr. Kochen, a-1295, Reg. 2387, ok. *1300, Lib. fund. s. 100; 633. Krasiejów, Krascheow, Schönhorst, a-1292, Reg. 2239; 634. Krzanowice, Erlengrund, b-1265, Reg. 1200 (Małczyński, s. 451); 635. Lędziny, Lenzin, Lenzen, a-1295, Reg. 2387; 636. Ligota Prószkowska, Ellguth-Proskau, Frei Proskau, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 99; 637. Luboszyce, Luboschütz, Liebtal, a-1295, Reg. 2387; 638. Łubniany, Lugnian, Lugendorf, a-1260, Reg. 1035, ok. *1300, Lib. fund. s. 101; 639. Mechnice, Muchenitz, Moosdorf, a-1279, Reg. 1588; 640. Nakło, Nakel, a-1297, Reg. 2477; 641. Nowa Wieś Królewska (część m. Opola) Bolko, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 100, b-1308, Reg. 2995; 642. Ochodze, Ochoz, Frühauf, a-1262, Reg. 1110; 643. Około, Tauenzinow, Tauenzinn O.S.,

a-ok. 1300, Lib. fund. s. 100; **644. Opole**, Oppeln, b-przed 1217¹⁴, Kod. Śl. II, nr 181, Maleczyński, s. 311); **645.** Osowiec Przystanek, Königshuld, Neuwiese, a-1295, Reg. 2387; **646.** Póiwieś (cz. m. Opola), Halbendorf, a-1295, Reg. 2387; **647.** Radomierowice, Plümkenau, a-1286, Reg. 1962; **648.** Rybarze, Rybenwald, Fischerei, a-1297, Cod. Sil. VI, nr 3; **649.** Szczepanowice (część m. Opola), Stefanshöh, a-1295, Reg. 2387; **650.** Polska Nowa Wieś, Neudorf, a-1295, Reg. 2387; **651.** Popielów, Poppelau, a-1286, Reg. 1962, b. 1304, Reg. 2792; **652.** Prószków, Proskau, a-1319, Reg. 3937; **653.** Przysiecz, Przyschetz, Lichtenwalde O.S., a-ok. *1300, Lib. fund. s. 99; **654.** Raszowa, Raschau, a-1297, Reg. 2477; **655.** Stare Siolkowice, Alt Schalkowitz, Alt Schalkendorf, a-1223, Kod. Śl., III, nr 283; **656.** Szczedrzyk, Szczedrzyk, Hitlersee, a-ok. *1300, Lib. fund. s. 101; **657.** Tarnów Polski, Tarnau, a-1293, Reg. 2261; **658.** Wąwelno, Bowallno, Walldorf, a-1312, Cod. Sil. VI, Sil. nr 4, b-1336, Reg. 5611; **659.** Winów, Winau, a-1412, Stumpe, s. 140; **660.** Wójtowa Wieś, Vogtsdorf, a-1301, Reg. 2630; **661.** Wróblin, Frauendorf, a-1223, Kod. Śl. III, nr 283, b-1319, Reg. 3975; **662.** Wrzoski, Wreske, Heidefelde, a-1279, Reg. 1588, b-1391, Cod. Sil. I, s. 56; **663.** Zakrzów Turawski, Sakrau Turawa, Hochfelde, a-1285, Reg. 1898; **664.** Ziemnica, Schimnitz, a-1295, Reg. 2387; **665.** Złotniki, Zlattnik, Goldenau O.S., a-1295, Reg. 2387; **666.** Żelazna, Zelazno, Eisenau, a-1228, Reg. 330, b-1274, Reg. 1479; **667.** Żłinice, Zlonitz, Glockenau, a-1260, Reg. 1066.

POWIAT PRUDNIK

668. Biała, Zülz, a-1285, Reg. 1900, b-1311, Reg. 3196 (Maleczyński, s. 453); **669.** Biedrzychowice, Friedersdorf, b- * 1228, Reg. 330; **670.** Białejowice Dolne, Blaschwitz, Niederblasien, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 106; **671.** Browiniec Polski, Probnitz, Proben, a-1232, Reg. 375 b (falsyfikat); **672.** Chrzelice, Chrzelitz, a-1437, Cod. Sil. VI, nr 194; **673.** Czyżowice, Zeiselwitz, a-1233, Reg. 409; **674.** Dębowice, Eichhäusel, a-1430, Cod. Sil. XXXIII, s. 33; **675.** Dobieszowice, Dobersdorf, a-1496, Cod. Sil. VI, nr 427; **676.** Dytmarów, Dittersdorf, b-1302, Reg. 2668 a; **677.** Dzierżysławice, Dirschelwitz, a-1321, Knie, s. 94; **678.** Głogowiec, Glöglichen, a-1298, Reg. 2496; **679. Głogówek**, Ober Glogau, a-1212-14, Kod. Śl. II, nr 157, b-1275, Reg. 1491 (Maleczyński, s. 452); **680.** Golczowice, Golschowitz, Goldenau, a-1421, Cod. Sil. VI, nr 160; **681.** Gostomia, Simsdorf, a-1233, Reg. 409; **682.** Grabina, Grabine, Gershain, a-1279, Reg. 1588; **683.** Jasiona, Jassen, a-1484, Cod. Sil. VI, nr 361; **684.** Józefów, Josefsgrund, a-1379, Schinke, s. 77; **685.** Kierpień, Kerpen, b-1274, Reg. 1468; **686.** Kolnowice, Kohlsdorf, a-1243, Reg. 598, b-1302, Reg. 2695; **687.** Krzyżkowice, Kröschendorf, a-1321, Reg. 4126; **688.** Leśnik, Wiese Pauliner, a-1383, Knie, s. 742; **689.** Ligota Bialska, Ellguth, a-1383, Weltzel, Neustadt, s. 39; **690.** Lubrza, Leuber, a-1233, Reg. 409; **691.** Łącznik, Lonschnik, Wiesengrund O.S., a-1335, Reg. 5409; **692.** Mieszkowice, Dittmannsdorf, a-1284, Reg. 1815; **693.** Miłowice, Mühlsdorf, a-1379, Cod. Sil. XXXIII, s. 139; **694.** Mionów, Müllmen, Niederrode, a-1217, Kod. Śl. II, nr 181; **695.** Mochów, Mochau, a-1358, Knie, s. 414; **696.** Moszczanka, Langenbrück, b-1321, Reg. 4126; **697.** Niemysłowice, Buchelsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **698.** Nowa Wieś Prudnicka, Neudorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **699.** Nowy Browiniec, Deutsch Probnitz, Kranzdorf, a-1232, Reg. 375 b; **700.** Olbrachcice, Olbersdorf, a-1388, Knie, s. 459; **701.** Olszanka, Ellsnig, a-1442, Knie, s. 121; **702.** Oracze, Hintersdorf, a-1434, Cod. Sil. XXXIII, s. 105; **703.** Otoki, Ottok, Auenwalde, a-1383, Schinke, s. 113; **704.** Piorunkowice, Schweinsdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **705.** Pogórze, Pogosch, Brandwalde, a-1404, Knie, s. 499; **706.** Prężyna,

¹⁴ Lokacja na prawie polskim.

Gross Pramsen, a-1233, Reg. 409, ok. *1300, Lib. fund. s. 104; **707.** Prężynka, Klein Pramsen, a-1233, Reg. 409; **708. Prudnik**, Neustadt, b-ok. 1279 (Maleczyński, s. 452); **709.** Raclawice Śląskie, Deutsch Rasselwitz, a-1252, Reg. 800; **710.** Rostkowice, Rosenberg, a-1467, Knie, s. 556; **711.** Rudziczka, Riegersdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 104; **712.** Rzepcze, Repsch. a-1240, Reg. 552; **713.** Skrzypiec, Kreiwitz, a-1430, Schinke, s. 84; **714.** Słoków, Schlogwitz, Schlagenhof, a-1379, Knie, s. 594; **715.** Solec, Altzülz, b-1225, Kod. Śl. III, nr 308; **716.** Stare Kotkowice, Alt Kuttendorf, a-1318, Reg. 3747; **717.** Szonowice, Schönowitz, a-1431, Cod. Sil. VI, nr 182; **718.** Szybowice, Schnellewalde, a-1290, Reg. 2141; **719.** Śmieciak, Schmitschok, Kleinfegern, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289; b-1333, Reg. 5218; **720.** Trzebina, Kunzendorf, b-1370, Weltzel, Neustadt, s. 29; **721.** Twardawa, Twardawa, Hartenau, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289; **722.** Wierzch, Deutsch Müllmen, a-1217, Kod. Śl. II, nr 181; **723.** Wróblin, Fróbel, a-1175, Kod. Śl. nr 55, b-1228, Reg. 330; **724.** Zwiastowice, Schwesterwitz, a-1223, Kod. Śl. III, nr 289,

POWIAT RACIBÓRZ

725. Bieńkowice, Benkowitz, Berendorf, a-1283, Reg. 1746; **726.** Bogumski Zamek, Preussisch Oderberg, a-1263, Reg. 1103, b-1373, Weltzel, Ratibor, s. 67; **727.** Bojanów, Bojanow, Kiegsbach, a-1223, Kod. Śl. III, nr 292; **728.** Borucin, Berutin, Streitkirch, a-1302, Reg. 2710; **729.** Chałupki, Chałupki, Ruderswald, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 109; **730.** Ciechowice, Schichowitz, Oderbrück, a-1284, Reg. 1815; **731.** Cyprzanów, Janowitz, Janken, a-1339, Reg. 6247; **732.** Czerwięcice, Czerwentztz, Rotental, a-1272, Reg. 1386; **733.** Dołędzin, Dollendzin, Ludwigstal, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 108; **734.** Gamów, Gammau, a-1223, Kod. Śl. III, nr 292, b-1338, Reg. 6184; **735.** Grzegorzowice, Gregorsowitz, Gregorsdorf, a-1405, Knie, s. 191; **736.** Kornice, Kornitz, a-1283, Reg. 1746, b-1323, Reg. 4298; **737.** Krowiarki, Polnisch Krawarn, Preussisch Krawarn, a-1223, Kod. Śl. III, nr 283, b-1228, Reg. 330; **738.** Krzanowice, Kranstadt, Kranowitz, a-1265, Reg. 1200; **739.** Krzyżanowice, Krisanowitz, a-1285, Reg. 1917; **740.** Ligota Książęca, Herzoglich Ellguth, a-1337, Reg. 5834; **741.** Łubowice, Lubowitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 94; **742.** Maków, Makau, a-1221, Kod. Śl. III, nr 250, b-1240, Reg. 552; **743.** Markowice, Markdorf, a-1290, Reg. 2153; **744.** Miedonia, Niedane, Oderfurt, a-1305, Reg. 2862; **745.** Modzurów, Mosurau, Mosern, a-1274, Reg. 1475; **746.** Ocice, Ober Ottitz, a-1291, Reg. 2206; **747.** Pawłów, Pawlau, Paulsgrund, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 107; **748.** Pietrowice Wielkie, Gross Peterwitz, a-1267, Reg. 1279; **749.** Ponięcice, Ponientztz, Rittersdorf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 108; **750.** Proszowice, Proschowitz, a-1311, Reg. 3176; **751. Racibórz**, Ratibor, b-1217¹⁵, Reg. 176 (Maleczyński, s. 311); **752.** Racibórz (cz. miasta), Pislicz circa, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 108; **753.** Roszków, Roschkau, a-1290, Reg. 2156; **754.** Rudnik, Rudnik, Herrenkirch; **755.** Samborowice, Schammewitz, Schammerau, a-1301, Reg. 2661; **756.** Sławików, Sławikau, Bergkirch, a-1223, Kod. Śl. III, nr 293; **757.** Stara Wieś (część m. Raciborza), Altendorf, a-1299, Reg. 2552; **758.** Strzybnik, Silberkopf, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 107, b-1319, Reg. 3882; **759.** Studzienna (część m. Raciborza), Studena, Ratibor-Süd, a-1267, Reg. 1244; **760.** Sudół, Sudoll, Trachkirch, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 107; **761.** Szonowice, Schonowitz, Schondorf, a-1431, Cod. Sil. VI, nr 182; **762.** Tworków, Tworkau, Tunskirch, a-1339, Reg. 6244; **763.** Wojnowice, Woinowitz, Weihendorf, a-1370, Heyne, II, s. 908; **764.** Zabelków, Zabelkau, a-1373, Cod. Sil. VI, nr 51; **765.** Żerdziny, Schardzin, Hohenau, a-1383, Knie, s. 584.

¹⁵ Lokacja na prawie polskim.

766. Adamowice, Adamowitz, a-1235, Reg. 471 b; 767. Błotnica Strzelecka, Blottnitz, Quellengrund, b-1240, Reg. 552; 768. Borzycz, Boritsch, a-1412, Cod. Sil. VI, nr 130; 769. Brzezina, Nieder Birken, Bresina, a-1223, Kod. Śl. III, nr 283; 770. Centawa, Centawa, Haldenau, a-1350, Cod. Sil. VI, s. 17; 771. Czarnocin, Scharnosin, a-1324, Reg. 4325; 772. Dolna, Dollna, Niderkirch, a-1302, Reg. 2697; 773. Gąsiorowice, Gonschorowitz, Quellental, a-1324, Reg. 4397; 774. Grabów, Grabow, Weissbuchen, a-1301, Reg. 2717 a; 775. Grodzisko, Grodzisko, Burghof, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 102; 776. Izbicko, Stubendorf, a-1295, Reg. 2387; 777. Jaryszów, Jarischau, a-1260, Reg. 1066, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 92; 778. Jemielnica, Himmelwitz, a-1225, Kod. Śl. III, nr 308, b-1283, Reg. 1732; 779. Kadłubiec, Kadlubietz Annatal, a-1302, Reg. 2697; 780. Kalinów, Blumenau, a-1329, Reg. 4818; 781. Kielcza, Keltisch, Keilerswalde, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 94; 782. Klucz, Klutschau, Schlusseggrund, a-1235, Reg. 467, b-1239, Reg. 531; 783. Leśnica, Bergstadt, Leschnitz, a-1257, Reg. 961; 784. Łaziska, Lasisk, Lasen, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 94; 785. Niezdrowice, Niesdrowitz, Neu-brücken, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 92; 786. Olszowa, Olschowa, Erlenbusch O. S. a-1302, Reg. 2697; 787. Płużnica Wielka, Gross Pluschnitz, Marklinden, a-1299, Reg. 2569; 788. Poręba, Poremba, Hermannshof O. S. a-1485, Knie, s. 506; 789. Poznowice, Posnowitz, Einsiedel O. S. a-1364, Kod. Śl. II, s. 91; 790. Rozmierz, Rosmierz, Angerbach, a-1256, Ztschr. XXXI, s. 329, b-1375, Cod. Sil. VI, nr 55; 791. Roźniatów, Rosmiontau, Kurzbach, a-1302, Reg. 2697; 792. Siedlec, Schedlitz, Alt Siedel, a-1302, Reg. 2697; 793. Sprzęcice, Sprentschütz, a-1302, Reg. 2697; 794. Staniszcze Małe i Wielkie, Gross und Klein Stanisch, Gross und Klein Zeidel, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 101; 795. Stary Ujazd, Alt Ujest, Alt Bischofstal, a-1260, Reg. 1066, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 92; 796. Strzelce Opolskie, Gross Strehlitz, a-1290, Reg. 2132, b-ok. * 1300, Lib. fund. s. 94; 797. Sucha, Suchau, Strelau, a-1254, Reg. 875; 798. Suchodaniec, Sucho-Danietz, Trockenfeld, a-1302, Reg. 2697; 799. Szymiszów, Schimischow, Henerstein, a-1439, Cod. Sil. VI, nr 200; 800. Ujazd, Ujest, Bischofstal, b-1222, Kod. Śl. III, nr 269, 1260, Reg. 1066 (Maleczyński, s. 451); 801. Włodzisławice, Heinrichsdorf, a-1399, Cod. Sil. VI, nr 87; 802. Wysoka, Wyssoka, Hohenkirch O. S., a-1234, Reg. 429; 803. Zalesie Śląskie, Salesche, Gross Walden, a-1223, Kod. Śl. III, nr 283; 804. Zimna Wódka, Kaltwasser, a-1260, Reg. 1066, b-ok. 1300, Lib. fund. s. 92; 805. Żądowice, Ziandowitz, Sandowitz, a-ok. 1300, Lib. fund. s. 101.

SPIS NAJWAŻNIEJSZYCH PLANÓW I MAP WYKORZYSTANYCH
W PRACY

Skróty użyte w spisie planów i map

AP Wr.	— Archiwum Państwowe, Wrocław
KG	— Komisja Generalna
	Powiaty
Brz.	— Brzeg
Gr.	— Grodków
Ko.	— Koźle
Kr.	— Krapkowice
Na.	— Namysłów
Nie.	— Niemodlin
Ny.	— Nysa
Op.	— Opole
Pr.	— Prudnik
Ra.	— Racibórz
Strz.	— Strzelce
pr.	— pręty (jeśli nie rozróżniono na mapie pruskich od reńskich)
pr. pr.	— pręty pruskie
pr. r.	— pręty reńskie
r.	— ramka
Rej. Op.	— Rejencja Opolska
rkps.	— plan rękopiśmienny
sygn.	— sygnatura
wlbw.	— plan wielobarwny
wyk.	— wykonawca
wym.	— wymiary w cm
Z. Reg. Odry	— Zarząd Regulacji Odry

Uwaga: w spisie planów podano skalę oryginału

1. Biskupów, Bischofswalde, 1901, wyk. Stempties, skala 1 : 10 000, AP Wr., sygn. Rej. Op. VII/33.
2. Błota, Neu-Limburg, 1851, wyk. Beck, skala ok. 1 : 2500, 180 mm = 120 pr. AP Wr., sygn. Z. Reg. Odry IV/7.
3. Burgrabice, Borkendorf, 1901, wyk. Brandt, skala 1 : 10 000, AP Wr., sygn. Rej. Op. VII/47.
4. Buszyce, Buchitz, 1817, wyk. Schmidt, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = 74 mm., wym. 93 × 69, AP Wr., sygn. KG Brz. 1 a.
5. Bykowice, Beigwitz, 1823, wyk. Rosainsky, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = 94 mm., wym. 105 × 50, AP Wr., sygn. KG Ny. 4.

6. Centawa, Centawa, 1819, wyk. Scheuerwasser, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = 123 mm., AP Wr., sygn. Z. Reg. Odry IV/2.
7. Chróścina, Weissdorf, 1822/1823, wyk. Filitz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. r. = 94 mm., wym. r. 130 × 78, AP Wr., sygn. KG Nie. 1.
8. Chróścina, Chroszczinna, 1811, wyk. Scherwasser, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = 94, AP Wr., sygn. Rej. Op. XII/7.
9. Czepielowice, Tschoeplowitz, 1851, wyk. Beck, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 3000, 100 pr. = 123 mm., AP Wr., sygn. Z. Reg. Odry IV/2.
10. Dobrzeń Mały, Klein Doberm, 1830, wyk. Elpel, rkps. wlbw., skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = 74 mm., AP Wr., sygn. Z. Reg. Odry IV/57.
11. Dzewkowice, Dziwkowitz, 1818, wyk. Fleischmann, rkps. wlbw., skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = 94 mm., wym. r. 130 × 85, AP Wr., sygn. KG Strz. 7.
12. Gierałcice, Giersdorf, 1901, wyk. Seele, skala 1 : 10 000, AP Wr., sygn. Rej. Op. VII/134.
13. Godkowice, Guttwitz, 1831, wyk. Scheuerwasser, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. r. = 94 mm., wym. r. 65 × 52, AP Wr., sygn. KG Ny. 6.
14. Goraszowice, Graszwitz, 1827, wyk. Oswald, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. r. = 94 mm., wym. 95 × 65, AP Wr., sygn. KG Gr. 3.
15. Goworowice, Gauers, 1819, wyk. Erdma, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. pr. = 74 mm., wym. 83 × 66 AP Wr., sygn. KG Gr. 4.
16. Jakubowice, Jacobsdorf, 1823/1824, wyk. Hoffman, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. pr. = 74 mm., wym. 92 × 60, AP Wr., sygn. KG Na. 3.
17. Jasiona, Jeschen, 1822, wyk. Schmidt, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. r. = 94 mm., wym. r. 70 × 65, AP Wr., sygn. KG Brz. 2.
18. Jasiona, Jassen, 1857, wyk. Schilz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 2500, 100 pr. = = 150 mm., wym. r. 176 × 104, AP Wr., sygn. KG Pr. 14.
19. Jedrzychów, Heidersdorf, 1837, wyk. Rosainsky, rkps. wlbw., skala ok. 1 : 4000, 100 pr. pr. = 94 mm., wym. r. 130 × 98, AP Wr., sygn. KG Ny. 8.
20. Jodłów, Tannenberg, 1825, wyk. Rosański, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. pr. = 94 mm., wym. 94 × 70, AP Wr., sygn. KG Ny. 10.
21. Jutroce Dolne, Nieder Jeutritz (brak daty), wyk. Piehle, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. pr. = 94 mm., wym. r. 95 × 62, AP Wr., sygn. KG Ny. 11.
22. Kantorowice, Kantersdorf, 1871, wyk. Ryschka, skala 1 : 10 000, AP Wr., sygn. Rej. Op. III/232.
23. Kopanie, Koppen, 1826, wyk. Held, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 8500, AP Wr., sygn. Z. Reg. Odry IV/44.
24. Krakówkowice, Krackwitz, 1859, Schroder, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 2500, 100 pr. = 150 mm, wym. 96 × 64, AP Wr., sygn. KG Ny. 12.
25. Lenartowice, Lenartowitz, 1817/1818, wyk. Pietsch, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. r. = 74 mm. wym. r. 90 × 65, AP Wr., sygn. KG Ko. 8.
26. Lubiatów, Lobedau, 1825, wyk. Oswald, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = = 94 mm., wym. 117 × 63, AP Wr., sygn. KG Gr.
27. Lubrza, Leuber, 1841, wyk. Scholz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 2500, 100 pr. = = 150 mm., wym. r. 169 × 88,5 AP Wr., sygn. KG Pr. 17.
28. Łączki, Markersdorf, 1826, wyk. Scholz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. pr. = 94 mm., wym. 109 × 50, AP Wr., sygn. KG Ny. 14.
29. Makowice, Mogwitz, 1825, wyk. Filitz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = = 94 mm., wym. 130 × 95, AP Wr., sygn. KG Gr. 21.
30. Mądrozów, Weitzenberg, 1821/1822, wyk. Scheuerwasser, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. pr. = 94 mm., wym. r. 76 × 43, AP Wr., sygn. KG Ny. 15.
31. Miejsce Odrzańskie, Mistitz, 1795, wyk. Viebig, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = 74 mm., wym. 100 × 50, AP Wr., sygn. KG Ko. 12.

32. Ortowice, Ortowitz, 1817, wyk. Pietsch, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = = 74 mm, wym. 138 × 64, AP Wr., sygn. KG Ko. 14.
33. Ostroźnica, Ostrosnitz, 1823, wyk. Scheuerwasser, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. pr. = 74 mm, wym. 126 × 88, AP Wr., sygn. KG Ko. 15.
34. Owsiszcze, Owschitz, 1820, wyk. Jurzuczek, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. r. = 74 mm, wym. r. 71 × 53, AP Wr., sygn. KG Ra. 4.
35. Pakoślawice, Beuthmannsdorf, Bösdorf, 1822, wyk. Scheuerwasser, rkps. wlbw., skala 1 : 4000, 100 pr. r. = 94 mm, wym. 122 × 80, AP Wr., sygn. KG Ny. 21.
36. Piastowice, Piastenthal, 1851, wyk. Beck, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 2500, 100 pr. = 150 mm, AP Wr., sygn. Z. Reg. Odry IV/9.
37. Pisarzowice, Schreibendorf, 1810, wyk. Mehlhorn, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. r. = 94 mm, wym. r. 96 × 60, AP Wr., sygn. KG Brz. 5.
38. Polkowskie, Polkowitz, 1818, wyk. Schlayer, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. pr. = 74 mm, wym. r. 86 × 54, AP Wr., sygn. KG Na. 5.
39. Półwieś, Halbendorf, 1826, wyk. Filitz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. pr. = 94 mm, wym. r. 86 × 60, AP Wr., sygn. KG Op. 1.
40. Przydroże Wielkie, Gross Schnellendorf, 1826, wyk. Königk, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, pr. p.f. = 94 mm, AP Wr., sygn. KG Nie.
41. Ratnowice, Rathmannsdorf, 1826, wyk. Rosański, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = 94 mm, wym. 90 × 67, AP Wr., sygn. KG Ny. 25.
42. Roszków, Roschkau, 1822, wyk. Jurzuczek, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = 74 mm, wym. r. 60 × 51, AP Wr., sygn. KG Ra. 5.
43. Rozwada, Rozwadze, 1830, wyk. Hruzik, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = = 74 mm, wym. r. 80 × 65, AP Wr., sygn. KG Kr. 20.
44. Ruda Kozielecka, Klein Rauden, 1818, wyk. Kern, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. r. = 74 mm, wym. r. 95 × 60, AP Wr., sygn. KG Ra. 6.
45. Rzymiany, Reimen, 1833, wyk. Scholz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = = 94 mm, wym. 82 × 62, AP Wr., sygn. KG Ny. 26.
46. Rybarze, Fischerei, 1855, wyk. Migula, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = = 74 mm, AP Wr., sygn. Rej. Op. III/373b.
47. Solec, Alt Zülz, 1855, wyk. Neumann, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 2500, 100 pr. = = 150 mm, AP Wr., sygn. KG Pr. 1.
48. Staniszcze Małe, Klein Stanisch, 1822, wyk. Kern, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. pr. = 74 mm, wym. r. 106 × 64, AP Wr., sygn. Strz. 24.
49. Strobice, Struhwitz, 1822, wyk. Rosański, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = 94 mm, wym. 80 × 60, AP Wr., sygn. KG Ny. 31.
50. Smiłowice, Schmelzdorf, 1826, wyk. Rosański, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = 94 mm, wym. r. 70 × 50, AP Wr., sygn. KG Ny. 33.
51. Wasilowice, Waschelwitz, 1843, wyk. Scholz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 2500, 100 pr. = 150 mm, wym. 146 × 84, AP Wr., sygn. KG Pr. 44.
52. Wierzch, Deutsch Müllmen, 1854, wyk. Scholz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 2500, 100 pr. pr. = 150 mm, wym. r. 146 × 164, AP Wr., sygn. KG Pr. 46.
53. Wilamowice, Winnsdorf, 1901, wyk. Seele, skala 1 : 10 000, AP Wr., Rej. Op. VII/25.
54. Wronów, Frohnau, 1822, wyk. Filitz, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 4000, 100 pr. = = 94 mm, wym. r. 114 × 80, AP Wr., sygn. KG Brz.
55. Zimnice Małe, Klein Schimnitz, 1836, wyk. Martini, rkps. wlbw. skala 1 : 5000, 100 pr. pr. = 74 mm, wym. 98 × 48, AP Wr., sygn. KG Op. 2.
56. Żędownice, Ziandowitz. 1826, wyk. Hruzik, rkps. wlbw. skala ok. 1 : 5000, 100 pr. = = 74 mm, AP Wr., sygn. Rej. Op. XIV/155.

SPIS RYCIN I MAP

RYCINY

1. Ruda Kozielska, powiat Racibórz (spis 44)	40—41
2. Lenartowice, powiat Koźle (spis 25)	40—41
3. Miejsce Odrzańskie, powiat Koźle (spis 31)	41
4. Bykowice, powiat Nysa (spis 5)	43
5. Goraszowice, powiat Grodków (spis 14)	45
6. Zarys regularnych siedlisk w układzie łaanu flamandzkiego	50
7. Niwa siedliskowa we wsi Jodłów, powiat Nysa (spis 20)	53
8. Pakosławice, powiat Nysa (spis 35)	54—55
9. Burgrabice, powiat Nysa (spis 3)	55
10. Przydroże Wielkie, powiat Niemodlin (spis 40)	57
11. Lubiatów, powiat Grodków (spis 26)	59
12. Śmiłowice, powiat Nysa (spis 50)	60
13. Piastowice, powiat Brzeg (spis 36)	61
14. Goworowice, powiat Grodków (spis 15)	64—65

MAPY

1. Rozwój osadnictwa Śląska Opolskiego od XII do XV w. Aneks — Regiony fizjograficzne
2. Typologia osiedli wiejskich Śląska Opolskiego na początku XIX w.

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY

- [1] Andersson H., 1959. Parzellierung und Gemengelage, Studien über die ältere Kulturlandschaft in Schonen, Lund.
- [2] Atlas gospodarczy województwa opolskiego, 196°, opr. L. Straszewicz, Opole.
- [3] Atlas Historii Polski, 1966, opr. zbior., red. W. Czapliński i T. Ładogórski, Wrocław.
- [4] Benthien B., 1960. Die historischen Flurformen des südwestlichen Mecklenburg. Eine Studie zum Problem Dorf, Feld und Wirtschaft, zugleich ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der ländlichen Siedlungen im Bezirk Schwerin, Schwerin.
- [5] Beigwitz, Vermessungs Register, 1822 r., AP Wrocław, sygn. KG Nysa 52.
- [6] Bernard W., 1931. Das Waldhufendorf in Schlesien, Veröff. der Schles. Gesellsch. für Erdk., z. 12, Wrocław.
- [7] Beuthmansdorf, Vermessungs Register, 1822 r., AP Wrocław, sygn. KG Nysa B 42.
- [8] Biskup M., 1956. Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w., Prace geogr. IG PAN, nr 5, Warszawa.
- [9] Bodvall G., 1957. Periodic settlement, land-clearing and cultivation with special reference to boothlands of north Hälsingland, Geogr. Annaler, z. 4, Uppsala.
- [10] Borkendorf, Vermessungs Register, 1822—1828 r., AP Wrocław, sygn. KG Nysa 47.
- [11] Bujak F., 1905. Studia nad osadnictwem Małopolski. Cz. I, Rozprawy Wydz. Hist. Filoz. PAU, t. 47, Kraków, s. 172—438.
- [12] *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, wyd. G. Friedrich 1942, t. 3, cz. I, Praga (Friedrich).
- [13] *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae*, 1951—1964, wyd. K. Maleczyński, t. 1—3, Wrocław (Kod. Śl.).
- [14] *Codex diplomaticus Silesiae*, 1859, 1865, 1870. t. 2, 6, 9, Wrocław, (Cod. Sil.).
- [15] Czajka W., 1931. Der Schlesische Landrücken. Eine Landeskunde Nordschlesiens, cz. II. Veröff. der Schles. Gesellsch. für Erdk., z. 11, Wrocław.
- [16] Czajka W., 1964. Siedelformenforschung, fachlich übergreifend und von allgemeiner Anwendbarkeit. Schriften Geogr. Inst. Univ. Kiel, t. 23, Kulturraumprobleme aus Ostmitteleuropa und Asien, wyd. G. Sandner. Kilonia, s. 37—62.

Skróty w nawiasach dotyczą katalogu historycznego. Numeracja kodeksów liczbami rzymskimi.

- [17] Cz erska B., 1958. Osada z okresu późnolateńskiego koło Nowej Cerekwi w powiecie Głubczyce, Zesz. Nauk. U. Wrocław. Ser. A, nr 18, Archeol. Śląska, t. 3, Wrocław.
- [18] Deutsch Müllmen, Vermessungs Register, 1812—1859, AP Wrocław, sygn. KG Prudnik 681 i 670.
- [19] Dobrowolska M., 1931. Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki i Białej, Wiad. geogr. nr 6—7, Kraków.
- [20] Dobrowolska M., 1948. Dynamika krajobrazu kulturalnego, Przegl. geogr. 21, t. 1, Warszawa.
- [21] Dobrowolska M., 1961. The morphogenesis of the agrarian landscape of southern Poland, Geogr. Annaler, t. 43, z. 1—2, s. 26—46.
- [22] Dobrowolski K., 1928. Najstarsze kształty wsi w Polsce, Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU, t. 33, z. 3, Kraków.
- [23] Dobrowolski K., 1935. Najstarsze osadnictwo Podhala, Badania z dziejów społecznych i gospodarczych, t. 20, Lwów.
- [24] D ziewoński K., 1952. Geografia Trzebnicy i Ujazdu trzebnickiego w okresie wczesnośredniowiecznym (problemy badawcze). Studia wczesnośredniowieczne, t. 1, Wrocław, s. 25—34.
- [25] D ylik J., 1936. Analiza geograficznego położenia grodzisk i uwagi o osadnictwie wczesnohistorycznym Wielkopolski. Badania geogr. z. 16—17, Poznań.
- [26] D ylik J., 1948. Rozwój osadnictwa w okolicach Łodzi. Łódź.
- [27] Ebert W., 1936. Ländliche Siedelformen im deutschen Osten. Berlin. 1936.
- [28] Enequist G., 1937. Nedre Luledalens bvar. Geographica, nr 4, Uppsala.
- [29] Engel F., 1953. Erläuterungen zur historischen Siedlungsformenkarte Mecklenburg und Pommerns, Ztschr. für Ostforschung 2, z. 2, s. 208—230.
- [30] Frohloff H., 1939. Die Besiedlung des Kreises Neustadt von den Anfängen bis zur Entwicklung der Grundherrschaft. Berlin.
- [31] Frohnau, Vermessungs Register, 1822 r., AP Wrocław, sygn. KG Brzeg 161.
- [32] Galon R., 1948. Morfologia doliny Odry, Monografia Odry. Stud. zbior. red. A. Grodka, M. Kiełczewskiej-Zaleskiej i A. Zierhoffer a, Poznań.
- [33] G a u e r s, Vermessungs Register, 1819 i 1827, AP Wrocław. sygn. KG Grodków 85 i 86.
- [34] Gemeindelexikon für die Provinz Schlesien, 1887, Berlin.
- [35] G ieysztor A., 1960. W sprawie początków trójpolówki w Polsce i w krajach sąsiednich. Prace z dziejów Polski feudalnej, Warszawa.
- [36] Gley W., 1926. Die Besiedlung der Mittelmark von der slavischen Einwanderung bis 1624. Forsch. zum Deutsch. der Ostm. z. 1.
- [37] G olachowski S., 1963. Niektóre formy układu pól we wsiach średniowiecznych Śląska, Sprawozd. WTN, ser. A, s. 97—106.
- [38] Gotschalk J., 1930. Beiträge zur Rechts-, Siedlungs- und Wirtschaftsgeschichte des Kreises Militsch bis zum 1648. t. 31.
- [39] G ö r a n s s o n S., 1958. Field and Village on the Island of Öland, Geogr. Annaler, z. 2, Uppsala.
- [40] G ö r a n s s o n S., 1961. Regular Open-Field Pattern in England and Scandinavian Solskifte. Geogr. Annaler, z. 1—2, Uppsala.
- [41] G ó r s k a - G o ł a s k a K., 1965. Pomiary gruntowe w Wielkopolsce 1793—1861, Zakład Hist. N. i T. PAN, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- [42] G r a d m a n n R., 1943. Siedlungsformen als Geschichtsquelle und historisches Problem. Ztschr. für württemberg. Landesgeschichte.
- [43] G r a s c h w i t z, Vermessungs Register, 1827, AP Wrocław, sygn. KG Grodków, 170—172.

- [44] Graul H., 1943. Beiträge zur Siedlungsgeographie des Generalgouvernements. Schriftenreihe des Inst. Deutsche Ostarbeit Krakau, Sektion Landeskunde, t. 1, Kraków, s. 1—95.
- [45] Grosser M., 1954. Krótkie i bardzo proste wprowadzenie do gospodarstwa wiejskiego, oprac. i wstęp S. Inglot, przekł. z niem. J. Piprek, Wrocław.
- [46] Grünhagen C., Markgraf H., 1883. Lehn- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter, t. 2, Lipsk (Lehnsurk.).
- [47] Hannerberg D., 1955. Die älteren skandinavischen Ackermasse. Ein Versuch zu einer zusammenfassenden Theorie, Lund Stud. in Geogr. ser. B. Human Geogr. nr 12, Lund.
- [48] Hannerberg D., 1958. Skanska bolskiften Veberöd. Svensk Geogr. Arsbok 34.
- [49] Hansen V., 1964. Landskab og bebyggelse i Vendsyssel. Studier over landbebyggelsens udvikling indtil slutningen af 1600—tallet. Engl. sum. Morphology and rural settlement in Vendsyssel. Kulturgeogr. Skrifter, t. 7, Kopenhaga.
- [50] Häusler W., 1883. Geschichte des Fürstenthums Öls bis zum Aussterben d. Piast. Herzoglinie. Wrocław.
- [51] Heck R., 1959. Studia nad położeniem ekonomicznym ludności wiejskiej na Śląsku w XVI w. Wrocław.
- [52] Heck R., 1961. Epoka feudalna od połowy XIV w. do połowy XVI w. Historia Śląska, t. I do roku 1763, red. K. Maleczyński, cz. II. od połowy XIV do trzeciej ćwierci XVI w., Wrocław—Warszawa—Kraków.
- [53] Hellmich M., 1909. Übersichtskarte der schlesischen Gemarkungsgrenzen, nach amtlichen Überlagen vom Jahr 1909, 1 : 300 000.
- [54] Hellmich, M., 1912/1913. Gemarkung, Dorf und Haus in Schlesien. Schlesien, r. 6, Wrocław—Katowice.
- [55] Hellmich M., 1914. Das schlesische Dorf und schlesisches Dorfleben. Schlesische Volks- und Jugendbücherei, Wrocław.
- [56] Hellmich M., 1923. Die Besiedlung Schlesiens in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. 8 map, Wrocław.
- [57] Helmfriid S., 1960. The Storskifte, Enskifte and Laga Skifte in Sweden — General features. Geogr. Annaler, t. 43, z. 1—2, s. 114—130.
- [58] Helmfriid S., 1962. Östergotland, Västanstang, Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese, Stockholm.
- [59] Heyne J., 1860—1868. Dokumentierte Geschichte des Bistums Breslau und Hochstiftes Breslau, t. 1—3, Wrocław.
- [60] Historia Śląska, 1960, red. K. Maleczyński, Wrocław.
- [61] Hładyłowicz J. K., 1932. Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX w. Badania z dziejów społecznych i gospodarczych, t. 12, Lwów.
- [62] Hofrichter R., 1914. Heimatkunde des Kreises Leobschütz, Głubczyce 1909—1914, cz. 2, z. 3. Geschichtliches der einzelnen Ortschaften des Kreises Leobschütz (Hofr.).
- [63] Hołubowicz W., 1960. Epoka wspólnoty pierwotnej. Historia Śląska, t. I do roku 1763, red. K. Maleczyński, cz. I do połowy XIV w. Opracow. W. Hołubowicz, K. Maleczyński, Wrocław.
- [64] Hövermann J., 1957. Über Methoden und Probleme der Siedlungsgeographie, Die Erde, nr 88, z. 2.
- [65] Ilesič S., 1959. Die Flurformen Sloweniens im Lichte der europäischen Flurforschung. Münchner Geogr. H. z. 16.

- [66] Ilešič S., 1961. Die jüngeren Gewannfluren in Nordwestjugoslawien. Geogr. Annaler, t. 43, z. 1—2.
- [67] Jamka R., 1956. Prehistoryczne i wczesnodziejowe ośrodki produkcji górniczej i rzemieślniczej na Śląsku. Przegl. Hist. t. 41, s. 21—69.
- [68] Kamińska J., 1953. Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa, Łódź.
- [69] Kielczewska M., 1934. Osadnictwo wiejskie Pomorza, Badania geogr. z. 14, Poznań.
- [70] Kielczewska-Zaleska M., 1956. O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego. Prace geogr. IG PAN, nr 5, Warszawa.
- [71] Kielczewska-Zaleska M., 1957. Międzynarodowe kolokwium geografii i historii rolnictwa w Nancy. Kwart. HKM, nr 3/4, s. 693—694, Warszawa.
- [72] Kielczewska-Zaleska M., 1959. Géographie et histoire agraire. Actes du colloque international organisée par la Faculté des Lettres l'Univ. Nancy (Nancy 2—7 sept. 1957), Nancy.
- [73] Kielczewska-Zaleska M., 1961. Morfogenezja krajobrazu rolniczego na sympozjum w Vadstene. Kwart. HKM, r. 9, s. 307—310.
- [74] Kielczewska-Zaleska M., 1961. Various trend of transformation of Polish rural settlements. Geogr. Annaler, t. 43, z. 1—2, s. 321—328.
- [75] Kielczewska-Zaleska M., 1963. Nowe kierunki studiów nad osadnictwem wiejskim. Przegl. geogr. t. 35, z. 1, s. 3—19.
- [76] Kielczewska-Zaleska M., 1965. O typach sieci osiedli wiejskich w Polsce i planie ich przebudowy. Przegl. geogr. t. 37, z. 3.
- [77] Klimaszewski M., 1939—1946. Podział morfologiczny południowej Polski, Czas. geogr., t. 17, z. 3—4, s. 133—182.
- [78] Knie J. G., 1845. Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderer Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien. Wrocław.
- [79] Knothe H., 1938, unter Mitarbeit von Czajka W., Schlenger H., Kretschmer H. G., Granicky G. Kleine Beiträge zur Siedlungsgeographie Schlesiens. Veröff. der Schles. Gesellsch. für Erdkunde, z. 26, Wrocław.
- [80] Kolloquium über Fragen der Flurgeneese am 24—26. Oktober 1961, 1962. Ber. zur Deutsch. Landeskd. t. 29, z. 2.
- [81] Korta W., 1964. Rozwój wielkiej własności feudalnej na Śląsku do połowy XIII w., Monografie Śląskie. Ossolineum. Wrocław—Warszawa—Krańów.
- [82] Kötschke R., 1927. Zum 60. Geburtstage. Deutsche Siedlungsforschungen, Lipsk—Berlin.
- [83] Krenzlin A., 1931. Die Kulturlandschaft des hannoverschen Weandlands. Forsch. z. Deutsch. Landeskd. t. 28, z. 4, Stuttgart.
- [84] Krenzlin A., 1943. Die Kartierung von Siedlungsformen im deutschen Volksgebiet. Ber. zur Deutsch. Landeskd. t. 3, z. 3/4.
- [85] Krenzlin A., 1952. Dorf, Feld und Wirtschaft im Gebiet der grossen Täler und Platten östlich der Elbe. Remagen.
- [86] Krenzlin A., 1955. Historische und wirtschaftliche Züge im Siedlungsformenbild des westlichen Ostdeutschland. Frankfurter Geogr. Hefte, rocz. 27—29, Frankfurt/Menem.
- [87] Krenzlin A., Reusch L., 1961. Die Entstehung der Gewannflur. Frankf. Geogr. Hefte, r. 35, z. 1, Frankfurt/Menem.
- [88] Kuhn W., 1954. Siedlungsgeschichte Oberschlesiens, Würzburg.
- [89] Kwiatkowska E., 1963. Osadnictwo wiejskie Ziemi Dobrzyńskiej w świetle planów z XVIII i XIX w. i jego przemiany pod wpływem uwłasz-

czenia i parcelacji, *Studia Societatis Scientiarum Torunensis*, vol. IV, nr 3, Toruń.

- [90] Leopold J., 1936. Die Flurformen Sachsens. Peterm. Geogr. Mitteil. 82, s. 341—345.
- [91] Lenartowicz, Vermessungs Register, 1819, AP Wrocław, sygn. KG Koźle, 442—443—459.
- [92] Lencewicz S., 1955. Geografia fizyczna Polski, opr. i uzupeł. J. Kondracki, Warszawa.
- [93] *Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, wyd. W. Schulte, *Codex diplomaticus Silesiae* 1889, t. 14 (*Lib. fund.*).
- [94] Loesch H., 1927. Die fränkische Hufe, Ztschr. des Vereins für Geschichte Schlesiens, t. 61, s. 81—107, Wrocław.
- [95] Ładogórski T., 1950. Ludność Śląska i jej struktura społeczna w drugiej połowie XVIII w. Przegl. zach. nr 7—8, s. 31—48.
- [96] Ładogórski T., 1954. Generalne tabele statystyczne Śląska w 1787 r., Wrocław.
- [97] Majewski K., 1949. Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich, Wrocław.
- [98] Maleczyński K., 1960. Śląsk w epoce feudalnej. Historia Śląska, t. I do 1763, red. K. Maleczyński, cz. I, do połowy XIV w., Wrocław, s. 143—617, s. 449—453 i 311 (miasta).
- [99] Markgraf H., 1893. Die Rechnung über den Peterspfenig im Archidiakonate Oppeln 1447, Ztschr. des Ver. für Gesch. und Alterthum Schles., t. 28, s. 356—383 (Reg. denarii).
- [100] Martiny R., 1928. Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen. Peterm. Mitt. Erg. z. 197, Gotha.
- [101] Meitzen A., 1863. Urkunden schlesischer Dörfer. *Codex diplomaticus Silesiae*, t. IV, Wrocław.
- [102] Meitzen A., 1895. Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen. t. 1—3 i atlas, Berlin.
- [103] Mittelhäuser K., 1953. Über Flur- und Siedlungsformen in der nordwestlichen Lüneburger Heide. Jahrb. d. Geogr. Ges. Hannover.
- [104] Mortensen H., 1946, 1947. Zur Entstehung der deutschen Dorfformen insbesondere des Waldhufendorfes. Nachr. der. Akad. der Wiss. in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse.
- [105] Müller-Wille W., 1944. Langstreifenflur und Drubbel. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung, s. 9—44.
- [106] Neuling H., 1902. Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters, Wrocław.
- [107] Nitz H., 1962. Die ländlichen Siedlungsformen des Odenwaldes. Heidelb. Geogr. Arb., z. 7, Heidelberg. Monachium.
- [108] Nowakowa J., 1951. Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w., Wrocław.
- [109] Ogrissek R., 1961. Siedlungsform und Sozialstruktur agrarischer Siedlungen in der Ostoberlausitz seit dem 16. Jahrhundert, Zgorzelec.
- [110] Piasecki H., Charakterystyka morfologiczna województwa opolskiego (mpis). Inst. Śląski, Opole.
- [111] Piastenthal, Vermessungs Register, 1847 r., AP Wrocław, sygn. KG Brzeg 439.
- [112] Piasek F., 1939. Osadnictwo w puszczy kurpiowskiej. Rustica, nr 1, Zakł. Arch. Polsk., Warszawa.
- [113] Potkański K., 1922—1924. Pisma pośmiertne, t. 1—2, Kraków.
- [114] Pröve H., 1929. Dorf und Gut im alten Herzogtum Lüneburg. Getynga. Studien und Vorarbeiten zum Histor. Atlas von Niedersachsen, z. 11.

- [115] Rajman J., 1962. Rozwój ośrodków przemysłowych nad Małą Panwią. Katowice.
- [116] Rathmannsdorf, Vermessungs Register, 1825 r., AP Wrocław, sygn. KG Nysa 857.
- [117] Regesten zur Schlesischen Geschichte, 1884—1930, t. 1—8. *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 7, 16, 18, 22, 29, 30, Wrocław (Reg.).
- [118] *Registrum villarum, allodiarum et iurium ducatus Wratislaviensis et destructus Namslaviensis*. Übersicht der Arbeiten und Veränderungen der schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur im Jahre 1842, opr. G. A. Benzel, 1843, s. 60—142 (Landbuch).
- [119] Rippel J. K., 1961. Eine statistische Methode zur Untersuchung von Flur und Ortsentwicklung. *Geogr. Annaler*, t. 43, nr 1—2.
- [120] Schinck K., [1890]. Geschichte des Kreises Neustadt Ob. Schl. Handbuch mit Chronik der Städte Neustadt, Ober Glogau, Zülz, Steinau und Klein-Strehlitz, sowie aller Kreisortschaften, Prudnik.
- [121] Schlenger H., 1930. Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien, Veröff. der Schles. Gesell. für Erdk. und des Geogr. Inst. Univ. Breslau, z. 10. Wrocław.
- [122] Schlenger H., 1933. Beihefte zum Geschichtlichen Atlas von Schlesien, z. 1, Friderizianische Siedlungen rechts der Oder bis 1800 auf Grund der Aufnahmen von Hammer und v. Massenbach, Wrocław, 3 ark. map 1 : 100 000.
- [123] Schlenger H., 1951. Die Besiedlung Schlesiens in geschichtlicher Zeit. *Geogr. Rundschau*, r. 3, s. 45—52.
- [124] Schlenger H., 1951. Forschungsprobleme der modernen Siedlungskunde. *Bll. für deutsche Landesgesch.* r. 88, s. 41—72.
- [125] Schlenger H., 1951. Schlesiens Kulturlandschaften. *Deutsche Heimat im Osten*, s. 63—71. Berlin.
- [126] Schramm W., 1961. Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych, *Rocz. Nauk. Roln.* t. 94-D, Warszawa.
- [127] Schulte W., 1907. *Das Registum Wratislaviense censuum et reddituum ad episcopatum spectantium*; Darstellungen und Quellen zur Schl. Geschichte III, s. 204—260 (Univ. census).
- [128] Schwarz G., 1959. *Allgemeine Siedlungsgeographie*, Berlin.
- [129] Statistisch-topographische Übersicht des Departaments der Königl. Preus. Regier. zu Breslau, 1819. Wrocław.
- [130] Stenzel G. A., 1842. *Das Landbuch des Fürstenthums Breslau*. Übersicht der Arbeiten der schlesischen Gesellschaft, Wrocław.
- [131] Stenzel G. A., 1845. *Urkunden zur Geschichte des Bistums Breslau im Mittelalter*, Wrocław (Bistumsurk.).
- [132] Straszewicz L., 1962. Śląsk Opolski, *Zarys geografii gospodarczej*. Katowice.
- [133] Stumpe F., 1932. Der Gang der Besiedlung im Kreise Oppeln in Verbindung mit der Wandkarte. Die Besiedlung des Kreises Oppeln. Opole.
- [134] Szulc H., 1963. *Osiedla podwrocławskie na początku XIX w.* Monografie Śląskie Ossolineum. Wrocław.
- [135] Szulc H., 1964. O nowych drogach badań w geografii historycznej. *Czas. geogr.*, t. 35, z. 1, s. 21—28.
- [136] Śląski K., 1951. Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu. *Przegl. zach.* nr 5—6, s. 207—263. Poznań.
- [137] Świdorski B., 1947. Wpływ terenu na położenie osiedli wiejskich. *Przegl. geogr.* t. 21, s. 275—296.
- [138] Tannenberg, Vermessungs Register, 1824 r., AP Wrocław, sygn. KG Nysa 1063.

- [139] Treblin M., 1906. Kleinere Beiträge zur Siedlungskunde im ehemaligen Fürstentum Schweidnitz. Ztschr. des Ver. Gesch. Schles. t. 40, s. 314—324. Wrocław.
- [140] Triest, 1865. Topographisches Handbuch von Oberschlesien. Wrocław.
- [141] Tschoppe G. A., Stenzel G. A., 1832. Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Oberlausitz. Hamburg.
- [142] Tymieniecki K., 1949. Ustrój społeczno-gospodarczy wczesnej doby piastowskiej. Sprawozd. PAU, t. 1, z. 3, Kraków, s. 95—102.
- [143] Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich z lat 1566 i 1567, opr. R. Heck i J. Leszczyński, 1956, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- [144] Urbarze Śląska z końca XVIII w., wybór i opr. K. Orzechowski i Z. Szkurłatowski, 1961. Wrocław—Warszawa—Kraków.
- [145] Urbarze dóbr zamkowych Górnego Śląska z lat 1517—1640, opr. R. Heck, J. Leszczyński i J. Petrań, 1963. Wrocław—Warszawa—Kraków.
- [146] Waschelwitz, Vermessung Register, 1838 r., AP Wrocław, sygn. KG Prudnik 1167.
- [147] Weigel J. A., 1800—1860, Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogtums Schlesiens, t. 1—10. Berlin.
- [148] Weltzel A., 1861. Geschichte der Stadt Ratibor, Racibórz.
- [149] Weltzel A., 1866. Geschichte der Stadt, Herrschaft und Festung Cosel, Racibórz.
- [150] Weltzel A., 1870. Geschichte der Stadt Neustadt OS., Prudnik.
- [151] Weltzel A., 1882. Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag, Racibórz.
- [152] Wolny G., 1855—1863. Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden and Handschriften, Brno.
- [153] Zaborski B., 1926. O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu. Prace Kom. Etnogr. PAU, t. 1, Kraków.
- [154] Zajchowska S., 1953. Rozwój sieci osadniczej okolic Poznania (XI—XX w.). Przegl. zach. z. 6—8, s. 101—141, Poznań.
- [155] Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesien, 1769, 1865, 1870, s. 6, 10, 11, Wrocław (Ztschr.).
- [156] Zimmermann F. A., 1783—1796. Beiträge zur Beschreibung von Schlesien, t. 1—13. Brzeg.
- [157] Zschocke H., 1963. Die Waldhufensiedlungen am linken deutschen Niederrhein, Wiesbaden.

ТИПЫ СЕЛЕНИЙ ОПОЛЬСКОЙ СИЛЕЗИИ В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА И ИХ ГЕНЕЗИС

Резюме

В настоящей работе объектом исследования является Опольское воеводство в 1950 году. Рассматриваются деревенские селения, которые образовались на переломе XVIII и XIX века. Для этого времени сохранилась богатая статистическая и картографическая документация.

Автор настоящей работы исследовал около 200 рукописных планов селений, которые были составлены в начале XIX века так называемой Генеральной Комиссией. Эти рукописные планы составляют приблизительно 1/5 всех селений Опольской Силезии. Они являются основным первоисточником, на основе которого можно было провести морфогенетическую типологию селений Опольской Силезии с начала XIX в. Исходя из этих источников автор выделяет два главных типа селений: нерегулярные, которые берут начало в раннефеудальное время и которые через довольно продолжительное время оставались „на польском праве” и регулярные, основание которых совершалось согласно определенной, заранее установленной схеме, отвечающей тому времени, когда селения получали основание „на немецком праве”. Кроме того выделяются селения более современного происхождения, основанные между XV и XIX в. а также фольварки. Автор старается вскрыть связи между пространственной структурой селений и общественно-экономической структурой населения, функцией селений и их генезисом.

Для начала XIX в. устанавливаются следующие общественно-экономические типы селений: крестьянские селения, усадебные только с жилым домом, фольварчные и крестьянские с фольварком. Главным критерием, на основе которого причисляется селение к данной общественно-экономической группе, принимается площадь земли принадлежащей на территории соответственной группы отдельным сословиям населения. Оказалось, что для того времени можно установить существенные различия пространственной структуры селений в зависимости от того, какого рода является собственность и общественная структура населения. Особенно ярко выступают различия между крестьянским населением и селением свободных малоземельных, а также между фольварчным селением и селением фольварчно-крестьянским. Контрасты проявляются в распределении жилищ и в пространственной структуре полей.

Чтобы дать толкование формам заселения в начале XIX в. следовало ознакомиться с его историей. В сети селений начала XIX века наблюдаются наслоения форм селений нескольких периодов времени. Основные черты современной сети селений следует отнести к раннефеудальному времени. Наиболее плодородные и безлесные участки принадлежат территории заселенной в наиболее древнее время и отличаются наибольшей плотностью населения.

На территории Опольской Силезии такими участками являются гротковско-отмуховская возвышенность, прудницко-глубницкое плато и опольский меловой кряж. Эти участки и являются ареной чаще всего проявляющихся, экономических перемен. Обна-

руженная Келчевской-Залеской закономерность в размещении селений на территории Гданской Померании наблюдается также для селений Опольской Силезии. Участки с плодородной почвой не только являлись раньше других заселенными, но на их территории наблюдался более быстрый ход экономико-социальных процессов. Таким образом основание селений „на немецком праве” осуществлялось на территориях наиболее пригодных к заселению и заранее освоенных. И только более поздний процесс колонизации в средневековьи, в XIX в. бнял лесные участки и с менее плодородными почвами. Подобным образом процесс колонизации проходит во фридрицианское время к освоению участков до этого времени незаселенных, неурожайных расположенных среди лесов, главным образом на правом берегу Одры.

Понски наиболее древней пространственной структуры селений проводились среди селений „на польском праве”. Селения эти являются реликтами раннефеудального времени. Пространственные перемены, которые совершались в размещении этих селений имеют эволюционный характер. Эти селения не подлежали единичной колонизаторской акции, которая является характерной для чиншевого хозяйства „на немецком праве”. Среди нерегулярных, раннесредневековых селений на территории Опольской Силезии существовали селения следующего типа: селения с короткой улицей (*krótka ulicówka*), малая овальная (*mala owalnica*), с площадью приспособленной к топографии местности (*placowa*), многоуличные (*wielodrożnica*). Но преобладали селения с улицами (*ulicowe*). Пространственная структура полей в этих селениях была следующая: блоковая (*blokowa*), пасмовая (*pasmowa*), блоково-нивовая (*blokowo-niwowa*) и нерегулярных нив.

Среди регулярных селений, основанных в средневековьи, выступали селения с жилищами в форме правильного прямоугольника с характерными пропорциями боков и с регулярными пропорциями дворов. Пространственная структура в этих селениях была нивово-лановая (*niwowo-łanowa*), тогда как у селений основанных в рамках плановой локализации, расположенных вдоль речных долин, в подгорных местностях, пространственная структура была лесно-лановая (*leśno-łanowa*). Ознакомление на основе избранных примеров с принципами распланировки селений основанных в пределах локации, которые измерялись в средневековьи в Силезии по фламандскому или франконскому, ланам, позволяет составить своего рода образцы этих селений, обнаружить взаимосвязь между родом лана, по которому селение измерялось, и пространственной структурой полей и фермой жилища, а также позволяет отличить селения основанные в пределах локации от селений (основанных вне ее законов), которые возникли стихийно.

Ознакомление с признаками распланировки эволюционных и плановых селений дало автору настоящей работы основание провести морфогенетический анализ всех селений Опольской Силезии, включая и эти селения, для которых архивальные планы не сохранились. В данном случае основанием для проведения наблюдений являются карты в масштабе 1 : 25 000, исторические материалы касающиеся генезиса селений и общественно-экономической структуры населения.

Представленные в настоящей работе морфогенетические типы селений для начала XIX века образуют две определенные зоны селений. Граница между этими зонами проходит следующим образом: начинается у северо-западного рубежа территории, затем направляется вверх по течению Одры и доходит до устья Нысы Клодской и до местности Корфантув, Стшелечки, Лесница, Козле, Баборув, Рацибуж. К западу от этой границы на равнинных участках с плодородными почвами расположены преимущественно регулярные селения нивово-лановые.

Их начала следует искать в средневековой колонизации. В подгорных местностях преобладают селения лесно-лановые. На остальной территории большинство селений нерегулярного типа. Они образовались эволюционным путем. При них не упоминается о локализации. Эти селения занимают участки с менее плодородными почвами (Немодлинские Боры, Стобравские Боры между реками Стобрава и Мала Панев), окрест-

ности города Стшельне Опольске, территорию расположенную к востоку от города Козле и Рацибуж а также аллювиальные долины Одры и ее правых притоков. Эту территорию в XVIII веке обнимала преимущественно фридерпцианская колонизация. Кроме того в более позднее время возникали здесь тоже селения произвольно. У них был характер хуторов.

Наконец последней проблемой, на которую обращается внимание в настоящей работе, является прослеживание перемен в пространственной структуре селений, вызванных аграрной реформой в первой половине XIX века.

Автор старается установить виды перемен, которые совершились в различных селениях в их пространственной и общественно-экономической структуре населения. Можно это было сделать на основе сравнения планов различных типов селений в двух этапах их развития: до регулирования и после регулирования земли а также на основе актов Генеральной Комиссии. Проведение в порядок осуществлялось главным образом в усадебно-крестьянских селениях с нивовой пространственной структурой угодий. В то время как в лесно-лазовых и блоковых селениях никаких пространственных перемен не замечалось. На территории Опольской Силезии в начале XIX века наблюдается частичное приведение в порядок селений, но это не повлекло за собой рассеяния селений, которое является таким характерным для других районов Польши. В то время не все селения были приведены в порядок.

Современная поселенческая картина является отражением перемен в пространственной структуре селений. Эти перемены совершились в течении многих столетий и возникли в результате Плановой единовременной поселенческой акции. Эти перемены совершались также продолжительным, эволюционным путем. Все эти процессы являются достоверно записанными на историческом плане, который является основным первоисточником и свидетельствует о пройденном селениями пути развития.

TYPES OF RURAL SETTLEMENTS OF OPOLE-SILESIA AT THE BEGINNING OF 19-TH CENT. AND THEIR ORIGIN

Summary

The area investigated is the Opole Voivodship, called also Opole-Silesia which is a compact unit in the historical and economical meaning.

The author has undertaken studies of the plans of the villages in Opole-Silesia at the beginning of 19-th c. The choice of this period is not incidental. The brake of the 18-th on 19-th c. gives great social and economical changes, on the basis of fields-regulation after the peasants' enfranchisement. Hand-drawn plans of villages in big scales were made in Silesia in connection with the before mentioned action; they were the first cartographical registration and they provide a basis for application. This period also gives us many documents for rural settlements not only in cartography but also in statistics.

The purpose of this research work was 1) the reconstruction of settlement network of Opole-Silesia at the beginning of 19-th c. in connection with the socio-economical structure of its population, 2) the explanation of the forms of settlement and field pattern, and 3) finding from what period a relic present the maps of the beginning of 19-th c.

The author used the following source material: a) hand-drawn village plans from the beginning of 19-th c., b) historical records concerning villages, c) field studies.

Till now, there are preserved about 200 manuscript village plans of Opole-Silesia performed by the „General Commission” at the beginning of the 19-th c. This number is about one fifth of all existing villages of Opole-Silesia. The biggest amount of plans come from Nysa, Prudnik and Glubczyce poviats. For Kluczbork, Olesno, Opole and Racibórz poviats, as the author has found, such plans are missing or there are very few of them.

To explain the forms of settlements existing at the beginning of the 19-th c. it was necessary to take history of settlements in consideration. The author performed a list of villages that is inclosed in her work; there the date of the first historical record or of the location of villages for the period from the 12-th to 15-th c. can be found.

In Opole-Silesia there were 445 settlements, recorded in the historical source from 12-th to 13-th c., that is 55% of all settlements known as existing between the 12-th and 15-th c. Though historical records may be very incidental, however, the location of settlements in this period on the map gives a certain picture of the influence of the geographical environment on the settlement network. All villages mentioned in this catalogue, are located on the map of Opole-Silesia. On this (map no. 1), soils in three categories, morphology of the area, woods and main roads are also marked. The most settled area from the early feudal time appears along the Odra

tributaries, on woodless ground and on good soil, i.e., on: 1) the Opole chalk hump, 2) Głubczyce upland, 3) the upper part of the river Nysa Kłodzka between Otmuchów, Nysa and Grodków.

Since the middle of 13-th c. new villages were founded or some of the existing ones were transformed according to German law. Not all of the located villages under German law shown on the (map no. 1) have been regulated, often their juridical status has been only changed. The German law made it possible to introduce the intensive, rental economy, often connected with three-field system. This action caused a new land measurement in „Hufensystem”, and often a movement of the settlement centre into a place situated concentrically in the fields. Sometimes several small villages were united into a big one. It was the first village-regulation, that changed the old settlement network pattern, as well as the spatial structure of villages. The statement of existence of villages before the medieval location, in Opole-Silesia is possible only on the base of archeological and toponomastic studies which are not the subject of this work, based mainly upon historical material.

Various are the criteria on which the villages are regarded as located on German law. The author based mainly upon the opinion of Polish historians, chiefly of K. Maleczyński and R. Heck. They understand as located villages such ones 1) those that possess a location document, 2) were settled on Flamand or Frankonian law, 3) were freed from the Polish law, 4) have a bailiff, 5) have a certain area left over after medieval measurements. It was found here that in Opole-Silesia 276 villages can be considered as located in the period from 13-th to the end of 15-th c., that is ca 34% of all settlements at the end of 18-th c.

As appears from the map (no. 1) the location concerned mainly the part of Opole-Silesia west from the river Odra, it is the Grodków and Otmuchów upland, the plateau of Prudnik and Głubczyce and the neighbourhood of Brzeg. On the right bank of the river Odra located villages are few; they appear only on the southern slope of the Chełm ridge and in the neighbourhood of Namysłów.

Mainly convents and great ecclesiastical estates were interested in location based on German law. In accordance with German law economics of located villages were based on agriculture. The Middle-age colonisation was a peasant settlement on rich arable soil. At first the colonisation occupied areas already cultivated. The chief factor in the location of settlements was as in early Middle-age — rich soil and principally rivers.

Later located settlements (in 14-th c.) began to occupy wooded areas with rich soils in the Prudnik-Głubczyce plateau, the ridge of Chełm, and the Kluczbork upland. The chief tension of the Middle-age colonisation on rich soils suitable for intensive culture was finished at the end of the 14-th c. In the 15-th c. there were very few new villages. They occupied areas still sparsely settled, chiefly in the neighbourhood of Byczyna and Gorzów Śląski.

The Hussite wars made a regression in settlement. Many villages were deserted in connexion with the ruin of rural economy. Therefore villages located on bad soils were deserted and the clearings became woods again. There are only 72 new settlements in the 15-th c. It is 8,9% of all settlements in Silesia-Opole, that existed from 12-th to 15-th c.

There existed together 305 settlements (including towns and market-places) during the period from the 12-th to the 15-th c.

New development of settlement started at the beginning of the 16-th c. in connexion with economic prosperity. Settlements deserted during the Hussite wars were again occupied by peasants. The number of manorial serf-farm grew rapidly at the middle of the 16-th c. In this period a new type of village came into existence, it is: the manorial farm with settlement of cottagers working in it.

Those changes in settlements were spontaneous, but basic forms of Middle-age villages did not change in later periods. Settlements located on bad soils were disappearing and the few new founded villages were built on Middle-age patterns.

The 18-th c. was the second period after the Middle-age when regular, planned villages were built. This colonization was ordered by Frederic II, in the years 1740—1806, its top was about 1780. It had mercantile purposes, principally the intensification of agriculture in order to cover a raising demand for food in connection with the development of industry. We can distinguish four groups of colonies with regard to economic functions of their population: a) peasant colonies, b) craftsmen, chiefly weavers, c) foresters, d) miners and founders. The colonization took place principally on the right of the river Odra. Most numerous colonies are between the rivers Stobrawa and Mała Panew (map no. 2), in forests, on bad soils, sand and dunes. Moreover colonies were founded in forests north of Brzeg and south-east from Opole up to the river Kłodnica.

The historical sources from the end of 18-th c. in Opole-Silesia record 1193 settlements (including towns, market-places and colonies). The growth of the number of settlements since the beginning of the 16-th c., to the end of 18-th c. reached the number of 385, that is ca 32 %.

At the beginning of the 19-th c. in the settlement network as well as in separate villages there exists a superimposition of forms of several periods. The basis of the settlement network pattern finds its origin in the early-feudal period. The most fertile and forest-free areas were the first to be settled up, and there the population was most numerous. Also in those regions economical changes have most often occurred. Conclusions established by M. Kielczewska-Zaleska for villages of Gdańsk Pomerania [70] on basis of source materials can be also confirmed for villages of Opole-Silesia. On fertile soils not only the earliest settlement took place but also socio-economic processes happened more rapidly. For this reason locations of new villages on German law took also place in the areas most favourable for settlement and already cultivated. It is only in the 14-th c. that the colonization of later Middle-age entered in the forested, and less fertile areas. During the region of Frederic II colonization occurred in much the same way but then settlements came on areas not cultivated before, on poor soils, in forests.

For the early 19-th c. in accordance to the socio-economic character of villages the author classifies them as follows: peasant villages, farmstead and cottagers' villages, manorial villages, and peasants' villages with a manor. As a main criterion for assigning villages to respective socio-economic types, the author chooses the acreage owned by different classes of population. She observed here, that for the period in question existed essential differences in the spatial pattern of villages depending on the kind of land-ownership and on the social structure of the village population. Particularly striking differences are those between a peasant village and a free farmstead village as well as between a manorial village and a peasant village with a manor. The mentioned differences pertain mainly to the arrangement of farm buildings and the distribution of fields.

As to spacial patterns of villages, the author sought the oldest of them among settlements which very long retained the Polish law and in peasant villages at the end of 18-th c.; they represent relics from the early feudal period. All spatial changes that these villages experienced, were of evolutionary character. These villages did not appear during a single process of settlement, as it is characteristic for the rent economy based on German law.

Within the class of irregular early-medieval villages, we note in Opole-Silesia the following types: villages of a short main-street pattern, little green villages, those with the village square adapted to configuration of the land, and villages built on a multi-road pattern. However, main-street villages predominate. The

distinguished villages, elaborated monographically, represent the following field patterns: narrow strips (e.g. Bykowice — fig. 4, Łączki, Strobice), blocks (Ruda Kozielska — fig. 1, Goraszowice — fig. 5, Godkowice), irregular open fields (Lenartowice — fig. 2, Chróścice, Staniszcze Male) and mixed block and irregular open-fields (e.g. Dziewkowice, Żędownice). Those villages developed by evolution, but to reconstruct their historical origin records are often missing. The settlement centres and fields of those villages are well adapted to the configuration of the land and are on barren soils.

Among regular villages located during the Middle-age, are those with settlement centres in regular rectangular shapes, having a characteristic ratios of their rectangle sides; they are (fig. 6): as 1 : 2 (e.g. Jędrzychów and Jodłów), 5 : 14 (e.g. Ratnowice), 7 : 10 (e.g. Rzymiany). Proportions of length of the sides of settlement centres are the result of Flamand measures used in regular open-field villages in Opole-Silesia (1 Flamand „Hufe Flur” = ca 16,8 hectares). The centres of those villages according to the well known terminology are called street and green-villages. The genesis of those two types of villages is in connection with their functions. The origin of green-villages was probably linked with animal husbandry; the centres of those villages was a place, where cattle was assembled for the night.

Moreover the author asserted further rules for Middle-age villages. They are: the regularity of yards in the centres of settlements, the central plan of the village centres in proportion to fields and village boundaries, the course of the roads. The author has also ascertained on the example of the Jodlow-village (fig. 7), that the middle field with the centre are of the dimension of three Flamand „Hufen”. The centre of the settlement area is situated central to the middle field but not to the whole area of the village. This can be an argument of the priority of the middle field and of the later, gradual acquisition of areas, beginning from the center field. Further argument to the priority of the middle field origin is, that on prolongation of the farm yards there are stripes of the same width belonging to the same owner. Similar elements of regular plans of Middle-age villages are to be found in villages of the suburbs of Wroclaw, what was seldom noticed in literature till now (H. Szulc [134]).

Regular field patterns in those villages were organized in open-field and „Hufensystem”. On the example of selected villages (Pakoślawice — fig. 8, Ratnowice, Jodłów — fig. 7, Wasilowice), basing on their plans from the beginning of the 19-th c. the author tried to reconstruct the „Hufen” granted to a given village at location. In the same way was reconstructed the old Frankonian „Hufen” (1 „Fränkische Hufe” = ca 24,2 hectares) in regular forest-villages „Waldhufendörfer” (e.g. Burgrabice — fig. 9, Biskupów, Wilamowice).

Recognition on selected examples of rules determining areal patterns of villages located in medieval Silesia according to the Flamand or Franconian „Hufen” allows to establish certain patterns of located villages, and interrelations between the kind of „Hufen”, employed according to which the village was laid out its field pattern and the shape of the settlement centre. It allows also to distinguish a located village, laid out on an orderly plan from the nonlocated one, spontaneously developed. This recognition of the layout features of villages that either came into existence by evolution or had been planned beforehand allowed the author to carry out a map (no. 2, beginning of 19-th c.) of morphogenetic analysis of all villages of the investigated region, even those for which old maps are missing (in this case she based her research work on later maps of 1 : 25 000). This general recognition was based also on historical data referring to the origins of various villages, and on the socio-economic structure of their population.

Morphogenetic types of villages described above, dating back to the rise of the 19-th c., indicate the existence of two clearly defined zones of settlement. The

boundary line between these two zones run as follows: from the northwestern border of the investigated area upstream the Odra river to the mouth of Nysa Kłodzka, thence this river upwards, and further by way of Korfantów, Strzeleczy, Leśnica, Koźle, Baborów as far as Racibórz. West of this boundary line, on flat and fertile land, the regular, open-field settlements predominate; they date back to the time of medieval colonization; when in the sub-mountain areas, predominate „Waldhufen” ones. In all the remaining territory, an irregular pattern of villages prevails that have developed spontaneously, and for which no records of planned location exist. Those latter villages occupy less fertile lands than the villages mentioned before, comprising: Niemodlin forests, Stobrawa forests (between Stobrawa and Mała Panwia), the environs of Strzelce Opolskie, the area extending east of Koźle and Racibórz, as well as the alluvial valleys of the Odra river and its right-bank tributaries. All this part of Opole-Silesia was mainly the object of 18-th c. colonization under Frederic II and of later settlements of spontaneous origin, in the form of isolated hamlets.

Finally, the last problem discussed in the study is the research on spatial changes in the villages, brought about by land reform in the first half of the 19-th c. The types of spatial changes, that occurred in different villages as to their spatial pattern and the socio-economic structure of the population have been ascertained, when comparing maps with village types compiled at two different periods of evolution: before and after regulation, as well as documents of the General Commission found in the archives (e.g. fig. 14). The regulation (meaning the planned integration of land holdings) was performed principally in the peasant villages with a manor with on regular openfield pattern. On the other hand, the forest „Hufen” („Waldhufen”) villages and block ones suffered no spatial changes at that time. Thus, at the rise of the 19-th c. we note in Opole Silesia only a partial regulation of land ownership which, however, has not disturbed the ancient village unity. So in this region we observed no dispersed settlement, isolated farms as it was typical in other provinces of Poland. Nor were all villages subject to regulation at that time.

LIST OF FIGURES AND MAPS

FIGURES

1. Ruda Kozielska, powiat Racibórz (register no. 44)40—41
2. Lenartowice, powiat Koźle (register no. 25)40—41
3. Miejsce Odrzańskie, powiat Koźle (register no. 31)	41
4. Bykowice, powiat Nysa (register no. 5)	43
5. Goraszowice, powiat Grodków (register no. 14)	45
6. Contour of a regular village core in the Flamand system	50
7. Core field in the village Jodłów, powiat Nysa (register no. 20)	53
8. Pakosławice, powiat Nysa (register no. 35)54—55
9. Burgrabice, powiat Nysa (register no. 3)	55
10. Przydroże Wielkie, powiat Niemodlin (register no. 40)	57
11. Lubiatów, powiat Grodków (register no. 26)	59
12. Śmiłowice, powiat Nysa (register no. 50)	60
13. Piastowice, powiat Brzeg (register no. 36)	61
14. Goworowice, powiat Grodków (register no. 15)64—65

MAPS

1. Development of settlement in the Opole Silesia in the XII—XV c. Annex — Physical regions
2. Typology of rural settlements in the Opole Silesia at the beginning of the XIX c.

1. Flis J., Kras gipsowy Niecki Nidziańskiej. 1954, s. 73, zł 10,—
2. Walczak W., Pradolina Nysy i plejstoceńskie zmiany hydrograficzne na przedpolu Sudetów Wschodnich. 1954, s. 51, zł 8,—
3. Krzymowska A., Franciszek Szwarzenberg-Czerny profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847—1917). 1954, s. 69, zł 9,50
4. Paszyński J., Opady atmosferyczne dorzecza Odry i ich związek z hipsometrią i zalesieniem. 1955, s. 90, zł 16,50
5. Kielczewska-Zaleska M., O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego.
Biskup M., Opady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w. 1956, s. 224 + 3 mapy, zł 31,45
6. Okołowicz W., Geomorfologia okolic środkowej Wilii. 1956, s. 68, zł 10,—
7. Jahn A., Wyżyna Lubelska. Rzeźba i czwartorzęd. 1956, s. 453 + 5 map, zł 52,40
8. Fleszar M., Studia z dziejów geografii ekonomicznej w Polsce od połowy XVIII w. do r. 1848. 1956, s. 105, zł 20,—
9. Praca zbiorowa, Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast. 1957, s. 526, zł 58,—
10. Werwicki A., Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 r. 1957, s. 164, zł 32,—
11. Starkel L., Rozwój morfologiczny progó Pogórza Karpackiego między Dębicą a Trzycianą. 1957, s. 152 + 7 map + 20 ilustr., zł 40,—
12. Olszewicz B., Geografia polska w okresie Odrodzenia. 1957, s. 62, zł 15,50
13. Gilewska S., Rozwój morfologiczny wschodniej części Wyżyny Miechowskiej. 1958, s. 90, zł 25,—
14. Staszewski J., Vertical Distribution of World Population. 1957, s. 116 + 1 tabl., zł 40,—
15. Łomniewski K., Zalew Wiślany. 1958, s. 106, zł 24,—
16. Litterer M., Zmiany w rozmieszczeniu i strukturze ludności Polski Ludowej w latach 1946—1950.
Wełpa B., Zagadnienie struktury wieku ludności Polski Ludowej w r. 1950. 1955, s. 112, zł 22,—
17. Kukliński A., Struktura przestrzenna przemysłu cegielnianego na Ziemiach Zachodnich w epoce kapitalizmu. 1959, s. 156 + 19 wkładek, zł 49,—
18. Praca zbiorowa, Z badań środowiska geograficznego w powiecie mrągowskim. 1959, s. 132 + 6 wkładek, zł 45,—
19. Tobjasz J., Wykorzystanie środowiska geograficznego dla hodowli w województwie białostockim. 1959, s. 160 + 2 mapy, zł 33,—
20. Kowalska A., Paleomorfologia powierzchni podplejstoceńskiej niżowej części dorzecza Odry. 1960, s. 75 + 6 map, zł 25,—
21. Starkel L., Rozwój rzeźby Karpat fliszowych w holocenie. 1960, s. 239 + 9 map + 35 fot., zł 78,—
22. Balińska-Wuttke K., Geomorfologia obszaru między Skierniewicami a Rawą Mazowiecką. 1960, s. 112 + 3 mapy, zł 43,50
23. Wróbel A., Województwo warszawskie. Studium ekonomicznej struktury regionalnej. 1960, s. 140, zł 24,—
24. Praca zbiorowa, Problems of Applied Geography. Proceedings of the Anglo-Polish Geographical Seminar (Nieborów 15—18.IX.1959). 1961, s. 148 + 10 wkładek (mapy) + 15 fot.

26. Gieysztor I., Studia hydrologiczne nad potokami tatrzańskimi. 1961, s. 80 + 4 mapy, zł 26,—
27. Praca zbiorowa, Problems of Economic Regions. 1961, s. 360 + 11 map, zł 77,—
28. Staszewski J., Die Verteilung der Bevölkerung nach dem Abstand vom Meer. 1961, s. 77 + 2 tabl., zł 20,—
29. Galon R., On the Morphology of the Noteć-Warta (or Toruń-Eberswalde) Ice Marginal Streamway. 1961, s. 129 + mapa, zł 32,—
30. Fleszar M., Zarys historii geografii ekonomicznej w Polsce do 1939 r. 1962, s. 173, zł 43,50
31. Praca zbiorowa, Land Utilization. Methods and Problems of Research. 1962, s. 250 + 13 wkładek, zł 63,—
32. Kosiński L., Miasta województwa białostockiego. 1962, s. 163 + wkładki, zł 28,—
33. Kaczorowska Z., Opady w Polsce w przekroju wieloletnim. 1962, s. 112 + wkładka, zł 28,—
34. Okołowicz W., Zachmurzenie Polski. Stopa M., Burze w Polsce. 1962, s. 185 + 2 wkładki, zł 45,—
35. Biegajło W., Sposoby gospodarowania w rolnictwie województwa białostockiego. 1962, s. 187 + mapy, zł 48,—
36. Dziewański J., Starkel L., Dolina Sanu między Soliną z Zwierzyniem w czwartorzędzie. 1962, s. 86 + 9 wkładek, zł 28,—
37. Chilczuk M., Rozwój i rozmieszczenie przemysłu rolno-spożywczego w województwie białostockim. 1962, s. 159, zł 38,—
38. Radłowska C., Rzeźba północno-wschodniego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich. 1963, s. 178 + 12 fot. + 4 wkładki, zł 60,—
39. Szupryczyński J., Rzeźba strefy marginalnej i typy deglacjacji lodowców południowego Spitsbergenu. 1963, s. 162 + 4 mapy, zł 35,—
40. Kosiński L., Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych. 1963, s. 128 + wkładki, zł 28,—
41. Domański R., Zespoły sieci komunikacyjnych. 1963, s. 110 + 38 ilustr., zł 24,—
42. Stasiak J., Historia jeziora Kruklin w świetle osadów strefy litoralnej. 1963, s. 93 + 2 mapy, zł 24,—
43. Mileska I., Regiony turystyczne Polski. Stan obecny, potencjalne warunki rozwoju, 1963, s. 156 + 6 map, zł 34,—
44. Gilewska S., Rzeźba progów środkowotriasowego okolic Będzina. 1963, s. 135, zł 36,—
45. Chilczuk M., Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce. 1963, s. 155 + 55 ilustr. i map, zł 65,—
46. Praca zbiorowa. Problems of geomorphological mapping. 1964, s. 140 + annex + 9 ilustr. + 6 map, zł 48,—
47. Praca zbiorowa, Studia geograficzne w powiecie pińczowskim. 1965, s. 193, ryc. 27, tabl. 7, zł 47,—
48. Wróbel A., Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii. 1965, s. 80, zł 21,—
49. Ratajski L., Polska kartografia ekonomiczna XX wieku, 1965, s. 144 + 11 ilustr. + 5 map, zł 21,—
50. Starkel L., Rozwój rzeźby polskiej części Karpat Wschodnich. 1965, s. 160 + 5 map + 30 ryc., zł 48,—
51. Kostrowicki A., Regionalizacja zoogeograficzna Palearktyki w oparciu o faunę motyli większych (macrolepiptera) 1965, s. 100 + 21 map + 1 diagram, zł 30,—

52. Gerlach T., Współczesny rozwój stoków w dorzeczu górnego Grajcarka. 1966, s. 111, 23 il., 4 fot., z1 33,—
53. Klimek K., Deglacjacja północnej części Wyżyny Śląsko Kujawskiej w okresie zlodowacenia środkowopolskiego, 1966, s. 136, 26 il., z1 32,—
54. Kosmowska-Suffczyńska D., Rozwój rzeźby w trzeciorzędzie okolic Ostrowca i Ćmielowa, 1966, s. 114, il. 22, fot. 7, 2 mapy, z1 33,—
55. Ziemońska Z., Obieg wody w górnej części dorzecza Czarnego Dunajca. 1966, s. 111, 16 il., 2 mapy, z1 34,—
56. Ratajski L., Mapy przemysłu, ich właściwości metodyczne i kartometryczne. 1966, s. 115, 22 il., z1 28,—
57. Więckowski K., Osady dennie Jeziora Mikołajskiego. 1966, s. 112, 14 il. (w tym 2 wkładki), + 7 fot. z1 24,—
58. Szostak M., Pochodzenie Jeziora Śniardwy i jego zasoby wodne (w druku)
59. Rościszewski M. i Siemek Z., Rolnictwo krajów gospodarczo zaniedbanych (Egipt, Syria, Turcja). 1967, s. 109 + 9 ilustr., z1 24,—
60. Ziętara T., Rola gwałtownych ulew i powodzi w modelowaniu rzeźby Beskidów (w druku).
61. Urbaniak U., Wydmy Kotliny Płockiej 1967, s. 79 + 43 ilustr. + 8 foto, z1 21,—
62. Jewtuchowicz S., Geneza Pradoliny Warszawsko-berlińskiej między Nerem a Moszczenicą 1967, s. 102 + 42 ilustr. + 19 foto, z1 30,—
63. Dzięwoński K., Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miasta. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań, 1967, s. 135, z1 32,—
64. Rychłowski B., Regionalizacja ekonomiczna — zagadnienia podstawowe, 1967, s. 139, z1 33,—
65. Bączyk J., Masy wodne południowego Bałtyku i charakterystyka ich wpływów hydrologicznych w polskiej strefie przybrzeżnej (w druku).
66. Szulc H., Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX wieku i ich geneza (w druku).
67. Szewczyk J., Włoka. Pojęcie i termin na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi (w druku).
68. Wojciechowski K., Zagadnienie metody bilansu wodnego (w druku).

Varia

- Kaczorowska Z., Zestaw zagranicznych czasopism i wydawnictw seryjnych z zakresu nauk o ziemi znajdujących się w bibliotekach polskich. 1957, s. 377, z1 100,—
- Ratajski L., Szewczyk J., Zwoliński P., Nazewnictwo geograficzne świata. 1959, s. 857, z1 135,—
- Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce. Zeszyt 1. Katalog atlasów i dzieł geograficznych 1482—1800. 1961, s. 248, z1 72,—
- Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce. Zeszyt 2 (uzupełniający). Katalog atlasów i dzieł geograficznych 1482—1800. 1963, s. 124, z1 28,—
- Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce. Zeszyt 3. Katalog atlasów 1801—1919. 1965, s. 343, z1 76,—
- Chilczuk M. i Ciołkosz A., Zastosowanie zdjęć lotniczych w geografii. 1966, 34 ryc. (w tym 3 fot. wielobarwne jako wkładki), s. 131, z1 24,—

PAŃSTWOWE
WYDAWNICTWO NAUKOWE
WARSZAWA
Oddział w Łodzi

Wyd. I. Nakład 700 + 90 egz. Ark.
wyd. 10,75. Ark. druk. 7,00 + 3 wklej.
+ 2 wkł. Papier druk. sat. kl. III,
80 g. Oddano do składania w paź-
dzierniku 1967 r. Podpisano do druku
w czerwcu 1968 r. Druk ukończono
w czerwcu 1968 r. Zam. nr 7440.

P-8.

Cena zł. 30,—

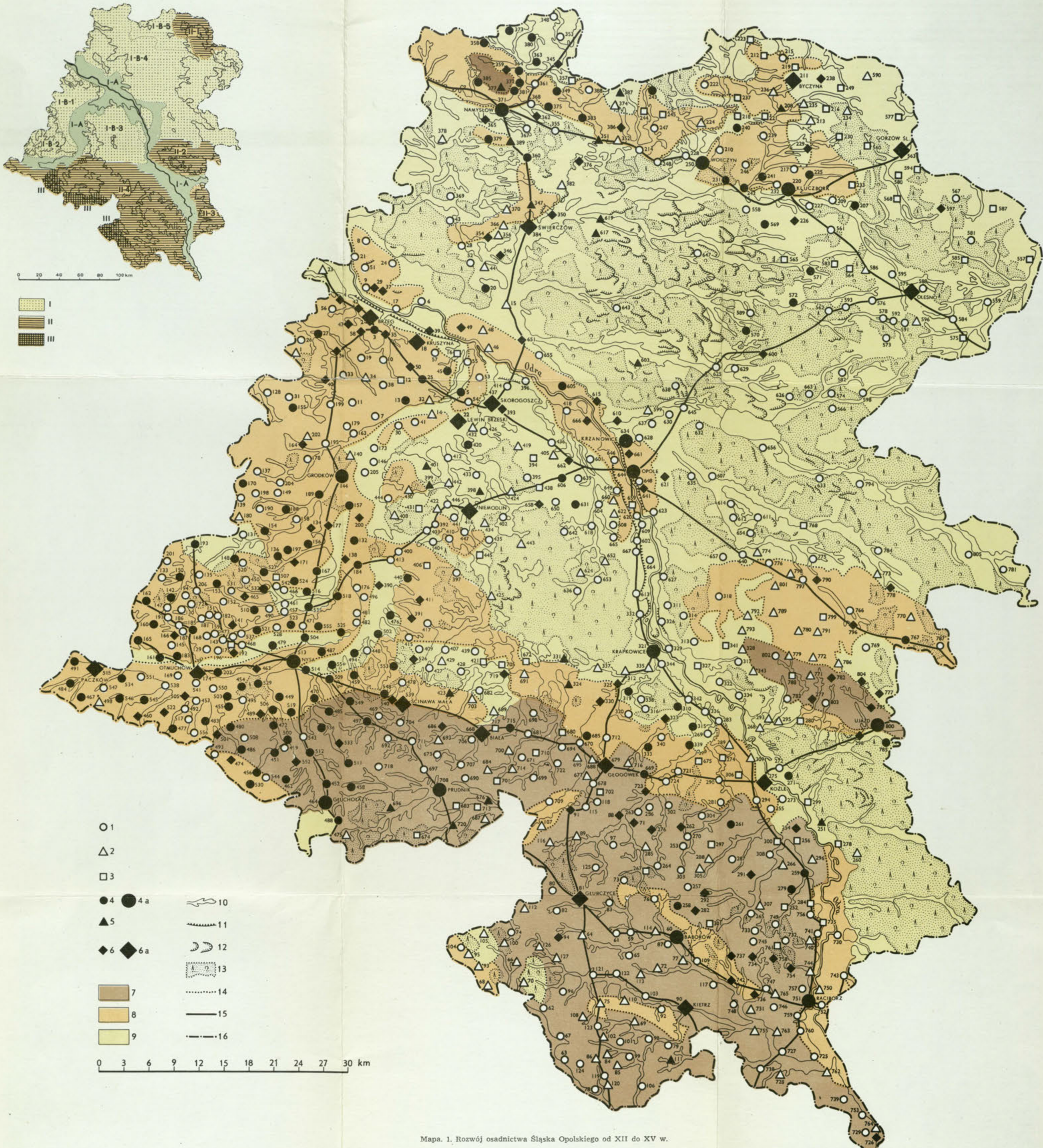
Wojskowa Drukarnia
w Łodzi

ERRATA

s. 54, w. 3 i 4 pod tabelą powinno być:
czterem łanom frankońskim (2 łany szerokie i 2 łany długie), których
w tej wsi było 11.

H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego*

Halina Szulc

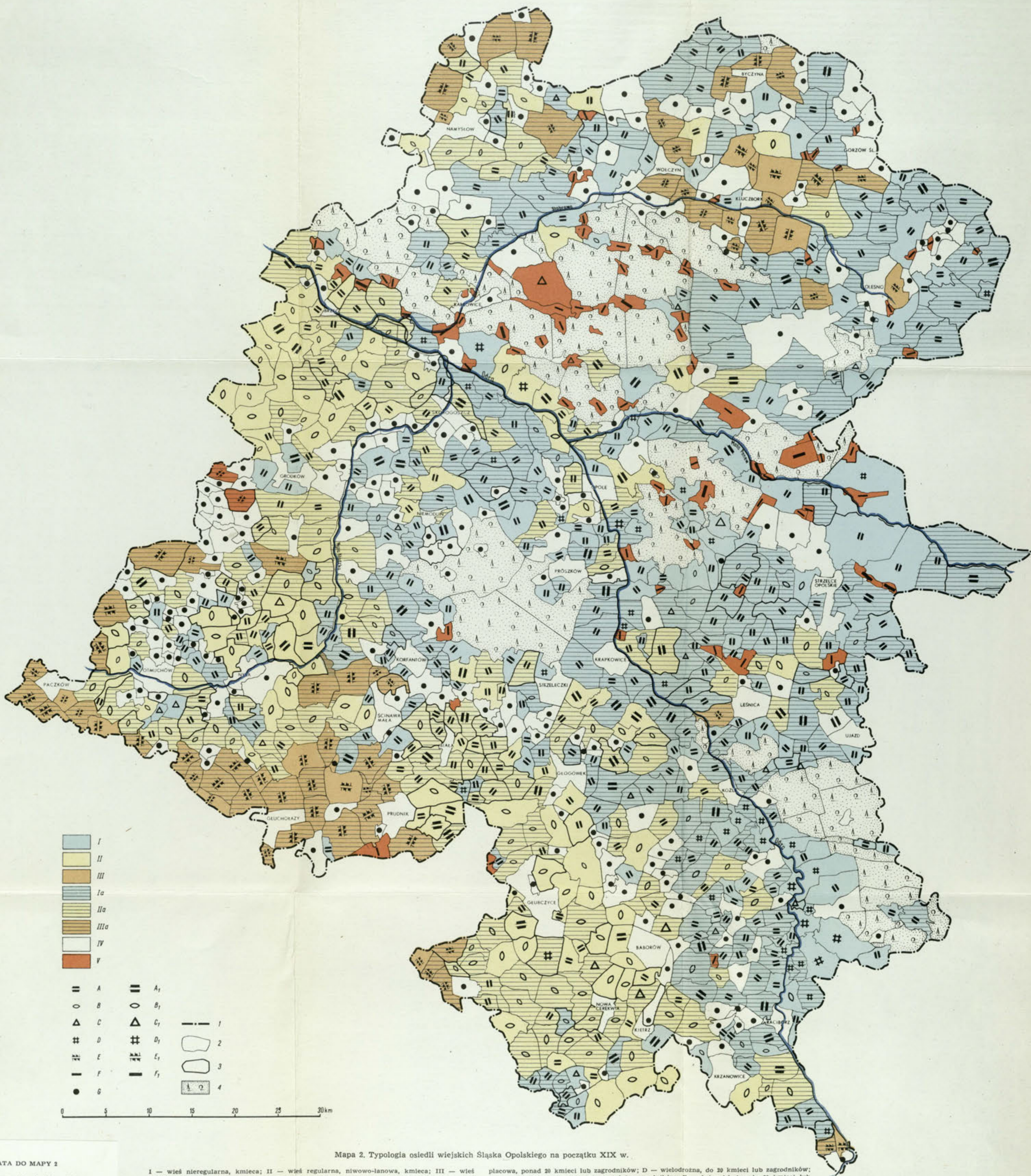
Mapa 1. Rozwój osadnictwa Śląska Opolskiego od XII do XV w.

1 — osiedle wymienione w XII do XIII w. (bez wiadomości o lokacji na prawie niemieckim); 2 — osiedle wymienione w XIV w. (bez wiadomości o lokacji na prawie niemieckim); 3 — osiedle wymienione w XV w. (bez wiadomości o lokacji na prawie niemieckim); 4 — osiedle posiadające wiadomość o lokacji w XIII w.; 4a — osiedle posiadające wiadomość o lokacji miasta w XIII w.; 5 — osiedle posiadające wiadomość o lokacji w XIV i XV w.; 6 — osiedle wymienione w XII i XIII w., a posiadające wiadomość o lokacji w XIV i XV w.; 6a — osiedle wymienione w XII i XIII w., a posiadające wiadomość o lokacji miasta w XIV i XV w.; 7 — gleby najlepsze; 8 — gleby średnie; 9 — gleby słabe; 10 — dno doliny; 11 — krawędź; 12 — wydmy; 13 — las z połowy XIX w.; 14 — granica gleb; 15 — drogi w okresie od XII do XV w. wg Nowakowej [108]; 16 — granica województwa opolskiego z 1950 r. Regiony fizjograficzne: I — Nizina Śląska; A — Dolina Odry i Nysy oraz Kotlina Raciborska; B — Wyżyna pleistoceniczna; 1 — Wyżyna Grodkowska; 2 — Wyżyna Nyska; 3 — Bory Niemodlińskie; 4 — Bory Stobrawskie; 5 — Wyżyna Kluczborska; II — Płaskowyż i krawędź: 1 — Krawędź kalprowska okolic Gorzowa; 2 — Grzbiet Chelmu; 3 — Płaskowyż Rybnicki; 4 — Płaskowyż Głubczycko-Prudnicki; III — Pogórze Opawskie.

Map 1. Development of settlement in the Opole Silesia in the XII-XV c.

1 — settlement recorded in the XII and XIII c. (no records of the location on German law); 2 — settlement recorded in the XIV c. (no records of the location on German law); 3 — settlement recorded in the XV c. (no records of the location on German law); 4 — settlement with a record of location in the XIII c.; 4a — settlement with a record of town location in the XIII c.; 5 — settlement with a record of location in the XIV and XV c.; 6 — settlement recorded in the XII and XIII c.; with a record of location in the XIV and XV c.; 6a — settlement recorded in the XII and XIII c., with a record of town location in the XIV and XV c.; 7 — best soils; 8 — middle soils; 9 — poor soils; 10 — valley floor; 11 — scarp; 12 — dune; 13 — forests in the middle of the XIX c.; 14 — soils border; 15 — roads in the XII-XV c., after Nowakowa [108]; 16 — administrative border of the Opole voivodeship in 1950. Physical regions: I — Silesian lowlands; A — Valleys of Odra and Nysa and the Racibórz Basin; B — Pleistocene uplands; 1 — Grodków Upland; 2 — Nysa Upland; 3 — Niemodlin Forest; 4 — Stobrawa Forest; 5 — Kluczbork Upland; II — plateaus, escarpments: 1 — Keuper escarpment in the neighbourhood of Gorzów; 2 — Ridge of Chelm; 3 — Plateau of Rybnik; 4 — Plateau of Głubczyce and Prudnik; III — Foreland of Opawa.

Halina Szulc

Mapa 2. Typologia osiedli wiejskich Śląska Opolskiego na początku XIX w.

ERRATA DO MAPY 2

1. Wsie Gałęczycze i Jedrzejów położone na południowy-zachód od Grodkowa powinny być oznaczone kolorem brązowym, a nie czerwonym.
2. Wsie Kochłowice położona na południowy-zachód od Byczyny nie została oznaczona kolorem niebieskim.
3. Stary Ujazd graniczący z Ujazdem powinien być oznaczony kolorem brązowym i sygnaturą E₁.

I — wieś nieregularna, kmiecia; II — wieś regularna, niwowo-łanowa, kmiecia; III — wieś regularna, leśno-łanowa, kmiecia; IIIa — wieś nieregularna, kmiecia z folwarkiem; IIIa — wieś regularna, niwowo-łanowa, kmiecia z folwarkiem; IV — folwark bez wsi kmiecej; V — kolonia fryderycjańska.
 A — ulicówka, do 20 kmieci lub zagrodników; B — owalnica, do 20 kmieci lub zagrodników; B₁ — owalnica, ponad 20 kmieci lub zagrodników; C — placówka, do 20 kmieci lub zagrodników; C₁ —

placówka, ponad 20 kmieci lub zagrodników; D — wielodrożna, do 20 kmieci lub zagrodników; D₁ — wielodrożna, ponad 20 kmieci lub zagrodników; E — łańcuchówka, do 20 kmieci lub zagrodników; E₁ — łańcuchówka, ponad 20 kmieci lub zagrodników; F — rzędówka, do 20 kmieci lub zagrodników; F₁ — rzędówka, ponad 20 kmieci lub zagrodników; G — folwark

Map 2. Typology of rural settlements in the Opole Silesia at the beginning of the XIX c.

I — irregular, peasant village; II — regular peasant village of the open-field system; III — regular, peasant Waldhufen village; IIIa — irregular, peasant village with a manor; IIIa — regular, peasant village of the open-field system with a manor; IV — manor without a peasant village; V — colony founded in the time of Frederic II.
 A — village with a main-street pattern up to 20 peasants or freegardners (after Zimmermann [1783-1796]); A₁ — village with a main-street pattern more than 20 peasants or freegardners; B — green-village up to 20 peasants or freegardners; B₁ — green-village more, than 20 peasants or freegardners; C — village with a square up, to 20 peasants or freegardners; C₁ — village

with a square, more than 20 peasants or freegardners; D — village with a radiale roads pattern, up to 20 peasants or freegardners; D₁ — village with a radiale roads pattern, more than 20 peasants or freegardners; E — village with a chain pattern, up to 20 peasants or freegardners; E₁ — village with a chain pattern more than 20 peasants or freegardners; F — loose street village, up to 20 peasants or freegardners; F₁ — loose street village, more than 20 peasants or freegardners; G — manor.

1 — borders of the area studied; 2 — administrative borders of villages in 1965; 3 — manuscript plans of villages preserved; 4 — forests according to the map of 1965.

Cena zł 30.—